

PAP KÁROLY

AZAREL

NYUGAT KIADÓ ÉS IRODALMI R.T. KIADÁSA

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi (CC BY-SA 4.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.hu>

Elektronikus változat:
Budapest : Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2018
Készült az Internet Szolgáltatók Tanácsa támogatásával.
Készítette az Országos Széchényi Könyvtár E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya
ISBN 978-963-417-343-4 (online)
MEK-18584

Ez a könyv Azarel György
GYERMEKKORÁRÓL
szól

ATYAI nagyatyám gyapjas zsidó volt. A bérlőktől s a parasztoktól vette a gyapjut, s felvitte a városokba, zsidó kereskedőknek. Hévbén, fagyban járta a falvakat, nem ösmert mást, csak a hajsztát a kenyér után, és a «Tan szolgálatát». Egyetlen vágya volt: egyszer abba hagyni a faluzást s a «Tan»-nak szentelni minden idejét. Valami nagy «tanítót» érzett szunnyadni magában, úgy érezte, ha egyszer néhány évig teljes erejével elmélyedhetne a Szentírásba és Magyarázataiba, «közelebb tudná hozni a megváltást». Ezt a néhány évet sohasem tudta megkapni a sorstól, egyik gyermeke a másik után született, hét részre tépték valamennyi napját, s ő lassan elborult, már csak abban reménykedett, hogy amit ő el nem érhet, talán majd «megszerzi Izraelnek» gyermekei révén: a hét közül egyik majd csak eljut a «tudásnak», a «szolgálatnak», az «ihletnek» arra a fokára, amelynél «megmozdul Jahve irgalmas szíve» s lazít valamelyest Izrael száműzetésén, szégyenén és gyalázatán.

A gyermekeiben korán csalódott: hármukon eluralkodott az üzleti szellem s kereskedők szolgálatába szegődtek, akik csak szombaton «ösmerték Jahvet». A másik három «pogány» iskolákban tanult, orvosnak, ügyvédnek, tanárnak készülődtek. Ekkor már csak a legkisebben, atyámban reménykedett. Ő volt az egyedüli, aki sem pogányok közé, sem üzletbe nem vágyott, a testvéreinél szívesebben hagyta magát beavatni a «Tan» magyarázataiba. Nagyatyám akkor már túl volt a «puszta tudás» vágyán s türelmetlenségében, amellyel az elmúlt «üres évek» megkínózták, mindjárt az «elmélyedésbe» szerette volna bevezetni atyámat: a magán kívüli elmerülések, az ihlet, az elragadtatás mindent megváltoztató erejébe. Ám az út az elmélyedéshez a böjtökön át vezetett. Atyám sovány, éhes gyermek volt, a böjtök hamarost megtörték vágyát az ihlet, az elragadtatás után s egy nap nagyanyám segítségével ő is eltűnt hazulról: beiratkozott a szomszéd városka gimnáziumába, ahonnan később a papképzőbe ment. Nagyatyám ezt sohasem bocsájtotta meg neki. Az ő szemében a gimnázium pogány iskola volt: aki oda betette a lábát, «beszennyezte magát Jahve előtt». S hogy utána atyám papképzőbe ment, ez még súlyosbította nagyatyám haragját; azok, akik az iskolát vezették s eltartották, nagyatyám szerint képmutató eretnekek voltak, hiszen nap-nap után érintkeztek, együtt éltek a «pogányok»-kal, a «pogányok bérencei» voltak ezek, «segítettek nekik megolvasztani a zsidó népet a száműzetés kohóiban». Másrészt gonoszok voltak vagy elvakultak, ostobák: «elfogadták a pogányok csalétkét: az egyenjogositást s más eféle pogány csalárd-ságot».

Nagyatyám soha többet nem akart tudni apámról. Őrá haragudott legjobban valamennyi fia közül, benne csalódott legkeservesebben. Nagyanyámnak, aki atyámmal egyetértett, válóleulet akart adni, a gyülekezet vezetői azonban elegendőnek vélték nagyanyám «ünnepélyes megrovását». Utána aztán évekig nem beszélt nagyanyámmal, nem volt kedve többé gyapju után járni, eladta kis szekerét, zsákjait, a kis szatócsboltba, amit nagyanyám vezetett, nem tette be többé lábát; ült búskomoran egész nap a Titkos Magyarázatok felett, innét küldte vissza felbontatlanul a leveleket, amelyekkel atyám szüntelen ostromolta. Csak mikor atyámnak megszületett az első gyermeke: Ernuskó, akkor írt atyámnak, s a levelet nagyanyámmal küldötte el hozzá. Ebben azt kívánta, hogy atyám azonnal adja át neki elsőszülött fiát, ő akarja felnevelni, hogy mégis legyen majd valaki «a kárhozott családban», aki «járjon Jahve előtt».

- Ha erre hajlandó vagy, - írta, - talán megváltozik egyszer Jahve akarata, én nem bocsájthatok meg neked, mert nem engem bántottál meg, hanem Őt, Ő azonban ezt is megbocsájthatja a gyermekek érdemében. Ezt jól gondold meg.

Ez a levél annakidején nagyon elszorította atyám szívét. Nemcsak az apját látta nagyatyámban, hanem a zsidóság multját is és magányos gondolataiban sokszor igazat adott az öreg embernek, s voltak percei, mikor valóban árulónak érezte magát atyjával szemben. Ilyenkor fájlalta, hogy hiányzik belőle az a szép, törhetetlen reménység, amit nagyatyámban látott, máskor azonban esztelen, beteges túlzásnak tünt fel előtte nagyapám gondolkodása, nem tudta

s nem is akarta megérteni az öreg ember komor szenvedélyességét; sohasem jutott e belső harcok végére, a meglazult kötelek állandóan kínozták s nagyon gondolkodott, hogy talán mégis odaadja Ernuskót nagyatyámnak. Anyám azonban, aki egyébként mindenben alárendelte magát apám kívánságainak, hallani sem akart erről! Félt nagyatyámtól, s a Titkos Magyarázatoktól, nem merte sohasem kimondani, de titokban féltette nagyatyám eszét, nemcsak szeretni: megérteni sem tudta az efajta embereket, s legkevésbé sem volt hajlandó reábizni elsőszülött gyermekét. Az ő szülei jómódú bérlők voltak, Bártfai grófék házi zsidói, fontosabb volt náluk a gyarapodás a Tannál s a Magyarázatoknál: homlokegyenest másképp gondolkodtak, mint Jeremia apóék.

Újabb levelek jöttek s mentek, de anyám nem engedett, Ernuskót nem adták oda, ellenben odaígérték az apónak a következő gyermeküket.

Nagyatyám válaszul csak ennyit írt:

- Jahve feljegyezte, amit ígértetek, nem nekem ígértetek, hanem öneki, s amit megtagadtok, azt Tőle tagadjátok meg.

Anyám hamarosan megbánta ígétét, s mikor a következő évben teherbe esett, atyámmal együtt hevesen, szüntelen hívogatták az öreg embert, szerették volna behálózni egészen, magukhoz kötni, mint aki tűzhelybe akarja csalogatni a szabad lángot. Megígérték neki, hogy mindenben teljesen alávetik magukat akarátának, szokásait tiszteletben fogják tartani, külön szobát rendeznek be neki, ahol elmélyedhet kedve szerint a Titkos Magyarázatokba.

Nagyatyám csak ígétükre hivatkozott s nem mozdult bús és nyomorult fészkeből.

A második gyermek leány lett.

Anyám megkönnyebbült, s a hírt mingyárt megírták nagyatyámnak.

Ő megint csak néhány sorban válaszolt:

«A második fiút nekem ígértetek. Imádkozni fogok, hogy minél előbb világra jöjjön. Tudom, ti nem akarjátok, mert féltetek és remegtek mindentől, ami közelebb hozná a megváltást és ezzel az ítéletet. Öreg vagyok, minden nappal közelebb jutok Jahvehoz, nem lesz erőtök megtagadni kívánságomat! Az a gyermek tartja még bennem az életet, akit nekem ígértetek! Te voltál nekem a legkedvesebb fiam, te adtad nekem a legkevesebbet. Te tudod, mennyire adósom vagy, s te tudod, hogy meg kell adnod az adósságodat, mielőtt eljutok a Kezdethez és a Véghez. Tudod, hogy törlesztésen épül a világ, s aki nem törleszti magát, annak fiaiban kell magát törlesztenie. Tudod, hogy hét gyermekben akartam törleszteni magamat, és csak újabb adósságokat csináltam az Úr előtt! Mindegyik adósság megfelel másék hétnek, s az megint hétszer hétnek! Az én apám, a te nagyapád, aludjék békével, énbennem bízott úgy, mint én tebenned, mindegyik hetedik bízta az ő hetedikjében, mint a hetedik csillagban, amelyen a törlesztés fénylik, lába alá tiporva minden aranyat és pogány ércet. Hát hiába volt ez a sok bizalom! Én már nem akarok várni, jöjjön, aminek jönnie kell! Ha a következő gyermek leány lesz, fiúnak nevelem, s ha fiú lesz, embernek!»

Ehhez hasonlóan egyre hosszabb levelek jöttek. Anyám félt őket odaadni apámnak, rettegett, hogy nagyapó már az örökség mesgyéjén jár, s atyámat is féltette a lelkimardosástól. Nem tudta, mitévő legyen.

Pedig a következő évben újra kopogott az élet: a harmadik gyermek. Ámde aztán meghalt.

Néha nézván a sírját, gondolataim lehatolnak hozzá, mint egy bozót gyökerei, amelyet a szél a sírra ültetett. Tán neki kellett volna az én életemet élni.

Szüleim meggyászolták halottjukat. Anyám ekkor elsőízben írt nagyatyámnak:

«Boldog voltam, mikor a fia oltárhoz vezetett, de már akkor rossz sejtelveim voltak, mikor maga, kedves atyám, nem jött el az esküvőre. Férjem már előbb beszélt nekem mindarról, ami kettejüket, sajnos, oly korán elválasztotta egymástól. Én nem értem a Szentíráshoz és a Magyarázatokhoz, egy dolgom van: szeretni az enyéimet. Nem veheti tőlem zokon: félttem gyermekeimet magától. A gyermek nem arra való, hogy feláldozzuk őket a Tannak meg a Szentírásnak, az én anyai szívem nem bírja ki ezt, az anyai szív törvénye van olyan fontos, mint a Szentírás. Az aggodalmak, töprengések, amelyeket édesapánk felidézett szívemben, megölték harmadik gyermekünket, a gyász egészen a porba sujtott, férjem teli lelkifurdalással, nem is mutatom neki ezt a levelet. Kérem, mentse fel lelkünket a nyomasztó súlytól, ami szívünkre nehezedik, valahányszor édesapánkra és ígéretünkre gondolok. Kedves apánk, adja vissza békével ígéretünket, csak nem akarja, hogy az aggodalmak megfosszanak mindnyájunkat egyszersmindenkorra a szülői örömtől?!»

Nagyatyám egyelőre nem válaszolt. Csak jóval később jött tőle levél:

«Nem akartam válaszolni együgyű írásodra. Te magad is tudod: asszony vagy s jól tetted, hogy idáig hallgattál. Tudod, sok mindennek, ami fiam körül történik, te vagy az oka és nem is te, te csak asszony vagy, hanem az apád, az a bérlő, az a felbérelt Undokság, akiről meg van írva: «És kiveszik bérbe a pogányok földjét». Többre tartotta apád mindig a földet, a barmot, a Tannál. «Csalnak a csalókkal, kínoznak a kízókkal», - hozományt adnak a leánynak, és így tovább... Őt átkozd!! Ó, ti asszonyok! Nem arra való a gyermek, hogy feláldozzuk a Tannak? Ó te asszony! (Ezt mindig aláhúzta nagyapám, vagy idézőjelbe tette, s ez egyszer haragot és megvetést, másszor megvetéssel fűszerezett elnézést jelentett.) Ó te asszony! Hát mire való a házasság? Talán a te örömdre való? S a szülés? Talán a te fájdalomadra való? Kérdezd meg férjed, majd megmondja neked: mindez csak azért van, és azért jó és szent, mert a Tan miatt történik, s anélkül az egész szennyes és mocskos istenkáromlás! A gyermeket akarom és a kis halottat azért adta neked az Isten, hogy elméd végrevalahára kitisztuljon.»

Vajjon anyám mit gondolt e levél után? Bizonyára nagy tanácskozások követték ezeket a sorokat, a pirosbársonyos szobában. Nyomukat megtalálhatom anyám feljegyzésében, amiket az imakönyve lapjai közé szokott írni. Úgy képzelem, egész nap erősen dolgozott, lázas nyugtalansággal, folyvást különféle munkákat keresett magának, csak hogy minél kevesebbet gondoljon nagyatyám levelére. Ez könnyen ment, mert amilyen kicsiny volt, félnék és gögös, olyan dolgos, szorgos is volt. A házimunkák, a takarékoság, a díszítés vágya mindig uralkodott rajta, egy végtelen sereg asszony állott mögötte a multban, akik vérében, mint egy sírban, szüntelen álmodtak azokról a tevékenységekről, amelyekkel az ő életük is eltelt: pontosan úgy, ahogy ez meg van írva a hitvesről szóló imában. Ezek az asszonyok mindig csak keretek voltak, a kép bennük atyáik akarata volt s ez az akarat is csak keret volt, amely körülfogta a hagyományt, a Tan törvényeit és legendáit, verseket és magyarázatokat, amelyeket a Tan szélére írtak a törvény merev ihletében az ősök.

Anyámat szinte össze lehetne illeszteni ezekből a versekből, olyanformán, hogy ami benne ezeken kívül volt: az csak zavarta őt. Most ezek a hajlamok a szorongásban, amit nagyatyám levelei okoztak, segítségére siettek, s ő egészen karjaikba dobta magát, dolgozott, mint aki el akarja emészteni magát a munkával. Két keze zsarnokká vált felette. Gondolkodás helyett paradicsomot főzött be, gyümölcsöt aszalt, rakott üvegbe, évekre valót. A kamrája majd kipukkadt. Terhesek voltak a polcai, a szekrényei, telivarrrta, hímezte őket, ő maga azonban el

akarta fojtani vágyát a terhesség után. Ugyanekkor a tisztaságnak túlzó vágya kergette, folyvást festette a szobákat, rendezgette a bútorokat. Közben a rossz sejtelmektől kicsit suttogó, lihegő melléköngéje támadt a hangjának.

Nagyatyám nem adott hírt magáról jó ideig. Hosszú időn át csak nagyanyám leveleiből tudtak meg egyet-mást Jeremia apóról.

- Türelem, gyermekeim, - írta, - majd csak lesz valami.

Ámde ez a valami rettenetes volt. Anyámnak lelki mardosásai voltak, néha rajtakapta magát azon, hogy szinte nagyatyám halálát kívánta, s órákig elült egy ily gondolat fölött kotolva, vajjon valóban megtörtént-e bensejében ez a kívánság, s kívánság volt-e, vagy csupán rémlátás, gondolat?... Halott kicsinyére való emlékezések s ilyen vívódások közt telt el az idő; anyám úgy gondolta, be fogja érni két gyermekkel, s a harmadik helyett, akit még szeretett volna: a halottat fogja szeretni.

Csakhogya ez nem volt lehetséges. Emlékeinek nem volt arca, a fájdalomon s az aggodalmakon kívül. Nem voltak emlékei róla, nem tudta szeretni.

ANYÁM megint csak imakönyve szélére irkálta aggodalmait: apró mondatokat. - Férjem szeretné odaadni Ernuskót egy-két évre... de én még ezt az egy-két évet is féltem... - Mégis inkább talán majd az újat, akit még nem ösmerek... akinek az arcát még nem láttam...

Nagyanyám levelei nemsokára kezdtek változni.

«Apátok sokkal jobban bánik velem, - írta, - mindenestre jertek, látogassatok meg. Én már nem mehetek.»

Atyám leutazott. Anyám szívdobogva várt gyermekei közt.

Oluska nagyon elevennek látszott, ingerlékenynek, Ernuskó sokat sírt. Anyám gyakran figyelte őket. Ijedten leste, vajjon hol fog belőlük kibújni Jeremia apó természete, a maga zúrós, gyanakvó, komor vakbuzgóságával. De hogy lehet ezt gyermekén észrevenni?

Nemsokára egy levél jött atyámtól, amire anyámnak is le kellett utaznia: nagyanyó haldokolt.

Halottas ágyánál szüleim foglyul estek. Rábeszélésére meg kellett ígérniök a jövőendő fiúgyermeket Jeremia apónak.

Így szöttek-fonták az én sorsomat előre, mikor még e világon sem voltam. S miután megszülettem, nagyapó csak éppen megvárta, amíg botorkálni tudtam s dadogni: aztán magával vitt.

A vágy, mellyel oly régóta s vakbuzgón várt rám, ugyancsak megviselte az öreg embert.

Mikor eljött értem, szüleim alig ösmertek rá. Alakja soványabb lett s ezzel jóval magasabb, tekintete, mint a kivert bikáé: harag és gög, gyanakvás és harckészség ölelkezett fekete szemében, amelyet legbelülről letompított a magányosság... Atyámat megdöbentette s meghatotta egyszerre, anyám csak félt. Szerettek volna vele alkudozni, megjelenésére azonban elolvadt bennük az ellentmondás s odaadtak neki.

Mikor engem meglátott: nem a nagyapai szeretet öröme lángolt fel benne. Azok a gondolatok jártak az eszébe, amelyek számára most, úgy érezte, megtalálta a testet. Ezek a gondolatok a Titkos Magyarázatokból valók voltak: nyers kövek, amelyekből ő azóta magának egy külön zárt, fantasztikus és veszedelmes világot épített:

A megváltást két szent segíti a világra, az egyik meghal majd az ördöggel vívott harcban, Jeruzsálem falainál, a másiknak már nem kell a harc szennyét vállalnia, csak a tiszta

uralkodást az imák erejével. Amíg azonban ez a két szent eljöhét, más kisebb szenteknek kell kikövezniök az utat előttük. Jeremia apó ezekre az apró szentekre gondolt, mikor gyermektestemet megvizsgálta. A gyapjú és kenyér már nem bolygatta új gondokkal, mint gyermekei idejében. Ahogy nagyanyó elhalt, a kis boltot, házikóját, mindent a gyülekezetre hagyva, a templom s a temető között az udvaron egy sátorot épített magának, «méltóan az ősatyákhoz». Ebben a sátorban éldegélt s nyitogatta a templomot az imádkozáshoz, az iskolát a tanításhoz, s a temetőt a halottaknak.

Vállán vitt be a templom udvarára. A gyülekezet tanulói kint ültek az udvaron a fák alatt, a hosszú asztalok körül, s tanulták a Magyarázatokat. Nyár volt. Néha, mikor a nyári nap sugarai egyszerre úgy világítanak, mint akkor, vagy ha egy fát látok, amely, mintha onnét a templomudvarról «szökött volna meg», újra hallom a tanulók lamentációs tanulását, amellyel a sorokat, szavakat mintegy ringatták magukban, valami különös gépies örömmel és fájdalommal.

Máskor valami gettószerű uccában látom megvillanni valamelyikük arcát a sok közül. Akkor, mint gyermek valahogy még jobban éreztem mindazt, ami később világossá vált bennem: mintha valamennyien ezek a tanulók különös mód hasonlítottak volna egymáshoz, mintha csak egy tanuló élt volna itt sok példányban, mintha egy hang sokszorozódott volna meg a lamentációkban. Valahányszor ezt hallom, mingyárt visszaszállok Jeremia apóhoz, a templom és a temető közös udvarára, a poros akácok alá, a lamentáló tanulók közé.

Ezek a lamentációk voltak az én altató s ébresztő dalaim, s hozzá nagyapám brummogó imádkozásai, amint odakint a sátor előtt kuporgott, ölében könyveivel. Ott mászkáltam s totyogtam idegenül körül a nyártól perzselt, poros, szegényes fűvön, a giz-gaz közt, amely felverte a roppant udvart, s egyre sűrűbb, magasabb lett a temető felé. A temető már egészen az övé volt, sírkövei közt részegen, buján tobzódott a szamárkóró, az aranyos zanót, katángok, pipacsok, kakukfüvek; s ezeknek a vadvirágszíneknek a tengere a sírkövek felett épp oly különös volt számomra, mint az udvar végében szüntelenül hullámzó, lamentáló hangok, s mint a nagyapó brummogása. Félttem valamennyitől, a színektől, a hangoktól, félttem maradni, s félttem menekülni. A templomudvar fala, amelyet valamikor régi romokból rakhattak a gyülekezet elődei, telve volt ormóttan kövekkel, amelyek különös alakjukkal még ijesztőbbek voltak köröskörül, mint az udvar nyitott hátsó része, a szabad út a temető felé, ahol a színeiktől részeg bozótok fenyegettek. Ezekről azt hittem, hogy valamiféle eleven, színes állatok, melyek azért oly sűrűek és színesek, s mozdulatlanok, hogy annál jobban megijesszenek s elállják az utamat, ha menekülni szeretnék Jeremia nagyapó brummogásától és a tanulók lamentációi elől. A kövek szinte lebilincseltek, mintha régi időkből óriások koponyái meredtek volna rám, szájuk, szemük vak odvaiból, repedéseiből a színes nyári loncok mintha vicsorogtak volna felém. S a tanulók mintha arról lamentáltak volna szüntelen, hogy itt kell maradnom mindvégig, a félelmek között, Jeremia apó fogságában. Még véremben, idegeimben ott zsongtak anyám szenvedélyes csókjai, amelyekkel elbúcsúzott tőlem: oly gyászos szenvedéllyel csókolgatott, hogy csókjai valami szörnyű veszedelem előérzetét oltották belém, s ezért csókjaitól legutóbb már épp úgy félttem, mint akár ezektől a temetői virágoktól, a falak köveitől, s a tanulók hangjától...

A többi emlék, amit még magammal hoztam hazulról testemben, nem volt kedvesebb: leginkább testvéreim suttogására emlékeztem. Ernuskó és Oluska megéreztek szüleim különös viselkedését, jövő sorsom kíváncsiságot ébresztett bennük, s szüntelen suttogásokkal bújtak össze, valahányszor anyám válásra készen elborított ölelésével. Ezek a suttogások csak félelmet gerjesztettek bennem, s ezt épp úgy magammal vittem véremben, mint azt a sok csöndet, amit atyám parancsolt a házra, amikor prédikációit írta s tanulta. Ilyenkor is telve volt suttogással a lakásunk, éppen úgy mint azokon a gyakori tanácskozásokon, amik

nagyatyám és sorsom miatt folytak nap-nap után a piros szobában. A tanácskozások után anyám gyakran magába merült, az én jövőmmel együtt mindig elholt testvérem sírján járt az esze, a kettő valami különös gyászos módon fonódott össze anyámban, elborult, könnyek lepték el, amire testvéreim megint összebújtak végtelen susogásokkal.

Mindez a sok csönd, susogás, komolyság, elmerülés, atyám ingalengésszerűen egyhangú, csak belül ideges léptei, a sűrű fehéren függönyözött ablakok, kintről a szűk ucca kevés zaja, homálya, a messzire nyúló tetők nappali árnyai s éccakai mély sötétségei át és átítattak számtalan bújkáló félelemmel, fojtott nyugtalansággal, s mindezt a sok-sok lenyüggözöttséget csak befejezte Jeremia apó megjelenése, rettegő távozásom és különös új környezetem. Jeremia apó önkéntelenül befogta ezeket a félelmeket a maga szekerébe, amelyeket a «megváltás» diadalkocsija elé szánt. Ez a zord, magánossá vált ember beillett volna akár barlangi remetének, s beszédjének fanatikus pátosza, amely a Szentírásból észrevétlen ivódott nyelvébe, fokozta megjelenésének különösségét. Az udvaron így beszélt rólam: elhoztam Babylonból. (Ez volt szülővárosom.) Az árulás és pogányság házából. (Ez volt szüleim háza.) Elhoztam az utolsó ártatlant. (Ez voltam én.) Szíve voltaképp olyan volt, mint egy temető, amelybe, miután eltemette gyermekeivel együtt élete nagy részét, egy régi világ alakjai jártak kísérteni, az Írás prófétái. Velük ébredt és velük álmodott. Az ő nyelvükön beszélt, mindazzal a komor szenvedélyességgel vegyítve szavait, amelyet belefojtottak gondjai és felesége rimánkodásai, s amely most felmerült, mint a tűzhányó a tengerből, lávát okádva. Amily szenvedélyes volt, oly ügyetlen is, magatehetetlen, zavaros.

Kora reggel már kint ült a sátor előtt. Ölébe hajtotta a fejét, nem is hajtotta, térde közé dugta, mint a strucc a porba. Oda bele brummogta imáit. Én a megdöbbenéstől mozdulatlanul gubbaszkodtam a sátor sarkában, ahol nagyapó a puszta földön szalmából vetette meg ágynakat. Odakint a felkelő napban, az udvaron, s a temető sírkövei közt jóideig csak a vadméhek, darazsak, s bogarak zümmögtek: a vadvirágokon megkezdték mindennapi izgalmas portyázásaikat. Ez az örökös édes, füledt zümmögés följajzotta idegeimet. Megfeszítve hallgatóztam, mindig abban a hitben, hogy valami különös fog történni hirtelen. A bogarak zümmögése és Jeremia apó brummogása föl váltották egymást. Amazok a mézről énekeltek, Jeremia apó elmúlt élete keserűségeiről:

«A por is azt mondja, semmi sem vagy Jeremia, tudom, s belenyugszom, öreg vagyok. Mentem a kenyértől az asszonyhoz, az asszonytól a gondokhoz, a gyermekekhez, eljutottam, megőszültem, megrokkantam a haragban és a bosszankodásban. Mire leváltak rólam gyümölcseim: elszáradtam. Csak az unokámban hallgass meg engem! Engedd, hogy beléje lehelljem a reményt, ez még nem rokkant meg bennem! Reményünk kedvéért hagyj élni még! Az én reményem mindnyájunk reménye: a Megváltás!»

Ezek a szavak, s talán a felkelő nap színei, a saját hangja, érzései valami fájdalmas bűvöletbe ejtették. Hangja felgyulladt, s himnuszba kezdett; ez a félig önkívület is tele volt öntudatlan visszaemlékezéssel a könyvekre, amelyeket olvasott, a himnuszból talán egy szó sem volt az övé, szét voltak szórva ezek a szavak, mondatok a régi könyvekben, mint ahogy a nép szét volt szórva a világban; egy se volt az övé, csak az érzés, amelyben szerette volna őket összeolvasztani.

«Te tudod, ahogy felkelt a nap, felkeltem én is. És mentem, kergettem a kenyeret, nyírtam a juhot, vittem a gyapjút, s mikor a nap megállt délen, én nem állhattam meg, mikor a nap lenyugodott nyugaton, én nem nyugodhattam le. Azt hittem: felnevelem őket, és velem tanulnak. S megkeresik, amit mindnyájan elvesztettünk: a Te országodat Jahve! De mit tettek ők? Elmentek a vakok közé!»

A vakok: ez a világot jelentette Jeremia apónál: a világból mindazt, ami nem volt zsidó. S itt nem volt semmi különbség déltől északig, kelettől nyugatig, minden vak volt. A község, ahol

lakott, a határban a grófi földek, a béresek s a parasztok, a gyermekek: mind vakok voltak. Még a szerszám is, amit a kezükbe fogtak, az is vak volt. Valamikor a kezdetben a Mindenség is vak volt Jeremia apó szerint, s a fényt, vagyis a lelket: a Szemet, Jahve a zsidók által küldte a világba. S miután a zsidók ezt a küldetést nem teljesítették úgy, ahogy kellett volna, Jahve szétszórta őket, szétszórta a Fényt. A fényből homályosság lett, a vakok még mélyebbre süllyedtek vakságukban, s a fénynek most még a saját homályával is meg kell küzdenie, nemcsak a vakok sötétségével.

Ilyen s ehhez hasonló elméletek gyakran nőttek ki a Titkos Magyarázatok sorai közül. Az elmélet semmi. Ámde mindez Jeremia apóban hússá-vérré vált. Lehetetlen visszaemlékezni pontosan azokra az érzésekre, amiket Jeremia apó reggeli himnuszai keltettek bennem. Az értelmüket nem foghattam fel, csak a hang hatott rám, a meztelen érzés, amely a sátor szalmájának fülledt melegével, a száraz juhbőr szagával, amelyből a sátor készült, körülvette életemet. Ezt a meghatározhatatlan érzést sohasem tudta eltemetni az idő, de elérni sem engedte mélyét. Ezek a reggeli himnuszok, mintha nem is a múltból hallatszanának, hanem egy bizonytalan messzi mélységből, beláthatatlan időkből:

«Ők elhagytak, de ez *egy* megmaradt...
Ők elpártoltak, de ez *egy* él,
Tört vetettek, de az *egy* kiment majd engem,
Dicsőség az Egynek, hála és Üdvösség!»

Mi volt ez az *egy*: Jeremia apó Istene? Nyilván annak az öreg embernek a reménye, aki hét fia közül egyikben sem tudott folytatódni úgy, ahogy szerette volna, s most reménységét át akarta ültetni az unokájába. És mi volt ez a «Megváltás»? A szétszaggatott test reménye, amely természetes módon soha többé nem forrhatott össze, mint ahogy ő és fiai sem egyesülhettek Jerusálem körül s a világ sem körülöttük.

JEREMIA APÓ nem akart B...-ben maradni. A sátor s egész életmódja állandó költözködésre vallott: Jerusálembé készülődött.

A levél, amelyben szüleimet erről értesítette, így szólt:

- Nem azért kértem el a fiatokat, hogy nektek bánatot okozzak, hanem hogy mindnyájunknak öröme legyen. Ezért el kell mennünk az Igazság Földjére, a Beteljesülés Földjére. Ott fogom őt felnevelni, ahogy írva van. Megengedem, hogy ehhez hozzájáruljatok.

Jeremia apó ugyanilyen levelet írt másik hat fiának, nagybátyáimnak is, akikkel már évtizedek óta nem váltott szót se beszédben, se írásban.

Anyám belebetegedett ebbe a levélbe. Atyámmal együtt lejöttek hozzám, s a sátor előtt az udvaron újabb tanácskozások következtek, amelyekben Chacham Tulczyn, a gyülekezet papja is résztvett híveivel.

Chacham gömbölyű volt, testes, kékszemű, kedélyes. Valamikor Ukrajnából jött a családja. Neki is vak volt a világ és Izrael a fényesség, amely a saját homályával küzdött. Olyan fajta volt, mint valami férfi-dajka. Nagyapámat szerette, hátul a templomudvarban lakott, sok kis gyermekével, akik gyakran lejöttek sátrunkhoz és estefelé anyjuk szedte össze őket.

A régi tanítók példájára Chacham Tulczyn is igyekezett jótanácsokkal s néhány bölcs mondással megörökíteni nevét a gyülekezetben. Ilyesfélével: Térj ki azok elől, akiket nem tudsz vezetni - vagy: Van egy hely, ahonnét minden nevetségesnek, kicsúfolhatóknak látszik, s egy másik, ahol minden felett sírni lehet. A bölcs elkerüli ezt a két helyet a szívében.

Apámnak, aki az ő szemében félig pogány volt, nem nyújtott kezet, de azért hagyta tőle megfogni a kezét. Aztán álltak és tanácskoztak a sátor előtt. A nap sütött, s én, aki ott gubbaszkodtam, az árnyékukat bámultam. A porban ezek a hosszú, fekete foltok a lábaiknál, egészen lekötötték figyelmemet, aztán magam is felálltam: ekkor vehettem először észre az árnyékomat s amíg ők tanácskoztak, vele foglalkoztam.

Chacham Tulczyn és a hívei apámnak engedékenységet tanácsoltak. Szüleim tehetetlenül bújtak össze. Anyám sírt. Aztán megígértették Jeremia apóval, hogy hetenként fog írni nekik a Szentföldről.

Anyám búcsúcsókjai elől ijedten menekültem, s amikor szüleim eltávoztak az udvarról, árnyékukat bámultam.

Aztán nemsokára megérkezett az utiköltség, atyámtól s hat testvérétől: felosztották egymásközt a szentföldi útravalót, amit apjuknak szántak.

Nagyapó azonban egyelőre nem nyúlt a pénzhez. Előbb szertartásos imával, tüzes hamuban megtisztította a «félpogány» kezektől, aztán elásta a sátorban, az én ágyam alá. Gyanúval néztem a csillogó forintokat, amint hosszú ujjai közt eltűntek a földben, a mécs világánál. Fényük vakított. Mióta felfedeztem az árnyékokat, most ezeket figyeltem mindenütt, s ugyancsak megnövekedtek feszült, fojtott félelmeim.

Ezen az éccakán nagyapónak kétségei támadtak. Úgy érezte, előbb «teljesen meg kell tisztulnia» s csak aztán kelhet útra velem Jerusálembé.

Néhány nap mulva szüleim az útra ruhákat, játékszereket hoztak számomra. Nagyapó vette át valamennyit. Anyám sírt, apám karján kivitt nagyanyó sírjához. A heves nap, anyám gyászos sírása felzaklatott. Idegenkedő, ijedt nehezteléssel néztem szüleimre. Jeremia apó komoran figyelte ezt a jelenetet. Szerette volna, ha szüleim már eltávoznak, s magára hagyják terveivel. Pipacsok és vadrózsák sűrűje alatt volt a sír, én csak anyámat figyeltem, előre féltem, hogy majd újra rámborul búcsúcsókjaival.

Miután szüleim eltávoztak, Jeremia apó épp úgy megtisztogatta a holmikát, amiket szüleimtől kaptam, mint a forintokat. A játékszereket azonban a tűzbe hányta. Látom a tüzet, amint megvilágította az öreg temetőt esett-bukott virágszínes, giz-gazos sírköveivel, s távolabb a nagy sárgafalú udvart, s a templom arabos, hátsó kapuját. Úgy maradt meg bennem, mint ahogy a jég őrzi a halottakat: az idegenkedés és félelem jege. A tűz fölött a messzi levegő egyszerre mozogni, s remegni kezdett, idegesen, míg ismeretlen játékszereim hamar elhamvadtak. Alig láthattam őket, nem tudtam kifejezni, ami bennem összezsúfolódott ott a máglya mellett, testem, karom mozdulatlan volt, csak ujjaimat nyújtogattam utánok önkéntelen. A tüztől épp úgy féltem, mint a remegve táncoló levegőtől, amelyben a sírkövek, a falak, a templom oszlopai, mindaz, amitől idáig mozdulatlanságukban is féltem, fenyegetően táncoltak, kígyóztak, tágultak, lapultak a levegőégben, s majd megfosztottak eszemtől. Távolabb a füledt sátor állt, amelyben sosem kaptam elég levegőt, mellettem pedig Jeremia apó élesztgette a tüzet. Most is vallási szertartást végzett: a «Terített Asztal» szerint mormogott s mozgott a tűz körül, bár ő úgy érezte, hogy ezek a szavak s mozdulatok nem az emlékezetéből, hanem a szívéből jönnek: úgy, ahogy ezt Jahve megkövetelte, Jahve, a zord keleti zsarnok isten. Régesrégii vallási udvaroncok az ő számára találták ki azt a rengeteg különös ceremóniát, amely együtt volt a Terített Asztal-ban: Őt látta Jeremia apó is a tűzben, amelyben játékszereim elégték, a hamuban s a vízben, amellyel ruháimat megtisztította, a nagy Királyt, akiről így szól a Terített Asztal: - Ugyebár, nem mehetsz a Király elé úgy, ahogy neked kedved telne? Avagy talán köpködhetsz te a Király előtt? Avagy azokat a szavakat mondhatod s azokat a mozdulatokat, ahogy más ember fiaival szemben? Nemde előbb megmagyarázza neked az udvarmester,

hogyan kell viselkedni? S csak aztán léphetsz a Király elé. Méginkább így van ez, ha a Királyok Királya elé lépsz, a mi Istenünk elé.

Ezt a könyvet, a Terített Asztalt, bár Olaszországban vetették papírra, csak spanyol származású zsidó írhatta; a spanyol király-zsarnok etikettje bábáskodott a zsidó zsarnok Isten szertartásainak megszületésénél. Jeremia apó elhült volna, ha megtudja, hogy a Habsburg királyoknak, a különféle Fülöpöknek, az ő udvarmestereiknek, kódexeiknek mennyi része volt a Terített Asztal világrajöttében! S hogy hány spanyol udvaronc élt tovább furcsán, kísértetiesen Jeremia apó mozdulataiban, amint a tüzet meggyújtotta a «pogány» játékszerek alatt.

Mormogva nézte a lángok útját, füstjét. A lelke is mint ilyen kormos láng, szállt felfelé, oda, ahol a felhőkön túl vélte a szertartásra oly éhes, szigorú zsarnokot: Jahvet, akit csak sejteni szabad, s aki sokban hasonlított képzeletében azokhoz a királyokhoz, akik a kelet történelméből oly gyakran fordítják felénk vérrel és pusztulással eltakart arcukat. Akárcsak ősei életében, az ő szívében is a szenvedés, a tehetetlenség irtózata alakította ki ennek a keresztútra vivő mozsaras Királynak a képét, aki magához hasonló földi zsarnokokkal dúlatta szét minduntalan «kedves fiainak bűnös fészkeit». Minél kevesebb volt az erejük, annál többet kellett ígérniök ennek az Istennek, csakhogy a jövőre legalább jókedvre derítsék. Magukra vették a legsúlyosabb áldozatok igáját, ételeikből a legjobb falatokat, terményeikből a legszebb zsengetet, barmaikból a leghibátlanabb újszülötteket áldozták fel Neki, majd pedig egész gondolkodásukat, minden mozgásukat szertartássá alakították tiszteletére, csakhogy lecsillapítsák haragosan felduzzadt orrcimpáit. S most az én játékaim füstje hasonló céllal szállott az udvaron az ég felé. Jeremia apó szívében nem támadtak új életre az ősök, hanem úgy, ahogy voltak s meghaltak: bebalzsamozottan éltek benne tovább.

Jeremia apó azonban nem tudott minderről; készülődött az útra.

Ez az út nagy betűkkel volt írva előtte. Ez volt az Út, a maga jelképes mélységében. Az út, amely célhoz visz, az összes utak közül az egyedüli út, amely oda visz. A Célhoz.

Mostantól naponta legalább háromszor fürdött, a langyos patakvíz egyik elrekesztett gödrében, amely a temető mögött csörgedezett. Nem a testi tisztaság vágya vitte a vízbe, hanem a szertartás szüksége: a testét elfeledni szállott belé, imákkal, amelyeket egyenest erre a célra szerkesztettek a régi írástudók. Pedig valóban nem volt miért védekeznie teste ellen: csupa csont és ín volt már szegény, s az egész embert sűrű, fekete szőrzet borította, akár a juhokat, amelyeket annyiszor nyírt. Faluzástól megtört gólyalábain komor áhítattal ült az alacsony futóvízben, lábszárcsontjain. Ez a víz nem víz volt az ő szemében. Vallásos előírások eszköze volt, mondhatnám, nem habokból, hanem héber betűkből állott. Ámde még ezen felül jelkép is volt: A Víz. Nem a földnek a nedve, amelyekben halak, békák, kavicsok, növények éltek, nem az élet nedves rengetege, *ez az a víz volt, amit harmadik napon teremtett Jahve.*

A teste utálkozott tőle. Fintorgott. De a lelke lubickolt a jelképben. Savanyú arccal locsolta magát a jámbor öreg, amelyet azonban eltakart a komor, mindenre elszánt áhítat. Némi idő múltán belemártogatta csontos, bütykös, hosszú ujjait a futó vízbe, ujjait, amelyek, mint a fölkiáltójelek ágaztak kezéről. Aztán titokzatos jeleket írt vele, úgy, ahogy azt a Titkos Magyarázatokból kiolvasta.

Harmadnap teremtette Jahve a vizet és elválasztotta a szárazt a tengerektől. A tenger: ez a bizonytalanság, az ingadozás. A föld: ez a bizonyosság. A tenger: ez a kétkedés. Félig pogányság. A száraz: ez a hit. Ez az igaz zsidóság. Ha tehát a vízbe mégy, még jobban kell vigyáznod, hogy megtarts minden törvényt, mert alattad van a kétkedés. Ezért, aki tengerre száll, jobban kell vigyáznia, mint annak, aki az erdőbe utazik. S aki fürdőbe megy, annak jobban kell óvakodnia, mint annak, aki a föld mélyébe száll. Vigyázz, a szárazon minden egyes ujjadra vár egy parancsolat: a vizen: kettő.

Jeremia apó leült a vízbe, valamivel mélyebbre. Most csak a feje látszott.

Hányszor álmodtam meg ezt a képet, s hányfélekép! Jeremia apó fejét a vizen, ahogy a szakállát minduntalan tova akarta ragadni a víz fürge fodra.

De a szakáll nem ment. Ott lebegett álla körül, ringatózott, gyermekszememnek ijesztő mozgással. Félttem tőle, nemcsak, mert hosszú volt és szürkésfekete, komor, vigasztalan, s különös, s mert Jeremia apóé volt, hanem mert hasonlított a mohákhoz és loncokhoz, amik a templomfal köveinek repedéseiben ijesztettek. Hányféleképen láttam ezt később álmaimban! A kis patakot, mint valami óriási folyamot, s hogy megnőtt álmaimban Jeremiás apó feje s szakálla! S ezek az álmok a maguk zűrzavarával hányszor idézték fel később azt az időt, amikor naponta háromszor ültem a patak szélén, csak egy ágyékkendővel s egy imakendővel, amely szorosan meg volt kötve a nyakamon, nehogy mászkálásaim közben valamelyik bokor elkapja, vagy a szél lefújja... Csupaszon, idegenkedő szemekkel, mint egy ijedt s ijedelmébe beletörődött béka, ültem ott és Jeremia apó sanyarú, fürkésző mosollyal nézett rám a vízből. A hét gyerek után, akik mind «elárulták», nem tudott többé fürkésző gyanu nélkül mosolyogni legkisebb unoka gyermekére sem.

Bizonyára állandóan kétség és remény közt figyelt. S hogy ott ült a patakban szertartásosan imádkozva, ezt épp úgy tette értem, mint önmagáért. Úgy érezte: én is ott «tisztulok» meg vele együtt a patakban, s félelmemet, amellyel alig mertem moccanni, talán szelídségnek látta. Már most át akarta örökíteni reám imádkozásainak «érdemeit», s miután testét néhányszor szertartásosan meglocsolta, magához hívott a vízbe, amitől én épp úgy félttem, mint szakállától s a temetői virágoktól. Karjára vett s állandóan mormogott hozzám, ámde már sokkal öregebb volt, és telve jerusálemi gondokkal, semhogy egy magamfajta kis gyermek nyelvén bármit is tudott volna beszélni. Összehúztam magam karjai közt, s félelemmel bámultam a vízbe, amely alant bugyogott, mint valami alvilági zene: a habokat veszedelmesen élénknek találtam, félttem, hogy valami kárt tesznek bennem; talán egyszerre valamelyik felugrik s beleharap a lábamba. Összeráncoltam arcomat és szemeimet szüntelenül forgattam. Akkor Jeremia apó különféle istenes szavakkal megmártogatott a vízbe, hiába sírtam s kapálóztam: ő csak mormogta a titkos és áldásos igéket, csak forgatta s húnnya fekete magányos bikaszemét, csak szorított magához, szőrös, csontos, hosszú karjaival.

Bár a víz nem bántott s Jeremia apó már az ő Istenének ajánlott, én még a víznek se hittem s még kevésbé Jeremia apónak. Borzongva napsütött testemben, szorosan fogtam öklömbe az imakendőt, ez volt minden, amibe fogódzni mertem. Lassan kolompolás hallatszott a távolból; a túlsó parton valahol a község csordáját legeltették. Majd nemsokára megjöttek a gyülekezet hívei, néhány maroknyi ember, amely később álmaimban oly gyakran változott rengeteggé. Elöl az öreg Chacham Tulczyn sietett, mintha vonzaná a patak, mögötte a többiek, nagyrészt szatócsok, kupecsek, ügynökök, apró iparosok. Jeremia apó karjai közt félve bámultam őket s úgy éreztem, mintha valamennyien őhöz hasonlóanának, míg a túlsó parton hosszú bögések hallatszottak a csorda felől...

NAGYAPÓ egyelőre nem utazott. Valami azt súgta neki: még várnia kell, ő még nem elég tiszta s én még túlságos kicsiny vagyok. Szüleim örültek s minden héten eljöttek hozzánk, néha elhozták testvéreimet is. Ott álltak a sátor előtt, én pedig Jeremia apó mellett ültem: a sok félelem, idegenkedés, amit nap-nap után elszenvedtem, mind mélyebb szakadékokkal választott el szüleimtől s egész környezetemtől, csak néztük egymást. Anyám könnyezett s vitázott Jeremia apóval, atyám csitította őket. Jeremia apó megint átvette a ruhaneműeket és játékszereket s azok is úgy jártak, mint az elődei.

Naponként, miután kiszállt a vízből Jeremia apó, visszatért velem sátrához s ott estig állandó szertartásos izgalomban élt. Semmihez sem nyúlt ima nélkül. S imáit elő- és utóimákkal

bővítette. Később már nem járt le a patakhöz, a sátor mellé külön fürdőgödört ásott magának. Abba merte naponkint a patak eleven vizét. Nem akart a többiekkel együtt tisztálkodni. Senki sem volt neki többé elég «tisza». Alig tette ki lábát az udvarból, s naponta mind kevesebbet evett. Rendszerint egy kis juh-tejet s valami kenyeret, amit maga gyúrt sátrában.

Aztán elkezdte a hosszú böjtöket. Először hetenként csak egyszer böjtölt, csütörtök estétől péntek estelig. Aztán már kétszer.

Ekkor érlelődött meg benne a gondolat, hogy pénzzel utazni Jerusálembe, ez nem vezethet jóra. A sok imától és böjttől olyan lelkiállapotba jutott, amelyben a dolgok természetes rendje többé nem elégíthette ki vágyakozását, s ő ragaszkodni kezdett a természetfelettihez. Csodát várt, s csoda útján akart Jerusálembe jutni velem együtt. Chacham Tulczyn és hívei Isten-kísértésnek tartották ezt a vágyakozást, ő azonban nem törődött mások véleményével. Böjtölt, imádkozott és a sátrában hevert, egyáltalán nem akart többé beszélni senkivel. Sátra elé egy táblát írt: Azarel Jeremia, Ámon fia, aki az Útra készül, valamennyi zsidó jámborságáért böjtölt és nem található senki számára!

Engem odaültetett a tábla alá, s nehogy elmászkaljak: imakendőm zsinórjait meghosszabbította, s a végét odakötözte a maga imakendőjének zsinórjához. Akkor bebujt a sátrába.

Chacham Tulczyn néha mégis meg-megállt a sátor előtt. S dorgálta Jeremia apót:

- Még mit nem akarsz? Kedvedért még mit ne csináljon a Kimondhatatlan? Mert imádkozol és böjtölsz? Vagy mert többet böjtölsz? Bizonyára érzed a bűneidet! Hányan égtek el máglyán Őerte, megnyúzatták magukat elevenen? De azért egyik sem kívánta Tőle, hogy csodákat tegyen a kedvéért!

Rászólt az egyik tanulógyerekre, s ez nyomban ráolvasott Jeremia apó fejére valamely idézetet, éneklőn, már ahogy ez szokás volt:

- Rabbi Arje ben Tow tanította, - mondta, - türelemmel és megadással, a törvény szelíd tiszteletével közelebb jövünk a megváltáshoz, mint a böjttel.

Akkor Chacham egy másik gyermeket szólított elő, egy harmadikat, negyediket. Körülállták a sátrat, úgy hadarta mindegyik a maga idézetét. Jeremia apó azonban nem mozdult a sátorban, nem akart többé vitatkozni Chacham Tulczynnal. Várta a csodát, az angyalokat, akik majd elvisznek minket Jerusálembe.

Mire Chacham Tulczyn bekiabált neki:

- Így még a haláloed után se jutsz el Jerusálembe!

Jeremia apó erre sem felelt. Kábán és makacsul a böjtöktől s öregségtől félálomban, ki tudja milyen gondolatokkal hevert sátrában. Nem tudom már milyen képzeletei lehettek a csodáról, amit várt Jerusálemről, a tisztaságról és a változatlanságról... Azt hiszem, mindez meghatározhatatlan ködben bolyongott benne, mint az eltévedt utas, s ő titokban valahol leginkább pihenésre vágykozhatott, pihenni egy világban, ahol nincsenek pogányok, félzsidók és árulók, mint a fiai voltak, hanem csak olyanok, mint ő... Egy világba, ahol a gyermekek hasonlítanak apjukhoz, s ha nem is tudják «tökéletesíteni» apjukat, legalább ugyanazt teszik és gondolják, amit apáik... Talán már az imákkal, a fürdésekkel, a böjttel is betellett, lehet, hogy valóban valami repülésre vágykozott, ahogy Chacham Tulczyn mutatta gúnyosan öreg, fekete, kopott kaftánját meglebegtetve a sátor előtt... Nem tudom, mit gondolhatott. Ami megmaradt belőle, csak az álmaiból maradt meg, amelyekben ma is még gyakran felmerül.

Ilyenkor gyakran mintha magyarázni akarna valamit, valószínűleg a jerusálemi utazást, mindenféle írásokat mutat, amelyekből álomban mindig gyermeknek érzem magam: talán ezek is ott lehettek a sátrában... Máskor mintha írásra akarna tanítani, meg olvasásra. Talán

abban az időben meg is próbálkozott ezzel? Nem tudom, tanultam-e tőle valamit. Álmomban mindig, mintha el akarnék rejtőzni előle! De ugyancsak ritkán sikerül... A virágok, a templomudvar fái, falai, még ma is mind az ő szövetségesei! Mint félelmes, színes kis állatok lepik el az utat a temető felé, és az udvar falának kövei ma is óriások koponyáihoz hasonlatosak... Gyakran töprengtem ezeken az álmokon és sokáig tartott, amíg rájöttem, hogy gyermekkorom emlékei pólyáltak belé magukat. Néha látom, amint hosszú, felkiáltójelszerű ujjaival bökdösi a régi könyvek lapjait. Csak egy feltaláló, egy kémikus, egy biológus hajlik így kísérletei fölé, mint ahogy ő nézte a régi könyvek betűit.

A mózesi könyvek elbeszéléseiben nem valóságos eseményeket látott. Az ő számára mágikus, titkos értelme volt az egész Bibliának, az alakok, történetek jelképesek voltak, a betűk, szavak hol számokat jelentettek, hol képeket s nemcsak a múlt volt bennük, de elrejtetten bennük volt minden lehetséges jövő és tudomány nyitja, a csillagrendszerek matematikájáig.

De álmaimban nemcsak könyvei felett látom görnyedni az apót, néha egy-egy fa alakját veszi fel. Nyilván ezekben a fákban, valamikor régesrég, hozzá hasonló félelmes alakokat véltem látni. Ezek a fák is úgy elmerültek magukba, szakálluk is volt... Talán vártam, hogy majd elkezdik az érthetetlen mormogást, mint Jeremia apó, vagy féltem, hogy felkapnak egy gyanútlan pillanatban és belemártogatnak a patakba, amely alattuk folyt, mint Jeremia apó szokott a megszentelt fürdővízbe.

Máskor álmaimban a sírkövek közt látom őt üldögni könyveivel. Bátortalanul és aggodalmasan ide-odagurulok a lonc között a giz-gazban a kövek körül. Mikor látom, hogy elmerül a betűkbe, meglapulok valamelyik sírkő mögött, el akarok bujni. Szeretném, ha nem találna meg többé, de félek is, mikor sokáig nem keres... Hallom néha, ahogy hív: hol vagy? S hallom az engedelmes, gyáva választ: sehol. - No, ha sehol, akkor jó... - s tovább bujta könyvét, majd hirtelen felütötte a fejét: - Ezt ne mondd nekem többet, hogy «sehol», mert sehol, az a Seol, s az a halált jelenti! Dávid, a király mondta: nem adhatok hírt a Seolból! De Dávid király nem volt tiszta király! Ő persze nem adhatott hírt a halálból!

Akkor odahív magához, s rámutat egy sírkőre:

- Mi ez?

- Kő.

- Mi van alatta?

- Föld.

- S az alatt?

- Nem tudom.

- Olvasd el. Velem együtt.

Talán így betűzgettem először a héber szavakat.

Jeremia nagyapó segített.

«Mordecháj ben Sir» van alatta.

Rettenetes volt ez nekem. A földben feküdni, s fölötte egy ilyen kővel!

De Jeremia apó megmagyarázta:

- Nem ő van alatta! Csak a pora!

- Micsoda pora?

- Amivé az ember lesz!

Nézek rá.

- Mért lesz az ember por?

- Mert Ő akarja! - s meghajlik.

- Ő? - s én is meghajlok, erre már megtanított Jeremia apó. - És Ő miért akarja?

- Ezt Ő tudja.

- Ő, Ő... - mondom most már bátrabban s dacosabban, - És Ő mért nem mondja meg?

- Mert nem akarja megmondani!

- Mert Ő - és diadalmasan kinyitja komor, fekete szemét - mert Ő... már mindent megmondott! - s most kutatja a könyvét. S kezdi: «Én vagyok az Örökkévaló, aki kivezetett titeket Egyptom országából...» - Ezt a könyvet kell megtanulnod, a többi aztán az Ő dolga. Bízd csak Rá! - s lenézően, egyben mogorván mosolyog, aztán folytatja a tanítást; belemarkol a lonc közé, felvesz egy marék port, s mondja a Szentírás szavait: - És formálta vala az Úr az embert a földnek porából, és a maga lehelletét lehellte az ő orrába. Így lőn az ember élő lélekké...

S megmutatja. Rálehel a porra, aztán kicsit elgondolkozik. Talán azon, szabad-e Őt utánozni s így mutatni meg a Teremtést. Nem is magyaráz tovább. Ezt előbb meg kell gondolni alaposan. Vagy talán azért tart hirtelen szünetet, mert eszébe jut, hogy milyen más volna minden, ha gyermekeit is így taníthatta volna, mint az unokáját?... Ámde akkor kenyér után kellett szaladgálnia, nem ülhetett a sírkövek közt a könyvével...

Vagy talán az jut eszébe, hogy amikor végre a tanításhoz ülhetett gyermekeivel, azok nem a betűkre voltak éhesek, hanem a kenyérré?... Nagyanyó pedig mérges volt. A gyapjú meg sok volt és olcsó. Ó, a gyapjúnak ez a szaga! Ha néha elhozta a szél valahonnét, Jeremia apó lehajtotta a fejét. Ah, nem ő nyírta meg a juhokat, a juhok nyírták le az ő szárnyait!... Ha kenyeret ad, s nem tanít, elkárhoznak. Ha tanít, s nem adhat kenyeret: megint csak elkárhoznak. S a nagyanyó csak mérgelődik. Tanuljanak a gazdagok, nekik van idejük! Úgy ám, ostoba asszonyi beszéd. Mire meggazdagszik az ember, esze és a szíve megrothad. S akkor már mit ér a tanulás? Ott van az ő unokatestvére, a Dávid, a gróf zsidója. Az gazdag. De mit ér, amit tanult, s mit ér, amit mond! Ha gazdag leszel, elkárhozol. Ha szegény maradsz, s nem tanulhatsz s nem adhatsz kenyeret, - megint csak elkárhozol...

Talán ezek az emlékek tették elgondolkodóvá s oly mogorvává, mint ahogy mindig álmaimban látom. De azért a szavak izgatnak engem. Én is felmarkolom kis kezemmel a port, s mondom utána a Szentírás szavait: «És adta belé az Ő lehelletét...» Rálehellek én is a porra, mint Jeremia apó. Neki már alig van lélegzete. A por ottmarad a kezében, sovány, elszáradt markában. Ahogy azonban én ráfujok, szétszáll.

Szemrehányóan néz rám, majd a lonc közt egy kört ír le karjával:

- És ültete az Úristen egy kertet Édenben napkelte felől és abba helyezteté az embert, akit formált vala.

És Jeremia apó megmutatja ujjával a két édeni folyót. A sírkő, mely a kör közepén áll, a Tudás fája.

Ismételgetem a szavait s mozdulatait. Semmit sem értek abból, amit mond, de nem merek neki szólni.

Hányszor merült fel álmaimban ez a kép: hogy nem értem és félek tőle.

Aztán látom, hogy imakendő van rajtam s nem tudok mozdulni, mert valaki fogja a végét. Visszafordulok, ott fekszik Jeremia apó, ő fogja a markában, amely össze van csukva, és alszik.

Gyakran láttam őt így aludni, de most, mintha szorosabbá fogná az imakendőmet. Múlik az idő. Már nagyon nyugtalan vagyok. Szólítani kezdem félénken. Nem felel. Megérintem óvatosan: nem mozdul. Ügyesen ki akarom cibálni a kezéből az imakendőm csücskét, nem engedi.

Akkor ki akarom tépdetni a kezéből: nem lehet. Pedig szeretnék kimenni valahová, nem tudom, hová.

Közelebb mászok hozzá. Odamászok a fejéhez. Csodálkozva látom, hogy hiszen a szeme ki van nyitva. Néz. Talán imádkozik?

Megijedek, hogy zavartam.

S megint várok.

Megint múlik az idő. De úgy emlékszem, imádkozás közben nem szokta kezében tartani imakendőmet. Megint odamászok a fejéhez... Most látom: a szája nem mozog. S most azt is látom, hogy semmije sem mozog. A szeme sem mozog.

Megijedek. Kiáltani kezdek.

Valószínűleg így történhetett azon a reggelen, amikor Jeremia apó örökre elszenderült sátrában.

NEM TUDOM, hogyan kerültem haza nagyatyám sátrából: egyszerre csak otthon vagyok.

Nem emlékszem, hogy már voltam itt jóideig, mielőtt Jeremia apó elvitt volna. Új az egész.

Egy ágyon ülök.

Mért nem érzem a juhbőr és a szalma füledt meleg szagát? A levegő könnyebb, de azért mégis nehéz nekem. Mert mi lesz most? Mért vagyok itt, mit akarnak velem ezek az emberek: «szüleim» és «testvéreim»? Épp olyan idegenek, mint amikor B...-ben meglátogattak. Azt sem értem, mi közöm ehhez a szobához és az ágyhoz, amelyen ülök. Azt hiszem, hogy csak egyetlenegy helyhez tartozom, s az a b...-i sátor és udvar és egyetlenegy emberhez, s az Jeremia apó, a félelmes öreg. Tehát várom s rettegek, sokkal jobban, mint bármikor eddig, mert azt hiszem, hogy úgy fog jönni, ahogy utoljára láttam, azzal a merev, kifordult tekintettel, amit a sápadt hajnal a sátorban még jobban eltorzított, s azokkal a görcsös, feketéllő ujjakkal, amelyek sehogysem akarták elengedni imazsinóromat.

A halottat várom. Egyesegyedül ő hozzá tartozom, mint ahogy ő maga is csak egyetlenegyhez tartozott: ahhoz az egy Úrhoz, Elohimhoz, aki halálra sanyargatta. Ő, a halott, az én Elohimom; szorítom magamhoz az imazsinórt, nehogy valami baj legyen, ha majd jön, meglát és keresi rajtam. És a kötényt is szorongatom, az egyetlen ruhadarabot, amit az imazsinóron kívül viselni engedett. Így ülök az ágyon, és várom rettegeve, kémlelő, gyanakvó, tágranyitott szemmel, mikor jelenik meg újra az öreg.

Anyám egy öltönykével lép hozzám, fel akar öltöztetni, úgy, ahogy a két testvérem van, akik állnak és figyelnek susogva.

De hát én ezeket a ruhákat nem vehetem fel. Adjátok az apónak, szabódom, ő nem engedi!

Biztatnak, hogy ő már nem jön, ő már nincs, meghalt, elaludt akkor ott a sátorban. Mogorván rázom a fejem: nem hiszem, nem hiszem, hogy ő nincs s hogy elaludt, mikor érzem, hogy mingyárt itt lesz s jaj lesz nekem, ha meglát rajtam még valami más ruhát!

Anyám becéz, kérlel, testvéreim rábeszélnek, apám is bejön: épp olyan idegen, mint a többiek. Nem hiszek nekik, nem akarok felöltözni, s mikor hozzám nyúlnak, hogy erőltessenek: toporzékolok és üvöltök.

Ez a kép, első otthoni öltöztetésem gyakran jön vissza álmomban s utána tolnak a többiek: az első étkezés, játék, első barangolásom a lakásban, az első alvás, fürdés, valamennyin Jeremia nagyatyám tiltó, sejtelmes átka van. Nem merek nyúlni sem a víz, sem a kenyér, sem a játék után. Ő, a félelmes öreg, csak egyféle kenyeret engedett meg, amit ő maga gyúrt és áldott meg búskomoran, egyféle vizet, amibe ő maga mártogatott meg mormogásokkal! Ha játékszer látok, tűz csap fel képzeletemben: amit ő gyújtott annakidején játékaim alá.

S aztán a virágok! Amint először látom hazatérni anyámat a piacról, szatyra tetején csokorral: feltámad az egész b...-i temető képe! A szép őszi rózsákból a temetői giz-gaz füledt szaga árad felém riasztóan, látom a vigyorgó kövek, buja loncok fenyegető sokaságát, görcsösen magamba húzódom. De elég, ha csak virágillatot érzek valahonnét, már üldöz a b...-i udvar és temető emléke és ha apám kezében egy forintot látok megcsillanni, ha egy mécs, vagy ahhoz hasonló fényesség, a pénteki gyertyáké gyúl ki a házban: ijedten rohángolok segítség után. Valahányszor éccaka lesz, máris érzem az apó horkolását, szuszogását, mormolását, a csend és a sötétség őt jelenti, mellettem van azonnal s én riadok: hol van? S ha nincs itt, mért nem jön már? Minél tovább nem jön, annál bizonyosabb vagyok, hogy úgy, vagy még rettentőbben fog jönni, mint ahogy utoljára láttam.

Hogy vettem fel mégis a ruhát, s hogy vettek rá az étkezésre, fürdésre, játékra, alvásra: nem tudom.

Csak látom magamat: már rajtam van az új ruha, tisztább vagyok, már eszem is félve, de annál falánkabban, s néha játszom görcsösen s mindig körülkémelve: várom, mikor csap le reám Jeremia nagyatyám keze...

Apám mutat egy képet, s rajta egy sírt, amelyben Jeremia apó nyugszik, «mert megöregedett és elfáradt». Nem ismerem fel a képen a temetőt s nem hiszem, hogy «elfáradt». És nem akkor volt a legrettentőbb, amikor egész mozdulatlan volt? S hogy «csak a lelke van meg az égben», fent messze, ahol «az Istennel van együtt» és onnét sohse jön vissza, mert «jó neki ott» - ez csak annál rosszabb számomra: törnöm kell a fejemet azon a messzeségen, azon az égen, azon a fenten és jólvan-on. Bámulok ki az ablakon órákhosszat, a tetők közt lesem az eget, nem onnét jön-e majd Jeremia apó lelke?

Ősz van már. A madarak költözöben, a verebek a házak közé húzódnak, itt is, ott is látom őket csoportokban, mint a b...-i akácok közt a porban. Nem Jeremia apó jövetelét jelzik? Nem lehetetlen, hogy egyszerre csak bezörget az ablakon. Reszketve kapirgálok ingem alá, keresem az imazsinórt, s rémulten kiáltok régi köténykém után: jön az apó! jön az apó!

Előlről kell végigélnem az emberiség őskorát. Amikor minden új jelenségben egy-egy isten játszott, rémítve a hűledező embert. Csakhogy nekem ő, Jeremia, az egyetlen istenem, minden új jelenségben csupán ő lappang, a megszemélyesedett, érthetetlen okú, nagy Félelem, nagy Nyomorúság, nagy Jön-és-Elvisz: a Halál!

Minden, ami amúgy is félelmet kelt: őt idézi, az öreget. Az ég, ha beborul, őszi szélvész, ha zörget, villám, ha zeng, s ha dörög: ő még mélyebbé teszi a félelmet.

Lehetetlen, hogy újra ne jöjjön. Nem hihetem, nem feledhetem...

De nemcsak, ami új s ami félelmes, idézi őt és válik mélyebbé általa, hanem az is, ami különös és váratlan.

Ha vendég jó, vagy apámhoz kaftánosok érkeznek, ha kocsiban apám menyegzőre távozik vagy temetésre: mindjárt azt hiszem, Hozzá megy találkozóra. Ha apám késik, anyám elmarad, testvéreim ha összebújnak nélkülem, ha ború van a házban: nem Jeremia apót várják? Ha koldus lapul az ajtóhoz, vagy valaki jön, kit senki sem ismer, nem ő lesz az a végén?

És a zajok, amelyek szüntelen változnak! A földszintről felhallatszó nyomdagép kepelése, az udvarról felharsanó porolás, a folyosókról beszűrődő sikálás, kintorna, hegedűhang, zongora, lányok éneke! Mire rájöttem eredetükre, és rendeltetésükre, már feltámasztották az öreget. Valamennyi élményem frissességét korai zuzmara lepte el: Jeremia apónak s az ő Elohimjának a lehellete. Folyvást remegek és fázom, gyanakszom, de éppen azért, mert valamennyi jelenségtől félek, szemmel igyekszem tartani ahány csak van, a bútoroktól kezdve a látogatókig, a szélzúgástól a hegedűhangokig, de egyiket sem figyelhetem soká, mert mindig egyszerre mindenfelől kell várnom őt, Jeremia apót. Különösen az ajtókat, az ablakokat lesem, ahol rés van, rács, zug, amerre sok az árnyék, amik búvóhelynek valók, figyelek, bolyongok, előbb a mi szobánkban, aztán az egész lakásban, barangolok... Anyám, apám, testvéreim mindig keresnek, de én folyvást úton vagyok, állok az ablakoknál, bámulok, tekintetem is folyvást bolyong s közben nyugtalanítok mindenkit.

Apám, aki prédikációját írja, egyszerre csak meglát, ott leleskedem ki az íróasztal alól; útjában vagyok anyámnak, aki varrogat vagy főz, mert különös szemekkel lesek rá a tűzhely előtt guggolva, sandán, valami játékszert szorongatva. Útjában vagyok a szolgálónak, aki nehéz dézsát cipel, vagy fát, szenet hord; útjában vagyok testvéreimnek, akik már rég szorgalmasan tanulnak. S ha valaki megállít, mogorván s gyanakvón fordulok feléje: mit akarsz? mi közöd hozzám? S ha kérdik, mit járkálok s nyugtalanodom: csak egy válaszom van: Jeremia apót keresem, te pedig mit akarsz? semmi közöm hozzád! - S bolyongok tovább...

HÁNY ÉVSZAK múlhatott el Jeremia apó jegyében; mi űzte el kicsiny mindenségemből: várakozásom hiábavalósága vagy növekedésemmel az idő, - nem tudom. Végre valóban meghalt Jeremia apó; ámde attól kezdve, mikor szelleme megszűnt mozgatni kicsiny világomat, a félelem helyett, amely oly korán elcsigázta idegzetemet, visszahatásként mindjárt a másik ördög foglalt el: az unalom. Mily gyászosan mozdulatlaná vált egyszerre egész életem, a zugok, rések hogy kiürültek, hogy megfagytak az árnyékok s tárgyak, emberek mind hogy álltak, álltak! Unalmam falánkul nőtt és a lakás sehogyse akart bűvész-házikóvá válni, hogy rejtett és váratlan játékokkal szórakoztatott volna.

A bútorokból nem röppent ki semmiféle játékszellem, tiszteletemre és szórakoztatásomra a székek nem álltak lábujjhegyre, hogy táncolni kezdtek volna a nagy kerek asztal körül, és a kályhából sem hallatszott a «Jeremia apói» brummogáson kívül más zenekíséret. Hiába kiáltottam belé még oly különös hangokon, az őszi szél csak egyfélét felelt: hü, hü, hü... Ez az ijesztő zene nem hatotta át a székeket, hogy keringöztek volna lágyan és fájdalmas melankóliával, vagy hogy féktelen bakugrásokat jártak volna: erre a kétféle táncrea vártam voltaképpen szívem mélyén. Hiába sarkantyúztam őket: hopsza, hopp! csak guggoltak és álltak mozdulatlanul anyjuk: az asztal körül. Az állatfejek és mancsok, amelyek ki voltak faragva az asztal lábain, hiába bámultam őket még oly kitartóan, mióta nem kerestem köztük Jeremia nagyatyám ijesztő lelkét: semmit sem mutattak többé.

A védangyalok a kályha felett soha meg nem rebbentették fehér és füstös-barna szárnyaikat: mindég csak a mennyezet felé néztek és egyikük sem forgatta felém soha nagy üres szemét. Hirtelen-váratlan, ha legalább egyetlenegyszer pislogott vagy suttogott volna valamelyikük angyalhoz illő hangon! Ó, mennyi állandó mozdulatlanúság! Mennyi mindig-ugyanaz, mindegyikben és mindenütt! Mosdónk tükre sohasem mutatott mást, mint amit én neki, s bár még oly sűrűn változtattam előtte arcomat, sohasem lepett meg valami varázslattal, a legfantasz-

tikusabb torzképeket hüen és biztosan, mindig ugyanúgy adta vissza! S a varróasztalkából az ablak mellett nem hallatszott soha valami izgatott motozás, hogy rajtakaphattam volna az orsócskákat, a gombokat, a tűket valami titkos valpurgis-gyülekezésen!

S hiába bolyongtam beljebb a szobákba, anyáméba, apáméba, vagy a nagy szalonba: itt sem volt a holmiknak semmi titkos játéka, lappangó rejtélye vagy zenéje, amelyet azok külön csak rám bízta volna, változása, vagy tánca, amelyen rajtakaphattam volna őket: minden oly világos volt, oly mozdulatlan és zárt, s minél beljebb mentem köztük, annál kevesebb várt rám abból, amire vágytam!

Sehol egy függöny, amely repdesett volna pillangóvá válva, sehol egy pamlag, amely nyújtózva, prüszkölve rázni kezdte volna gúnyáját, sehol egy óra, amelyből legalább egy kakuk ugrott volna ki, sehol egy ágy, amelyben megmozdult volna a libatollak szelleme, sehol semmi, ami valamiféle módon csillapította volna a magam végtelen fontosságának tudatát és játékos vágyamat!

Anyám szobájában a piros plüss egy porfelhőnyit sem sóhajtott utánam, jelentve, hogy mily szívesen volna eleven a gyermek számára, csupán csak az ő számára, és a szülői ágy felett Árpád és a hét vezér képe nem hagyta el rámájukat, hiába néztem rájuk, biztattam őket keringélve, dalolva és bukfacezve előttük! Semmisem mozgott, legfeljebb anyánk jött be a konyhából, és kivitt magával, hogy fel ne düljem egészen a szobákat.

S ahogy belépett: mégis eleven életre kaptak a bútorok. Változás költözött beléjük és anyám segítségével elárulták titkukat. De haj! Milyen leverő volt ez a titok! Mennyire nem volt benne semmi játék! Nem hogy hízelgett volna végtelen fontosságom, egyetlenségem tudatának: inkább kicsiny senkivé nyugözött, mikor anyám ajkának a segítségével megszólaltak valamennyien a bútorok, a függönyök, a pamlagok, s szóltak:

- Pénzbe kerülünk, ami neked nincs! Sok pénzbe! Drága pénzbe!, keserves pénzbe!

Ezen a nyelven most már megszólalt a szülői ágy felett Árpád és a hét vezér képe is, most már elhagyták rámájukat, most már a piros plüss is rámkiáltott: ne dörömbölj rajtunk, mert pénzbe kerültünk, ne kívánd, hogy leszálljunk hozzád, mert pénzbe kerültünk, s a pamlagok: ne kívánd, hogy megrázzuk gúnyánkat, mert pénzbe kerültünk! Egyik hangosabban, másik halkabban, ezt énekelte valamennyi: ne bánts, ne kívánj tőlünk semmit, mert különben kopunk, mállunk, foszlunk, törünk, s újat kell venni helyettünk!

Volt még köztük egyáltalán ezután valami különbség? Valamennyi egyazon vádnak volt az álruhás kísértete: «a pénznek, ami kevés van», «amit az apád keservesen keres», és «ami neked nincs, s haj! mikor lesz még?» S míg valamennyien ezt a vádat nyögték, főlehajtva botorkáltam ki, anyám után a konyhába.

De mily megúnt volt ez a konyha is! Hiába hallgattam és néztem anyámat, úgy éreztem, hogy szinte semmisem az enyém öbelőle.

A büszkeség, mely főként kicsiny, pisze orrán látszott: atyámnak szólt. A sok szorgalom, amelytől telt szorgos arca főtt és zsongott: a lábasoknak szólt. S a vidámság, amely fel-felvillant barna szemében: az ételeknek szólt, a páráknak és gőzöknek, ízeknek és illatoknak, amelyek a tűzhely fölött szállingóztak!

Mi maradt itt nekem? Legfeljebb az a kis rész, ami ezekből az ételekből majd rámesik, de mi volt ez mindahhoz képest, amit anyámtól vártam!?

Érzékeny szívem mogorva sebeit hogy is csillapíthatta volna anyám egyhangú sürgés-forgása a tűzhely körül, ez a sok kóstolás, kavarás, darálás, kopasztás, ez a sok hámozás, dunsztolás, paradicsomkötözés, mindez semmit, éppenséggel semmit sem árult el önmagam nyugtalanító kizárólagosságából!

Mivel hízelegtek egyetlenségemnek ezek a lábasok, amelyekbe még csak bele sem kóstolhattam, még csak ide-oda sem tologathattam őket a tűz fölött, hogy is szólhatott volna hozzám ez a sok gőz, a megszokott buta pöfögésen és értelmetlen sercegésen kívül! Hiába szerettem volna hallani már valami egyebet, ilyesformán: félre itten minden kanállal, csak ez a gyermek kavarjon minket! S ha elégünk ebben a lábokban, örte égünk el! De nem hallatszott a lábasok kórusa, a főtt ételek sem és anyám sem gerjedt semmiféle büszkeségre irántam, hogy abba-hagyva mindent, megölelt volna szenvedélyesen: Te vagy az én legkedvesebb és legkülönb gyermekem! Abba-hagyok mindent és gyere, táncoljunk, keringéljünk! És a szolgálólány verje hozzá a paradicsomos kondéron a nagydobot! Hurrá és hajrá! Ez már aztán az anya és legkisebb gyermeke! Ehhez már csak az hiányzik, hogy felpattanjon az ajtó, s megjöjjön apám, aztán a testvéreim és láncbafonódva körülünk énekeljenek!

Mily beteljesületlen, kimondhatóvá sem vált kívánságok!

Alig hogy megtermette őket a szív, máris elnyelték őket mogorva sebeit, s csak néztem durcásan anyámra s idegenül: nem, ő semmit, éppenséggel semmit sem érzett abból, amit szerettem volna, nem akarta táncolni és dallal jóvátenni, amit a lábasok és zöldségek idekinn s odabenn a bútorok szórakoztatásomra elmulasztottak. Egyetlenségemmel szemben még azt sem tette meg, hogy sürgés-forgásában legalább így szólt volna: látlak fiam, tudom, hogy ki vagy és csak téged szeretlek, ezek a lábasok, ez a tűz, ezek a pöfögések és kavargások nem fontosak nekem! Csak te vagy a fontos! S mondott volna hízelgőket: ó, milyenek a te szemeid! Csak a te szemed szép, a te hajad, és végigcsókolta volna néha-néha tagjaimat, s a sok pöfögés és sürgés-forgás közt legalább fel-felkiáltott volna szenvedéllyel: ó egyetlenem! Csak el ne árulj a testvérekéidnek! Vagy ha nem kiáltott volna szenvedéllyel, legalább mondta volna csöndesen: fájdalom, nem tudok táncolni és dalolni sem, mert nem elég fürgé a lábam és fülem, s aztán főznöm kell, mert enni jó, ezt te is tudod. De majd utána addig csókollak, míg el nem szédülsz és nem forog veled ez a konyha!

De ő ezt sem mondta és én már beértem volna kevesebbrel is. Ennyivel: fájdalom, fiam, nem tudlak úgy megcsókolni, hogy szédüljön veled a konyha, de mondok majd neked meséket, erről a tyúkról, amikor még élt és kapirgált és erről a réparól, amikor még pillangók aludtak rajta...

Igen, igen, mondottam volna, ez már kedves beszéd és megbocsátottam volna neki, hogy nem fürgé a lába és a füle, s hogy nem tud úgy csókolni, és fel-felkiáltani szenvedéllyel. Meséinek a kedvéért megbocsátottam volna valamennyi holmi butaságát és részvétlenségét és az időt, amelyet velük töltök állandóan és végül azt is, hogy nemcsak én vagyok egyedül gyermeke.

Ámde mily hiába vártam és lestem minderre!

Ő csak a tűzzel társalgott, hogy az «tűsok fát eszik meg», a zsírral, hogy «azt hiszem, kicsit drágán vettem», és a főzelékekkel, hogy «ej, mennyi liszt kell a rántáshoz!» Még a nyers ízekről és illatokról sem velem beszélt, csak a szolgálóval, neki mesélt a mészárosról, aki «úgy látszik, megint becsapta ezzel a sok csonttal», a pékről, akinek vissza kell majd dobni a «göthös süteményeit», a kofákról, «akik már mit nem engednek meg maguknak a piacon!» S végül valamennyiükről, hogy «bezzeg a pénzt mind elveszi, a keserves, a drága pénzt!»

Ó, milyen közönséges mesék voltak ezek!

Mintha a mészáros a sok csontjával, a pék göthös süteményeivel, a kofák, s mindazok, akik «bezzeg elveszik a sok keserves pénzt», közém és anyám közé férkőztek volna, hiába vártam, hogy majd egyszer talán mégis kitör közülük és hozzám rohan, de nem! Inkább mintha mindegyik elvett volna egy-egy darabot anyámból, egyre ismeretlenebbé vált nekem, már csak a hangja maradt meg ismerősnek, s azt is csak mintha nagy messziségből hallottam volna...

Ó, ha legalább ez a hang onnét a messziből ezt mondta volna: nincs se csók, se mese, se dal, se zene, bocsáss meg, én csupán egy egyszerű háziasszony vagyok, semmi több. Ne is várj tőlem többet, de azért ne epedj más anya után, szeress úgy, ahogy vagyok...! De nem, még ezt sem! Ez a messzi hang, ami még megmaradt nekem anyámból, nem tudott még így sem szólni, hozzá kellett lépnem, hogy megnézzem közlőrl, mily kevés maradt meg nekem belőle! Akkor hozzám hajolt egy futó csókkal s szólt:

- Menj vissza szépen a szobádba, de maradj csöndesen. Mingyárt jönnek testvérekid és apád, s majd ebédelünk.

Aztán, miután még egyre néztem köröskörül, egy karaj vajaskenyeret nyomott a kezembe:

- No menj - mondotta.

S én elindultam. De mily semmi volt ez a csók, mily semmi ez a kenyér! Ám azért majszoltam és tovább barangoltam az üres lakásban, bolyongtam szobáról szobára, mogorván és anélkül, hogy tudtam volna: voltaképp mi történt velem. Mert a vágy anyám csókjai, meséi, tánca után mélyen elrejtve élt csak szívem sebei alatt, vagy talán még mélyebbre rejtve... Csak egy szorongató érzést küldött fel onnét, amely, amilyen zsúfolt volt, annyira gúzsba volt kötve szégyenkezéssel és göggel. Talán még sejtelmem sem volt, mit akarok tulajdonképpen, hogy illik, szabad-e több csókot, más szeretetet követelni és mesét kívánni, táncot, dalt és hízelgést, hiszen nem tudtam más anyákról és más hasonló fiúkról. Mintha valakinek súgnak valamit, de nem érti, mintha valaki álmodt látott, de felébredve elfelejti, csak így súgta meg nekem a közös vér azt, amire anyámtól voltaképpen annyira vágytam... Ó, ha a vér szavát hallva, meg is értettem volna, mit követel tőlem és mit kell követelnem anyámtól, s hozzárohanva, odakiált-hattam volna neki: ilyennek kell lenned! Erre vágyom tőled, ezt kívánom! Csak akkor leszel igazán anyám! De csak a hangot hallottam, a vér hangját, s szavát nem értettem, csak vágyakoztam, de nem tudtam, mi az a vágy, amely szívem alvilágában gomolygott alaktalanul s én bandukolva szobáról szobára, hiába lestem le szívem feneketlen sötétségébe, nem hallatszott fel onnét semmi, csak az ismeretlen vágy nyöszörgése; szorongató, sóvár, egyhangú nyögés.

Borzalmas, fájdalmas vágy, amely nem tud feljönni a szív legmélyéről, az értelem és akarat világosságába, hogy azzá váljék ott, amivé lennie kell és lenni tud, hanem csak kínozt, csak nyomaszt a mélyből; sivár fájdalmadhoz mérten mily semmiségek a teljesületlen, vagy akár az elfojtott vágy kínjai! Te vagy az ördög, az igazi pokol, aki érthetetlen nyögéssel tüzeled alantól a világot, de nemcsak tűz vagy és pokol, pusztító ördög, hanem te szítod az emlékek tüzeit is, amelyeknél a sötétképpű Hefaisztosz kovácsolja műveit...

A te tüzednél látom én is azt a gyermeket, aki barangol szobáról szobára és az érthetetlen vágytól szorongatva, így mormog anyja után: - már megint becsapott a nyomorult mészáros... fejéhez kell vágni a sok csontot... - közben szavam egyre keserűbbé válik és szilajabbá, s a szalon zugában már dühösen kiáltok: - bezzeg a pénzt mindegyik elveszi!

Talán vártam, hogy e kiáltásra majd anyám bejön s kitalálja azt, amit magam sem tudok: megfejti, megoldja az alaktalan árnyakat, mik szívem mélyén nyöszörögnek? S hogy ez nem történt, sírni kezdtem, magam se tudva miért s így bolyongtam tovább szobáról szobára, könnyekkel faggatva szívem érthetetlenül nyögő mélyét...

S miután kisírtam magamat, eszeveszett féktelenséggel kiáltoztam tovább: bezzeg a keserves pénzt!

Anyám ijedten rohant be. Akkor féktelenül ránevettem.

- Ah - mondta, - ijesztgeted anyádat és nevetsz? Milyen rossz gyerek vagy!

Konokul alattomos mosollyal néztem rá, anélkül, hogy tudtam volna, ott lebegett arcomon a kérdés: milyen rossz vagyok? Találd ki! Mért vagyok rossz?

De anyám nem találta ki. Csak sóhajtott, én pedig bolyongtam tovább a lakásban. Fél és félt - gondoltam. - Ő az anyám...

AZTÁN testvéreimet vártam.

Mikor az udvar felől, ahol a gyermekiskola volt, felhallatszott a zsvaj, már mohón leselkedtem az előszobában, s ahogy meghallottam a lépcső felől Oluska táskájának a zörgését, kinyitottam az ajtót. Vártam, hogy majd felkiált és kedveskedve a nyakamba borul, s elmondja, hogy mennyire hiányoztam neki az iskolában s mily nagyon örül, hogy végre láthat!

Nem gondoltam s nem éreztem, hogy ő meg éppenséggel *tőlem* várja ugyanezt! Ilyenformán csak az ajtót nyitottam ki, s szóltam: Oluska! - Míg ő csak ennyit mondott: - Itt vagyok.

Aztán kutatva néztük egymást s ugyanaz volt a szemünkben: add te előbb a szívedet, aztán majd én is az enyémet! Egyikünk sem mozdult, hogy közeledtünk volna egymás felé, közben azonban Oluska már levetette a táskát, s indult be a konyhába anyánkhoz.

Mohón és csillogó szemmel mentem utána. S minthogy nem találtam meg benne azt a nővéri szívet, akit vártam tőle: legalább zörgő táskájában szerettem volna keresgélni, s mingyárt ez után kaptam, amint levetette. Ő azonban féltékenyen elkapta előlem: nem kérted a szívemet, a táskát sem kapod! Előbb csak a rendes helyére akarta tenni, be a mosdó alá, azonban látta, hogy lesek rá orvul, mire egy jobb helyet keresett, átment a második, a harmadik, a negyedik szobába, hurcolta a táskát, én mindenütt utána. Sehhol sem talált olyan biztos, elzárható helyet, ahol előbb-utóbb el ne érhettem volna a táskát. Egyre pirosabb lett a haragtól, én pedig nevettem.

Szegény táska, amelynek most már egymástól kölcsönösen megtagadott testvéri szívünket kellett helyettesíteni: így vándorolt Oluska kezei közt végig a lakásban, s végül anyánkhoz jutott, ő tette fel a magos szekrényre intelmek közt, amelyek épp oly messziről szóltak s anyátlank voltak számomra, mint ő maga. Hogy is fogadtam volna szót, mikor egy nővért akartam, ha nem egy szerető nővért, akkor legalább egy nővért, akivel civódhatok!? S ő nem ugyanezt akarta, mikor elrántotta előlem a széket, amelyen el akartam érni a táskáját? S már dulakodtunk, csillogó fekete nagy szeme villogott, piciny orra egész begörcbült a méregtől, vaskos copfocskái repdestek és végükről, mint egy-egy pillangó, repült el a piros szalagcsokor. Hopp! utánakaptam, s futottam vele, amerre tudtam. Oluska ellenkező irányba szaladt, a lakás másik végiben papírkatonáimat vette el zálogba. Aztán fenyegetőzve álltunk, szorongatva zsákmányunkat, s haragtól remegve cseréltük ki zálogainkat.

Észre sem vettük, már megjött Ernuskó a maga táskájával.

Nem állt egyikünk pártjára sem. Anyánkhoz ment egyenesen, s én mingyárt mohón utána és lestem őket: anyánk, ahogy meglátta, becézve felnevetett. Éreztem, hogy egy-két csókkal mindig többet ad neki, mint nekem; több semmi, semmi, csak ez az egy vagy két csók és ez a nevetés, mert tánca, zenéje, meséje az ő számára sem volt anyánknak, de ez az egy-két csók mily sok volt nekem! Fullánkját egész a szívem mélyéig eresztette, de fájdalomról nem

akartam tudni. Leküzdöttem őt mingyárt oda, ahol a többi alaktalan és értelmetlen gyermeki vágy gomolygott.

- Ő jó gyermek, - mondta anyám, amint engem meglátott, - nem ijesztgeti az anyját.

Hallgattam mogorván.

Hátam mögött Oluska állt. Ő is észrevette azt az egy-két csókot és a nevetést? Szeme irígyen csillogott.

- És én? És én? - kiáltotta odasímulva anyámhoz, - én nem vagyok jó?

Anyám nevetett:

- Nem mindig, de sokszor. - Majd látva az arcomra boruló sötétséget, szólt:

- És te nem jössz hozzám? Te nem vagy jó gyermekem?

Megálltam tétován. Nem tudja, hogy mit tesz? - gondoltam. Nem tudja, hogy én láttam azt az egy-két csókot és azt a nevetést? Nem tudná? Vagy csak tetteti magát? Mit mondhatnék neki?

Odaléptem hozzá s gondoltam: nos, csókolj meg, ha akarsz.

Ő megcsókolt.

- Hiszen te sem vagy rossz, csak túlságosan csintalan.

Gondoltam: csak ne mentegess engem. Inkább valld be, hogy jobb szereted Ernuskót. Ha meg nem vallod be, maradj úgy, ahogy vagy. És ne kérj tőlem csókot többé. Mindenki maradjon úgy, ahogy van.

Elhúzódok anyámtól. S úgy látom, mintha Ernuskó arcáról ez sugározna: nekem kijár a több csók, mert én idősebb vagyok és jó tanuló.

Nos, gondolom, én elhiszem, hogy elég jó vagy és okos, szüleimnek és talán Oluskának, meg a tanítóknak, de nekem nem vagy sem elég jó, sem elég okos, mert különben hozzám jönnél s így szólnál: anyám engem jobban megcsókolt, mint téged, de téged ne bántson az. Nesze, visszaadom neked őket, amennyivel többet kaptam! - Aztán meg ezt mondaná: idősebb vagyok és jó tanuló, gyere szépen, megtanítlak téged is írni és olvasni.

Ő azonban semmi ilyet nem mond és nem is mondott sohasem. Nincs hát nekem semmim az ő jó magaviseletéből és jó tanulásából s nem tudom, hogy lesz-e valaha.

Legutoljára apánk érkezik haza. Látom, anyánk arca megint felragyog, még jobban, mint mikor Ernuskót meglátta. Igen, gondolom őket kettejüket szereti csak igazán! De apámat még Ernuskónál is jobban.

Atyánk nem ölel meg még annyira sem, mint anyánk. Csak arcunkat veregeti, de úgy, hogy az az érzésem, mintha azt gondolná: én nagy vagyok, ti pedig kicsinyek. Nem mondja: édes gyermekeim, mily régen láttalak titeket, csak így szól: - no gyerekek, mi ujság?

Előbb Ernuskó mondja el, mi történt az iskolában, megint csendesesen sugárzik az arcáról: jól feleltem, mert én okos és jó fiú vagyok, s mindig az leszek, ez bizonyos. Mire úgy látom, mintha apánk arca ezt mondaná neki: igen, az vagy, én is az voltam. S úgy van rendjén, hogy te is az légy.

Lesem őket, gyanakodva. Még nem tudom biztosan, de azért úgy érzem, apám is jobb szereti Ernuskót, mint engem vagy Oluskát. S ezt a fájdalmat megint leküldöm szívem mélyére, s ott fogva tartom.

Ernuskó után Oluska hadarja el a magáét, irígyen, lángolva és hevesen, nehogy hátrább maradjon, mint Ernuskó. Azonban abból, ahogy apám hallgatja és nézi őt, úgy vélem, hogy

nem lehet olyan fontos neki az, ami Oluskával történt az iskolában, mint ami Ernuskóval, még pedig azért mert Oluska csupán csak lányka. Ezen felül mintha ez volna az arcán: ha lányka vagy is, azért tőled is elvárom, hogy jó tanuló légy, mert én is az voltam és Ernuskó is az. Neked sem szabad másnak lenni.

Majd rám néz:

- No és te?

Anyám felnevet:

- Ő még csak rosszkodik.

Úgy érzem, talán nem is akar bántani ezzel a nevetéssel, nem tudja, mit tesz, de nekem mégis fáj. S hogy ami velem volt délelőtt, az neki csak rosszkodás?

- No - mondja apám, - majd meglátjuk jövőre, ha tanulni kell!

Nem szól többet hozzám.

Az ebédhez ülünk. Hallgatók, s ezt gondolom: tehetek én arról, hogy még nem járok iskolába? Mért szeret engem ezért kevésbé, s mért törődik ezért velem kevesebbet, mint Ernuskóval, de még annál is kevesebbet, mint Oluskával? Mért nem kérdezett tőlem semmit, csak azt kell kikérdezni, aki tanul, s aki még nem tanul, nem éppen olyan, mint a többi? Azt hiszi, velem nem történt semmi sem? Ha jól megcsókolna s kérdezne: tudnék én is beszélni arról, ami velem volt egész délelőtt! Hiszen mennyi minden volt! Beszélnék neki a bútorokról, hogy milyen mozdulatlanok, hogy nincs bennük se játék, se tánc, se hang, s hogy mennyire nem törődnek velem, s nem lehet velük semmit sem csinálni. Megkérdeném tőle, mért van, hogy anyám se csókolni, se zenélni, se mesélni nem tud, és nem is akar, pedig ez is nagyon bánt engem!... Mért van az, hogy csak arról beszél, ami «olyan keserves sok pénzbe» került? Megkérdeném, valóban olyan keservesen keresi azt a pénzt, megkérdeném, mondja el: hogyan keresi? Megkérdeném, mért oly irigy Oluska, s mért oly büszke Ernuskó arra, hogy ő jó tanuló? S végül megkérdeném, mért kedvelik jobban Ernuskót nálamnál, s mért szeretik anyámmal egymást jobban, mint engem?

Mindezt megkérdeném, ő megmondaná, s ha nem is beszélne sokat, nekem az is elég volna talán, ha ennyit mondana: a szülők azokat a gyerekeket szeretik, akik nagyobbak és már tanulnak. Ez mindig így volt s lesz. Vagy: ezt nem tudom neked megmondani, kicsikém, hogy miért van így, de így van, ne fájjon neked és bocsáss meg érte.

De nem, ő nem kérdezett semmit sem tőlem, nem törődik azzal, ami velem van.

Nem akarom, hogy fájjon, ezt a fájdalmat is lezárom szívem mélyére és gondolom: én sem törődöm azzal, ami veled van!

Hanem azért mégiscsak figyelem, amit mond. Folyvást anyánkkal beszél az ebéd folyamán, s nagy keserűséggel hallom, hogy ő is mindig csupán arról beszél, ami pénzbe kerül, vagy pénzbe fog kerülni. Úgy látom, azonkívül, hogy jól tanuljunk, ez az egyedüli, amivel apánk törődik s gyűlölettel, egyben félelemmel gondolok arra a pénzre, amiből úgylátszik, mindig kevés van szüleimnek, pedig minden, ami van, pénzbe került: az is, amit itt az asztalnál most megeszünk. Egyszer arra gondolok, hogy mily jó volna, ha nem kellene enni, ha nem volnék olyan éhes, mint amilyen mindig vagyok. Majd arra, hogy vajjon, ha sokkal több pénzünk volna, többet törödnének-e velem, jobban csókolnának-e s kérdeznék-e tőlem is, mi történt velem. Nem tudom, csak egyre nagyobb szégyennel eszem, amit elém adnak. S habár éhes vagyok és nagyon szeretek enni, nem kérek még egyszer. S ha anyám kínál, csak szabódva fogadom el. Inkább kenyeret eszem, s azt hiszem, Ernuskó és Oluska ugyanúgy gondolkodnak. Atyánk, ezt észreveszem, ritkábban kínál. A kenyér, mondja, az is étel. Hányszor volt

úgy kiskoromban, hogy abból sem volt elég!... Emiatt aztán még jobban szégyeltem magam, kínosan homályosan emlékszem vissza Jeremia apóra, amint ráncos öreg kezével kenyeret gyúrt a sátorban és etetett.

EBÉD után szüleim lepihennek, a belső szobában.

Nem tudom, miért kell nekik ez az alvás. Én csöppet sem vagyok fáradt. Testvéreim ülnek a kis padban és feladatukat írják. Én meg, minthogy nem mehetek ki a szobából, míg szüleim alusznak, a hangokat hallgatom. Felülről hegedű szól, ott nagy diákok muzsikálnak. Néha találkozom velük a lépcsőn, mikor elküld anyám valahová a közeli boltba, vagy mikor kicsit lemehetnek az udvarra, ilyenkor nagy fekete tokban viszik a hegedűjüket, de egyik sem szól hozzám, úgy ahogy szeretném: látom rajtuk, azt hiszik, mert kicsiny vagyok és nem vagyok még jó tanuló, nem kell velem igazán törődni. Csak rámszólnak: no mit csinálsz, kicsike? De egyiküknek sem jut eszébe sohasem, hogy beszélne velem egészen igazán, pedig szívesen beszélgetnék velük. Szeretném megkérdeni őket szüleikről, hogy úgy volt-e náluk is, mint nálunk van? s megkérném őket, hegedüljenek nekem egy kicsit. De nemcsak velük vagyok így, mindazok, akik a házban laknak, a tanítók, kántorok és más szomszédok, legfeljebb megcsípi az arcomat, megsimogatják a hajamat, de semmi igazi beszélgetésre nem kerül a sor, s én nem kérhetem őket, ennél büszkébb vagyok, inkább csak menjenek, én sem akarok törődni velük!

S mégis mennyire fáj! Ah, az egész ház végesvéig, valamennyi lakója, felnőttek, apák, anyák, diákok, szolgálók, vagy akik csak úgy jönnek s mennek, valamennyiüknek csak ez van az arcán: egy ilyen kicsivel nem kell törődni! Egy ilyen kicsivel nem kell *igazán* beszélni!

Sehol sem nyílik ki egy ajtó, sehol egy ablak, ahonnét valaki kikiáltana, s szólna: akármilyen kicsi vagy, gyere, igazán akarok veled beszélni!

Ámde mért lennének különbek, mint azok, akik a szüleim és testvéreim? Az uccán keressek valakit, akivel igazán beszélhetnék? Egy hozzám hasonló kicsit? Hiszen még mindig alig-alig merek kimenni. És anyám nagyon megtiltotta. S hogy mért? Mert sosem tudhatod, kicsoda az! Lehet, hogy megver, megdob, leköp. Valóban így volna? Miért? Anyám azt mondja, az emberek inkább rosszak, mint jók és a gyermekek még inkább. Igaz volna? Neki tudnia kellene, mert ő már nagy. Higyjek neki? De hiszen ő sem igazán anyám. Nem igen hiszek neki, de azért mégis félek, hátha úgy van, ahogy mondja, s ezt nem tudnám elviselni. Inkább senkit sem szólítok meg odalent sohasem. És milyen rossz ez! Hogy fáj! Menjek oda és keserűségemben zavarjam testvéreimet a feladatukban? Szüleimet álmukban? végül apám csak megszidna. Milyen egyedül vagyok!... S mily régóta már! Nem is emlékszem, milyen régóta! Csak úgy érzem, mintha mindig, mindig így lett volna! S mikor lesz ez másképp? Úgy érzem, sohasem! Úgy érzem, igen-igen soká nem leszek még nagyobb, talán sohasem s ha mégis, úgy érzem, akkor sem lesz másképp... Nem lesz itt soha semmisen másképp, sohasem lesznek igazán szüleim, igazán testvéreim, s az ismerős szomszédok közül senki sem fog hozzám igazán beszélni! És sohasem merek kimenni megszólítani az embereket! Milyen borzasztó!

Búskomoran nézek körül a szobánkban. Mit is csináljak, mit is csináljak magammal? Nincs már semmihez sem kedvem.

Ami játékom van, a papírkatonákat rég elnyűttem és meguntam. Ujat nem vesz apám. Ki nem mehetek, amíg szüleim alusznak.

Az ablakra téved a tekintetem.

Egyszer, kétszer, háromszor.

Valahányszor oda fel akarok mászni, anyám mindig azt mondja:

- Vigyázz! Ha kiesel, véged van.
- Mi az - kérdezem, - hogy véged van?
- Ez az, hogy minden csontodat összetöröd odalent.
- És aztán? - kérdezem.
- Aztán nem kelhetsz fel többé.
- És aztán?
- Aztán meg vagy halva.
- És aztán?
- Ej, ne kérdezz már annyit. Még mit akarsz?
- És aztán - mondom - megsirattok?
- No azzal aztán sokra mégy. Te is. Mi is.

Nézem az ablakot. S gondolom:

«Azzal aztán sokra mégy.»

Persze, gondolom: nem szeretnének sírni miattam. Azért félt anyám az ablaktól.

Elképzelem, hogy felmászok az ablakra, kiesek, nagy kiabálás lesz, én meg fekszem odalent, «minden csontom össze van törve», de ez csak beszéd és az is, hogy «nem tudsz felkelni»: ezt egyiket se tudom, nem is akarom elképzelni, csak azt akarom elképzelni, hogy máris odalent fekszem és titokban lesem, hogy utána mi történik majd.

Látom, anyám rettenetesen, ijedten kiált; meghalt, meghalt, vége van.

És sír: Jaj, mégis jobban kellett volna szeretni. Úgy, mint Ernuskót. Táncolni kellett volna neki. És énekelni. Több játékot venni neki.

És az apám?

Apámat nem tudom elképzelni sírva.

Legfeljebb szomorú és azt mondja: mégis csak úgy kellett volna beszélni vele, mint egy felnőttel. Igazán. De most már nem mozdul.

Ernuskó is sír. És Oluska is.

De Ernuskó azért azt gondolja: jó tanuló vagyok. De halott az mégse mernék lenni. Mint ő.

És Oluska: ki fog énmiattam ennyit sírni? Most mindenki csak vele törődik.

És aztán? Hogyan lesz?

Halottat még sohase láttam.

Tudom, hogy a halottat eltemetik s olyankor épp úgy, mint a templomban, atyám mondja a «beszédet». Tudom, hogy van nagy temetés és kis temetés, a nagy a gazdagoknak jár, s ezért többet fizetnek apámnak, mint a kisebb temetésért, de hogy mennyit, azt nem tudom, nekünk, gyermekeknek sohase mondja meg. A «nagy» temetésre apám «előre készül» és «hosszú beszédet» mond, a kis temetésnél, a szegényebbeknek rövidebbet és azoknak, akik semmit sem tudnak vagy «csak nem akarnak fizetni», csupán «egy imát mond». Ez nagyon furcsa nekem, mert apa mindig azt mondja, hogy az Isten előtt egyenlő a gazdag és a szegény. De mégse szabad erről kérdezősködnöm, mert valahányszor megkíséreltem, apám azt mondta: ez

nem a te dolgod. Jó, gondolom, hiszen tudom én, hogy ez azért van, mert mindig kell a pénz és mindig kevés van belőle. De miért nem mondd meg?

Néha azonban, ezt is megjegyeztem, apám nem nézi, hogy mit fizetnek. De ezt csak azokkal teszi, akik «igazán jó hívei», vagyis mindig «ott vannak a templomban», különösen, ha apám «prédikál». Ezek anyám szerint «csak úgy isszák», amit apám mond, még akkor is, ha rossz az idő, és ha betegek és utána «szorongatják» apám kezét vagy feljönnek hozzánk aznap vagy másnap és megköszönik a «szép beszédet» «meghatottan». Anyám néha azt is látja, hogy ilyenkor könnyeznek. Ezek a «jó hívek», a «gyűlésen» mindig «apám mellett» vannak, szeretnék, ha «felemelnék apám fizetését» és megadnának apámnak mindent, amit csak kíván, s az örömmel mindig küldenek nekünk, ha mást nem, legalább valami szép virágot.

Ha egy ilyen meghal, apám, még ha szegény volt, akkor is «nagyon szépen megdicséri».

Az egyik halott tehát több dícséretet kap, a másik kevesebbet s vannak olyanok is, akiket atyám egyáltalán nem dícsér meg, még akkor sem, ha nagy temetést fizettek, hanem «mondja róluk a véleményét», de «ne félj anya, csak azok fogják érteni, akiknek éppen elég okuk van rá». Máskor azonban még ezzel sem törődik apám: «a halottat nem fogom bántani, bár ő is megérdemelné, miért volt olyan gyenge: de a többieknek a pofájáról le fogom húzni a bőrt». Ezek a «többiek» a halott fiai vagy rokonai, akik «kikeresztelkedtek». Ezek számára, mondja apám, «még a sírnál sincs kímélet, ez az egyetlen hely, ahol legalább szégyelni fogják magukat.»

Mindezt azonban csak úgy hallomásból tudom, mert apám még sohase vitt el egyikünket sem temetésre. Pedig milyen szívesen elmentem volna vele, ha másért nem, hogy kocsikázzak egyet, mert ilyenkor apámért mindig hintó jön. Apám szerint azonban a temetés nem kocsikázni való alkalom, gyalog pedig a temető messze van egy gyereknek. Anyám sem megy el sohasem a temetésre, ez őt «nagyon izgatná». Ez az egész, amit a halálról tudok, most azonban nem törődöm mindezzel, csak az érdekel, hogyan volna az én temetésem, ha «kiesnék» az ablakon.

Csak annyit tudok elképzelni, hogy mindenki nagyon sírna.

Én pedig gondolnám: úgy, úgy, most már hiába!

Ránézek újra az ablakra, s megint gondolom: úgyse lesz soha másképp és úgyse leszek soha nagyobb, akkor legalább sírjon mindenki, mint ahogy én is sírnék legszívesebben, ha nem volnék annál büszkébb.

Tudom, hogy odafent az ablakban félni fogok és mindenki fél kiesni az ablakon. De azért mégis csak szeretném megtenni.

Gondolom: megmutatom, hogy akármilyen kicsi vagyok, mégis megteszem. Akkor majd megtudják valamennyien, hogy mennyire fáj nekem az, ahogy minden van.

Odahúzó a széket a varrósztalhoz, ami az ablak előtt áll, és felkapaszkodom rá. Közben figyelem testvéreimet. Ernuskó tovább írja a feladatot, Oluska azonban mingyárt irigyen felfigyel. Azért még nem szól, várja, amíg nagynehezen feljutok a varrósztalra s csak akkor kezdi:

- Már megint mit csinálsz?

Nem felelek. Egyelőre pihenek a varrósztalon, lábamat lógatva a székre, amely alattam áll. Oluska újra kezdi:

- Te, azt nem szabad! Kikapsz, ha apa megtudja odabent.

Mit mondhatnék neki? Mélységes keserőséggel felelek:

- Nem törődöm veled, te se törődj velem!

Ő már lánghol és pirosan kilép a padból:

- Meg fogom mondani anyának!

Nem szólok többet. Oluska hevesen odamegy az ajtóhoz, amely mögött anyánk aluszik. Most már Ernuskó is megszólal:

- Nem tudom csinálni a feladatomat. Ne veszekedjeteK.

Oluska vár az ajtó előtt. Nézem őket mogorván s keserőséggel: mit is mondhatnék? Ernuskó csak a feladatával törődik, okos és jó tanuló, de azért nem tudja, mit akarok, neki semmi sem fáj, ami nekem. Oluska pedig még annyit sem tud, mint Ernuskó, talán még azt is irigyelné, ha kiugranék.

S már feltérdelek a varróasztalra s kezdem kinyitni az ablakot. Négy szárnya van. Előbb a külsőkkel végzek. Aztán pihenek. Várom a hatást. Oluska lángholva les rám az ajtó előtt.

- Az semmi! Merd a másikat is!

Már nyitom. Az őszi levegő beárad az ablakon, hallom, amint odalent szekerek zörögnek. Ahogy térdelek, a térdemnél van az ablakpárkány, ha fel merek állni, fölléphetek rá, s belefogózza az ablak szárnyába, állhatok és aztán kiugorhatok.

De már felállni sem merek az ablakba. Hogy fogok hát kiugrani? A félelem, hogy már csak egy felállás, egy fellépés és egy ugrás s azon felül semmi sem választ el attól, amit senki sem mer megtenni, hirtelen elsöpri egész napi fájdalmaimat! De azért el akarok menni merészségem végső határáig. Felállok térdeplő helyzetemben. Felteszem lábamat, az egyiket, a belső ablakpárkányra, s az egyik ablakszárnyba kapaszkodva, így állok, de aztán már mozdulni sem merek. S csak félszemmel sandítok ki az őszi levegőbe.

- Vigyázz, - mondja Ernuskó, úgy, ahogy egy okos és jó tanulóhoz illik, - gyere le, különben ki fogsz kapni.

De mit is várjak tőle egyebet? Akármilyen jó tanuló, még most sem tudja, mit akarok, s mit szeretnék. S ami még rosszabb, fájdalom, már érzem, hogy nem fogok kiugrani, mert kezdek félni és mindig jobban. Pedig milyen jó volna és mégsem merem, és mégsem... Szívem hevesen feldobog, lábam mozdul, de csak remegni tudok, nem, nem fogok kiugrani, s valahogy furcsán azt érzem, hogy máskor sem, sohasem fogok merni kiugrani, s most már szemeim homályosodnak, talán sírnék, ha Oluska ebben a pillanatban ki nem nyitná anyánk szobájának az ajtaját: ettől magamhoz térek s hallom a hangját:

- Anya! Nézze csak! Mit csinál a Gyuri! Felállt az ablakba!

Anyám riad:

- Mi az? - s bekiált félelmében apánkhoz: - Apa, hallod?

Izgatottan sietve jönnek mind a ketten, s mögöttük Oluska. Ahogy anyám meglát, felkiált rettegve:

- Nézd! - s elfordul, hogy ne kelljen látnia, s szívére nyomja a kezét.

- Mit csinálsz? - kiált apám sápadtan az izgalomtól, hozzám rohan, megragadja a kezemet, amellyel az ablakszárnyba kapaszkodtam, leránt az asztalról, s mikor már a padlón vagyok, rámförmed s arculüt, egyszer jobbról, másszor balról: - Nem férsz a bőrödbe, te ostoba!

Remegve állok; a szégyentől s az ütéstől piros az arcom. Szeretnék megsemmisülni, úgy marcangol a tüzes szégyen. De aztán hamarosan elzsibbad bennem ez a fájdalom, érzem testemben, tagjaimban és a szívemben, ahogy elzsibbadok szívem mélyéig és elfásultan, mereven és sután állok; és ijedt gyűlölettel nézek apámra, aki folyvást szid. Majd anyámat nézem; még mindig szívére nyomja kezét s így szól:

- Hallottál már ilyet? Egészen elállt a szívem verése! - S eszébe jut: - Nem eleget ijesztettél már máma?

Amily sápadt apám, ő olyan piros, s a szeme mintha nedves volna. Csak nem akar sírni? Miattam?

- Nem értem, - mondja, apámhoz fordulva, - egész komolyan, ennek a gyerekek nincs helyén az esze. Ne is bánts, - mondja apának, aki ingerülten, s úgy érzem, még mindig ütésre készen, jár-kél fel s alá körülem.

- Van ennek esze, - mondja apám, - csak nem fér a bőrébe! - s megint rivall: - Nem tudsz magadnak más játékszert találni, te örült!

Anyám szól: - Hagyd. Ne izgasd magad, legközelebb meg fogja gondolni. - Megsímogatja s megveregeti apám kezét, az pedig gyöngéden szól hozzá: - Nagyon megijedtél?

Anyám mosolyog, bár még nedves a szeme:

- Hát persze! Egész elállt a szívem. De most már el fog múlni, csak a fejem fájdult meg.

Atyám erre újabb dühös pillantást vet reám, anyám visszatartja, aztán leül az asztal mellé, apám pedig föl-alá jár.

Bár szinte egészen megfagytam már és eszem hidegen, élesen, pontosan lát mindent, az arcom még mindig ég. Úgy gondolom, anyám inkább csak azért tartotta vissza apámat az újabb ütésektől, mert apám nagyon sápadt és anyám nem akarja, hogy tovább «izgassa» magát. Apám pedig szeretne újra megütni, bizonyára emiatt az «izgalom» miatt, amit okoztam nekik és főképp, úgy gondolom, azért, mert anyám megijedt és amint mondja, «elállt a szíve verése és a feje fáj».

Izgalomuk, ijedtségük, csöppet sem hat meg. Úgy érzem, anyámnak talán nem is állt el igazán a szíve annyira, amennyire mondja, hiszen nekem sohasem állt el a szívem és sohasem fájt a fejem. Apám sápadtsága pedig és izgalma csak félelmesen utálatos, épp úgy, mint rivalló hangja. Nem érzek irántuk semmi részvétet, mint ahogy magamat se sajnálom. Úgy kell neked, gondolom, mért nem ugrottál ki az ablakon?

Végre apám járkálása lassúbb lesz, anyám arcszíne is visszatér, apám megáll előtte s gyöngéden kérdi: - Jól van már a szíved?

Anyám a fejével integet, hogy: igen, igen, aztán kiveszi zsebkendőjét blúzából és törülgetni kezdi szemét, amelyen könnyek csillognak. Nem tudom, hogy ezek a könnyek a félelem könnyei, csak sejtem, hogy valahogy nem egészen nekem szólnak, s éppen ezért csak egy kevéskét sajnálom anyámat; ám ez a részvét is összeolvad a szégyennel, amit érzek, s az ijedt gyűlölettel és fürkészéssel, amellyel apámra tekintek. Anyám könnyeiből csakhamar sírás lesz, félek, hogy ezért apám újra arcul fog ütni, s gondolom: el kell viselned. Egyelőre azonban csak egy ingerült és lángoló tekintetet vet reám, amelyben megvetés is van, s többet nem törődik velem, anyámat símogatja, csak az egyik kezét, mert anyám a másikban zsebkendőjét tartja, amelybe belesír, most már egész hangosan.

Arca eltorzul és egészen vörös lesz, most látom őt először ennyire sírni, s talán kissé, gondolom, miattam is sír, s hogy el van torzulva az arca, s oly csúnya, ez most már valamivel jobban meghat. Atyám folyvást áll mellette, csillapítgatja, ő pedig így szól sírva: - Jobb, ha

kisírom magam. - Aztán lassan mégis elapadnak könnyei. - Ó, milyen szerencsétlen vagyok, - mondja s inkább atyámhoz, mint felém fordul: - De hát hogy lehet ilyet tenni? Idáig is rakoncátlan volt, folyton útban van, egész délelőtt csak rongálja a bútorokat, de hát ez még hagyján, Oluskával is veszekszik, de ilyesmit azért nem gondoltam volna róla.

Atyám Oluskára szól:

- Veszekedett veled?

Oluska halkán és szerényen felel, úgy érzem, fél apámtól:

- Csak a táskámat akarta.

- S veled, Ernuskó?

- Velem nem - feleli Ernuskó, nyugodtan, mint egy jó tanulóhoz illik.

- Ha csak hozzátok nyul - szól apám, - azonnal szóljatok nekem, majd összetöröm a csontjait!

- S hozzám fordul:

- Majd megtanulod a rendet! Majd beleférsz a bőrödbe! Jaj neked, ha hozzá mersz nyulni ezután a bútorokhoz!

Anyám szól:

- Most már ne bánts, inkább kérdezd meg, miért tette ezt?

Atyám felel rá:

- Mert nem fér a bőrébe, túlságosan jó a dolga!

Nem tudom és nem is tudhatom, hogy saját gyermekkorára gondol, amikor sokkal szegényebb körülmények közt, engedelmesen koplalva, tanulta Jeremia nagyatyámnál a Magyarázatokat. Nem tudom, hogy azoktól az emlékektől vet öntudatlan lobbót acélkék szeme mélye, amint most rám tekint, s hogy egész bánásmódjában, ahogy velem szemben viselkedik, kísértetként jár vissza gyermekkorának sok nélkülözése és szenvedése, ami megkeményítette szívét.

Hallgatok.

Anyám felkel az asztaltól s hívja apámat:

- Gyere, talán még tudok egy kicsit aludni.

Indulnak, s mikor anyám elmegy előttem, megáll s rosszaló fejcsóválással megsímogat: - Ó, Istenem, miért vagy ilyen rossz?

Nem nézek rá. Szól:

- Mondd meg hát, hogy tehettél ilyet?

Igazán tudni szeretné, - gondolom, - hogy milyen rossz nekem?

Ránézek gyanakvón és nem tudom biztosan.

Erre újra megsímogat:

- Mondd csak meg, nem bántunk már.

Sírástól gyöngéd arca és keze símogatása elcsábít.

De azért még mindig gyanakszom rá s félek apámtól, nem mondom meg neki egyenesen, azt akarom, a többi ő találja ki, s csak így szólok:

- Ki akartam esni.

Anyám hüledezik:

- Mi-it? Ki akartál ugrani?

- Hallod? - fordul apámhoz. - Te érted ezt?

Nézik egymást. Majd atyám megvetéssel legyint:

- Ugyan! Ostobaság!

De anyám kéri:

- Beszélj vele, az Istenért!

Apám ingerülten fordul felém:

- Hát nem tudod, hogy összetörnéd magadat? Te ostoba! Te bolond! Azt hiszed, az emelet is csak akkora, mintha egy székről ugrasz le?

Nézek rájuk. Még most sincs hát sejtelmük sem arról, ami bennem van, nem tudják, hogy másért is felmászhattam oda, mint «ostobaságból», vagy azért, hogy őket megijesszem. Nem tudnak semmit, s én nem is akarom, hogy többet tudjanak.

Anyám szinte suttogva mondja: - Istenem, hát igazán ennyire ne volna helyén az esze? - s motyogja: - Talán nem is kellett volna megverni? Inkább csak meg kellett volna magyarázni neki!

Most már csak hallgatok, apám pedig így nyugtatja meg:

- Ne hidd, hogy nem tudta, hogy összetörné magát! S azt se hidd, hogy igazán ki akart ugrani! Van neki annyi esze! Csak zabolátlan és meg akar minket zavarni mindenáron!

Amint ezt hallom, csak még jobban szégyellem, hogy nem ugrottam ki az ablakon, s úgy érzem, hogy apám még annyit sem tud belőlem, mint anyám s testvéreim. Ő van tőlem legtávolabb és eztán mindig félnem kell tőle.

Hallgatom, amint még néhány megvető szóval megnyugtatja anyámat eszem felől, aztán szüleim bemennek a belső szobába.

Miután távoztak, egy ideig nehéz csönd volt. Mozdulatlanul álltam még mindig ott, ahol apám arculütött.

Új vihar kezdődött bennem. A fájdalom szívem mélyén bosszúra ingerelt. Szerettem volna széttépni testvéreim irkáit, aztán berohanni szüleimhez, épp úgy megszidni és megütni atyámat, ahogy ő tette velem, aztán elrohanni a lakásunkból, hogy sohatöbbé ne lássam, sohatöbbé ne kelljen tőle semmitsem elfogadni és sohatöbbé azt mondani neki: édesapám. Szívem hevesen dobog, egész testem remeg az akarattól, s mégsem tudok mozdulni. Érzem, hogy félek apámtól, mert kicsiny vagyok, s a szégyen is nyugöz, hogy megtörténhetett velem mindaz, ami megtörtént.

A tehetetlenségtől sírás fojtogat. Könnyeim új szégyennel ijesztenek. Nem akarom, hogy testvéreim megtudják, milyen nyomorultnak érzem magamat. De elhagyni sem merem a szobát. Hátha kitalálják, különösen Oluska, hogy sírni távoztam. Azt sem akarom, hogy szüleim tudjanak könnyeimről, még azt hinnék, hogy igazuk volt, bűnbánatot érzek és bocsánatukat szeretném.

Leküzdöm könnyeimet és maradok.

Most Oluska hevesen susog Ernuskóval, aztán megszólal:

- Látod? Mért csinálsz ilyet?

Hangja kiengesztelődött, majdnem gyengéd. Úgy érzem, ez azért van, mert irigységének jól esett, ami velem történt. Nem szólok. Ujra kezdi:

- Nagyon fáj?

Gyengédségében kíváncsiság van, s úgy érzem, új irigység, hogy mért nem sírtam a súlyos ütésektől.

- Hát, ha nem beszélsz, - mondja sértődötten, - én se törődök veled!

Elhallgat, mire Ernuskó szól, mint egy igazi jó tanuló:

- Ez azért van, mert mindig veszekedtek, s mert olyan nagyon megijesztetted a mamát.

Neki sem felelek. Nem tudom, milyen az ő kicsiny világuk, s hogy onnét nem léphetek ki, csak azt érzem, hogy az, ami történt, szörnyű volt s igazságtalan, s mégsem változtatott viselkedésükön semmit sem. Meg akarom mutatni, hogy nem vagyok olyan nyomorult, mint amilyennek valójában érzem magam s hogy az ütéseket, szidásokat, amelyek értek, semmibe sem veszem: elkezdek dobolni a kályhán, s halkán magamban dudolok hozzá.

Ezután, úgy vélem, most már kimehetek a szobából.

Megyek a konyhán át, ki az előszobába s gondolom: nem tudtál kiugrani az ablakon, nem merted megmondani és megtenni, amit akartál; most hát még inkább magadban vagy, s még jobban fáj az, ahogy van. És semmitsem tehetsz róla.

Megint erőt vesz rajtam a sírás, az előszoba végén gyorsan bemegek a szűk toalettbé, bereteszelem az ajtót és most végre mégis sírni kezdek.

Egyre erősebben tör fel belőlem a zokogás, de jól vigyázok, nehogy kihallatsszék. Remeg egész testem. Vézna, suta vállam rángatózik, gyenge mellem zihál, lélekzetem el-elakad. A fájdalom felülmúlja erőmet. S mint aki nagyobb falatot nyelt, mint amelyet megbír, majd megfulladok az elfojtott könnyektől.

Ahogy könnyeim lassan kiapadnak, újra fellángol bennem a vágy, hogy elmenjek hazulról s ha nem is bátran és apámat összeszidva, akkor legalább titokban, csendesen. Azonban ettől is félek. Úgy gondolom, apám ezért is haragudna, szégyelné, hogy más szülőket keresek, s nem engedne el.

S hová mehetnék, ahol nem érne el, s ahonnét nem hozhatna vissza? Menjek a házban a szomszédokhoz? A tanítókhoz? Vagy oda fel az emeletre, ahol a hegedű szól? Ezek mind apám ismerősei, apám az ő papjuk, s valahányszor találkoznak, mosolyognak és előre köszönnek neki. Azt hiszem, egyikük sem fogadna be s elárulnának apámnak.

Hát akkor hova mehetnék? Tudom, hogy házunkon kívül is vannak emberek, péntek esténként látom őket a templomban, ám ezek, gondolom, épp úgy visszaküldenének szüleimhez, mint akik a házban laknak.

Merre hát? Azokhoz menjek, akik «nem a mi templomunkba járnak?» Mégcsak gondolni se merek erre.

Hiába hát, maradnom kell, itt, szüleimnél, s ezután még jobban fog fájni minden falat, minden ruhadarab és minden beszéd, és még kevésbé fognak törődni velem, mint eddig. Nem lehet másképp, mért nem mertél kiugrani az ablakon, s mért nem mersz lemenni, megszólítani valakit? Úgy kell neked, ilyen gyávának s kicsinek!

A vívódástól, könnyektől már teljesen kimerültem, csak bámultam magam elé fásultan.

Talán egy félóra is eltelhetett így, aztán gépiesen kezdtem letisztogatni magam, s arcomat jól megnyalztam, nehogy lássanak rajta a könnyek. S gondoltam: ez az egész, amit tehetek, hogy ne lássák fájdalmamat.

Ezzel kinyitottam a reteszt s kiléptem az előszobába.

Mily szomorú volt ez a hely mostan! Az ablak mintha rám szólt volna: no látod, most már késő.

A hosszú fél falat egy nagy láda foglalta el, amelyben a szennyes volt; ide ültem s bámultam az ablakra, aztán a hosszú másik falra, amelyet fogasok borítottak. A fogason csupán apám kalapja volt, őszi felöltője és ezüsfogantyús botja, ezekre bámultam, fásult gyűlölettel, s a sírás ellen, amely minden percben szorongatott, felhúztam lábamat, átfogtam magam karjaimmal, fejemet behúztam a vállamba s mellembé s így bámultam sokáig, míg egyszerre megremegtem:

Kinyílt az iroda ajtaja s apám állt meg a küszöbön.

- Gyere be - szólt.

Vajjon mi vár még rám, gondoltam, s gyűlölvé, félve, szégyenkezve lebotorkáltam a ládáról s bementem az irodába.

Odabent jóval világosabb volt s az ablak rámszólt: látod, már késő. Az íróasztal előtt, a karosszékekben, melyben apám szokott ülni, anyám ült. Megálltam a hosszú, keskeny szoba közepén.

Apám szólt:

- Nem jutott még eszedbe, hogy bocsánatot kérj anyádtól?

Hallgattam. S gondoltam: hát még ezt is akarják? Nem elég, hogy annyit szenvedtem miattuk?

Akkor anyám szólt lágyan, siránkozva:

- Hát nem is sajnálsz anyádat? Még mennyit sírjak miattad?

S gondoltam: tehát valóban azt hiszi, hogy értem sírt? S hogy inkább kellene sajnálnom őt, mint neki engem?

Mínt hogy tétováztam, atyám jóval hangosabban szólt:

- Nos, kérsz-e már bocsánatot?

Anyám csitította:

- Meg fogja tenni. Ugy-e Gyuri? Hiszen mi csak a javadat akarjuk. Nos, ígérd meg, hogy nem izgatod többé apádat!

Micsoda szülők, gondolom, micsoda apa és anya! Mennyire csak egymással törődnek! S még azt merik mondani, hogy a javamat akarják!

Ez a sok «hazugság» felizgatta elfásult akaratomat. Elhatároztam, hogy mégis megmondom nekik azt, amit róluk gondolok. Megmondom nekik, hogy nemcsak rosszul cselekedtek, de rosszul is gondolkodnak rólam, s nincs joguk, hogy bocsánatkérésre kényszerítsenek.

Anyám felé fordultam:

- Én nem akartam semmi rosszat, - mondtam, - én igazán ki akartam ugrani az ablakon. De nem azért, hogy zavart csináljak és azért sem, hogy nekem nem volna elég eszem, hanem azért...

Megijedtem és megálltam.

Megkérdeztem: - De nem fognak megint megverni?

Anyám szólt:

- Nem, csak mondd!

Megmondtam:

- Azért akartam kiugrani, mert nekem nem jó itthon.

Apám összeráncolta homlokát, láttam, hogy bosszús. Újra megijedtem.

- Úgy - mondta élesen, - neked nem jó itthon?

Anyám pirossá vált. Gondoltam: szégyenli. Félttem, hogy újra sírni kezd, megbántam, amit mondtam, de már későn volt. Apám folytatta:

- S miért nem jó neked? Mi rossz neked itthon? Tudod te egyáltalán, mi az a rossz? Hiányzik neked valami? Nem kapsz eleget enni? Nincs rendes ruhád? Nincs hol aludnod? Mi rossz neked? Hogy mersz így beszélni?

Anyám csitította:

- Várj apa, - mondta, - majd megmagyarázunk neki szépen mindent, most csak hadd beszéljen a csacsi.

S nevetett.

De éreztem, hogy nem szívből nevet, hanem csupán apámat akarja csitítani, nehogy az «felizgassa» magát, s azt a bosszúságot akarja titkolni, amit beszédem miatt érzett, amiért szégyelte magát.

- No, beszélj - szólt apám mogorván, s csupán anyám kedvéért.

Félve, s a félelem miatt szégyenkezve kezdtem beszélni: szerettem volna elmondani úgy, ahogy délelőtt éreztem, s amit gondoltam róluk s testvéreimről, félelmemben azonban előbb csak a bútorokról beszéltem, hogy nem akartak törődni velem, olyan hangot adni, s úgy mozdulni, s úgy pislogni, s mutatni magukat, ahogy szerettem volna...

Apám legyintett:

- Elég volt ebből az ostobaságból!

Anyám azonban ismét felnevetett. Ez ízben, úgy éreztem, nemcsak apámat akarta mulattatni és csitítani, hanem valósággal mulatott rajtam, kinevetett, amennyire csak tudott! S ez nemcsak szívemet sértette, hanem büszkeségemet is.

Elhallgattam.

- Hallottál már ilyet! - kiáltotta anyám, - te apa! Amiket ez a gyerek mond! Ez kész mulatság!

Szeme már vidáman csillogott, puha arca felfúvódott, oly hangosan és igazán nevetett. Úgy éreztem, hogy talán mégsem annyira engem akar sérteni, mint inkább csak nem ért és nagyon szeret nevetni.

- Gyere ide! - mondta, s megfogta a kezemet: - Hát te igazán azt hiszed, hogy a bútorok tudnak táncolni? És olyan hangokat adni, amilyet te szeretnél? S hogy a kép megmozdulhat a te kedvéért?

Feleltem:

- Én nem hiszem, - mondtam, - csak szeretném.

Anyám csak nevetett:

- De hát hogy lehet ilyet szeretni? Ez lehetetlen!

Hallgattam. Mit mondhatnék? Csak pirultam...

Miután anyám kinevette magát, apám, elnyomva egy futó mosolyt, szólt:

- Ez nem is olyan nevetséges, - mondotta anyámnak, - ezzel a nevetéssel csak bátorítod! Azt fogja hinni, hogy amit mond, az helyes és okos. - Hozzám fordult: - Szóval ahelyett, hogy bocsánatot kértél volna, azt hiszed, hogy helyesen cselekedtél és nem érdemelted meg azt, amit kaptál!? Nekiállsz magyarázni, hogy milyen rossz dolgod van! Mert a bútorok nem táncolnak, a kályha nem hegedül s mi sem állunk tótágast körüléd!? Azt hiszed, mi valamennyien s az egész lakás arra való, hogy te szórakozz? S ha nem, halálraremítéd anyádat s felforgatod a házat!? Nos, tudd meg, hogy ez féktelen önzés és zabolátlan, szemtelen szájkodás, amiből ki foglak gyógyítani!

S beszélt, hogy ott vannak a papírkatonák és Oluska babái, s ha mindez nem tetszik nekem, akkor kezdjek írni és olvasni tanulni, s ha ezt sem akarom, üljek az ülepemen és meg ne mukkanjak! Senkit se zavarjak, akinek dolga van, mert ehhez semmi jogom nincs, s valahányszor ez előfordul, épp úgy meg fog verni, mint ahogy megvert máma!

Hallgattam, mire anyám szólt:

- Látod, mégis csak jobb lett volna szépen bocsánatot kérni és nem beszélni annyi csacsiságot összevissza. Nos, még mindig nem késő!

Atyám szólt:

- Most már szükségtelen. Mehetsz. - S intett: - Amit mondtam, egyszersmindenkorra jegyezd meg magadnak.

Pirosan botorkáltam ki a szobából.

Anyám utánam kiáltott. Mikor azonban megálltam a küszöbön, apám elküldött:

- Menj a dolgodra - mondotta.

Becsuktam tehát az ajtót, s ahogy álltam, hallottam, amint anyám odabenn beszélt:

- Te apa, - mondotta, - nem vagy hozzá túlszigorú? Hiszen még olyan kicsiny...

Ez a védelem nem nagyon hízelgett nekem. Szégyenkezésemet sem vigasztalta. Apám felelt:

- Tudom én, mit teszek! Ha addig, míg ilyen kicsiny, meg nem neveljük, hogy tisztelje szüleit és szeresse testvéreit s fékezze ostobaságait és önzését: később nem fogunk vele boldogulni! Ha már most azt akarja, hogy még a bútorok is kénye-kedvére hegedüljenek és táncoljanak, hogy a kályha furulyázzon neki s a képek hagyják el a rámájukat, akkor később mit fog követelni tőlünk? Ott vannak testvérei, alig nagyobbak, merne egyikük is így beszélni?

Elhallgatott kicsit.

Mohón hallgatóztam. Úgylátszik, viselkedésem felrebbentette gyermekkori emlékeit, mint kő a setét madarakat, mert tovább így beszélt:

- Én abban a korban boldog voltam, ha jóllakhattam kenyérrel! Álmomban sem képzeltem volna, hogy úgy élhessek, mint ő! Soha olyan ágyban nem aludtam! Soha egy új, szép ruhám nem volt! Én nem azon törtem a fejemet, hogy a kályhán miért nem pislognak rám az angyalok, hanem azon, hogy miért van a kályha vasból, s miért nem lehet beleharapni és megenni? Egész fejezeteket tanultam meg már ebben a korban a Magyarázatokból, csak hogy az

első lehessek, mert az elsőnek az öreg Chacham Tulczyn egy krajcárt adott szombat este! S akkor vehettem magamnak a kenyérhez egy kis gyümölcsöt!

- Ah - szólt anyám, - ne is beszélj ilyet! - Majd hozzátette: - Ezt kellett volna elmondani a gyerekeknek, ebből tanulhatna...

Apám bizonyára a fejét rázta:

- Amilyen ostoba, azt hinné, hogy sajnálom tőle...

Elhallgattak.

Megdöbentem és szégyenkeztem. Ah, gondoltam, ez igazán rossz lehetett neki, de én nem tehetek róla.

Sóhajtvá mentem el az ajtó mellől, s visszaültem a szennyesládára.

Vártam, hogy talán majd kijön apám s egyszercsak úgy beszél hozzám, hogy elfelejtem azt, ami történt, s kizokoghatom minden fájdalمامat. De hiába vártam. Nem az apám, csak a homály borult le rám egyre jobban, a két széles ruhaszekrény felől, amelyek közt a szennyesláda állt.

Eltűntek lassan a sötétzöld csíkok a hosszú és szűk előszoba falán, aztán a két pirosselyembe foglalt vásári angyalkép, amely jobbra s balra a fogas mellett a falon lógott, homályosodott el, az aszparaguszok hosszú, kócos indái egyre sűrűbbnek látszottak az ablak előtt, már csak atyám felöltője, kalapja és botja vált ki a fogas felől, s még mindig vártam, amíg a fáradtság el nem nyomott...

Világosság riasztott fel. Atyám jött ki, s gyújtotta fel a villanyt. A fogashoz lépett, s felöltője után nyult, mikor meglátott engem:

- Ne aludj itt a ládán - mondta, - menj be és feküdj a diványra.

Az első riadalom után engedelmesen motyogtam:

- Igenis.

S lebotorkáltam a ládáról.

Még láttam, amint atyám magára vette felöltőjét, a tükör előtt levette kerek papi sapkáját, eltette kabátja hosszú szárnyába, fejére illesztette kemény kalapját, aztán benyitottam az irodába, s a pamlagra ültem.

Az alkony egyre jobban körülvett. Nemsokára elnyúltam a pamlagon.

A sötétedés lassan meglágyította bennem mindazt, ami történt. A homály, ahogy nőtt, egyre jobban elmosta bennem atyám kemény mozdulatait, amint lerántott az ablakból, rivalló szavát és ütéseit. Mind e mögé mély és számomra érthetetlen szeretetet csempészett, úgy hogy magamban kezdtem kibékülni vele. A világosságot, amely lassan eltűnt, a napfényt, amely egyre gyéribben világított, nemsokára atyámba képzeltem belé, úgy hogy a növekvő sötétben apai szíve és alakja lassan elkezdett vonzani engem. Acélszürke szeme tengerkéken nézett már reám, érezni kezdtem fejemen a kezét, ahogy szombat esténként meg szokott áldani. Még emlékeztem a sok «keserves pénzre», amely egész nap annyira bántott, de már milyen igazi fájdalmas súlyt adott neki a közeledő alkony!... És a szürkület végső sugaraiból mindenkinek bőven jutott. Lassan ijedt és alázatos szeretettel osztogattam szét családom tagjai közt a napszállat utolsó fényét, hogy a sötétség elöl, amely egyre vastagabban és mélabúsabban vett körül, legyen kikhez menekülnöm! Anyám nevetéséből, amint most odabent a gyerekszobában a tányérokat véletlenül kicserélte, kihullottak a tüskék, csak szép, szívből jövő csengése maradt meg, amely most oly világossá vált, s amelyben annyi melegséget éreztem, hogy

szemem nedvesedni kezdett. S hova tünt Oluska irigysége? Amint most hangját hallottam, ahogy odabent Ernuskóval vacsora és lefekvés előtt szokásosan felolvasta a leckét, ez a hang már *csak* kedves volt, nem éreztem semmi maró élet, szép nagy szeme és copfja volt és helyes járása. És Ernuskó jó tanuló közömbössége mily követendő példaképpé vált számomra az alkonyat közepette, amelyben feküdtem!

A növekvő homály mennyi komoly testvéri szeretetet kölcsönzött az elmúlt intelmeknek! A bútorok egyre mélyebbre merülve az alkonyatba, szemrehányóan dugták ki egy-egy ismerős részüket: látod, mennyi mindent akartál, s most már csak félsz tőlünk?! Valóban, nem kívántam tőlük többé semmit, csak maguktól ne mozduljanak és ne szólítsanak meg! Így jólesően borzongva kapaszkodtam a hozzám behallatszó hangokba s miután valamennyien megtisztultak, kivilágosodtak és meleggé váltak, mi maradt számomra?

A sötétben egyre közelebb kívántam őket magamhoz, s azért áthurcolkodtam az iroda pamlagáról a hálószoba pamlagára. Az elfojtott fájdalmak, a gyűlölet, a bosszú, az elszakadás vágya, a setéségtől félve és egyre mélyebbre merülve a fenyegető éji magánosságba, haldokolni kezdtek bennem és a homályban. Az önvád teljesen hálójába kerített. Úgy éreztem, hogy valóban csak az a gonosz és szájas gyermek vagyok, akinek apám látott, s talán még rosszabb és olyan nevetséges, amilyenek anyám tartott, vagy talán még nevetségesebb, irigyebb, mint Oluska és közömbösebb, mint Ernuskó, s az ételhez sem szabadna nyúlnom, amíg bocsánatot nem kérek valamennyiüktől. Közben hallottam, amint egymás után gurultak le kerepelve a redőnyök a szomszéd szobákban, végre az én ablakaimra került a sor. Vaksötétség borult reám s a hálószobára. Amily sűrű volt, oly sűrűvé vált bennem a vágy, a bocsánat után, s ez a vágy épp úgy sürgetett, mint az éccaka: siess, most tedd meg, míg nem késő!

Ebben a pillanatban atyám hangja hallatszott. Megjött a templomból. Anyám kiáltott:

- Vacsorálni!

Most, most, gondoltam s teli önváddal és alázattal botorkáltam ki a sötétből a fénybe.

Már ott álltak a mosdónál, én is elmotyogtam az áldást a kézmosásra. Minden egyes szó kiáltott belül: siess, mert aztán nem mered!

De én csak gyáván néztem körül, s helyemre ültem az asztalhoz. Éreztem, vége az alkony varázslatának, a megbánásnak: elűzte a világosság! Utána néztem a fénybe, mintha egy madár után nézne az ember, amely egyre kisebb lesz a levegőben... Setéten, szívembe zárva maradt az önvád. Szemlesütve fogadtam az ételt anyámtól tányéromra. Apám megtörte a kenyeret s mondta az áldást.

GÖGÖS magánosságomban már csak Lidi, a szolgálónk maradt meg számomra s vele szerettem volna barátkozni. Délután, mikor szüleim nem voltak otthon s testvéreim játszottak: lábujjhegyen kilopóztam a konyhaajtóhoz. Nehogy szégyenben maradjak, előbb csak a kulcslyukon keresztül leskelődtem Lidire s bele-belezümmögtem a kulcslyukba. Nem felelt rá semmit. Akkor nagyot ágaskodva, nehezen kinyitottam a konyhaajtót. De még nem lestem ki rajta. Hallgatóztam. Majd óvatosan tágítani kezdtem az ajtónyílást, hirtelen ki-kidugtam a fejemet s gyorsan visszahúztam. Lidi ott ült az ablak mellett és varrogatott. Nemrég még sokat gonoszkodtam vele, s most, hogy a multat feledtessem, barátságosan s hívón nevetgéltem feléje.

Ő csak varrt. Lógatta a tú felett nagy, csontos, szeplős arcát, mintha se látott, se hallott volna. Most már egészen kinyitottam az ajtót, kiálltam a küszöbre, aztán lassan nekiindultam. Körüljártam néhányszor s úgy lestem. Nagy, csontos arcán, kemény kék szemében semmire rezdült.

Szólíthatni kezdtem: Lidi te... Lidi te... - s úgy keringéltem körüle, mint valami udvarló galamb, mindenféle hangokkal.

Végre rámemelte a tekintetét:

- Hiába is hízelkedik! - mondta nyersen, - persze, hogy most már mindenki megunta a cudarságait, jó volna a Lidi is! - s megint munkájába mélyedt. Én meg néztem.

Jó időbe telt, mikor megint megszólalt:

- Mit akar velem? Tőlem nem kaphat se játékot, se süteményt! Ha meg gonoszkodni akar, apja mondta, csak verjem meg! Hát én meg is teszem!

Megint hallgattunk. Tűje járt. Én lassan megszólaltam:

- Nem akarok én tetőled... semmitse... Csak nézlek... Azt csak szabad?

- Azt megteheti, - felelte.

Megint dolgozott s én bámultam.

- Te Lidi, - kérdeztem, - szeretsz te itt minálunk?

Hallgatott.

- Mert én nem szeretek itten minálunk...

Keményen nézett rám:

- Nem ám! Mert most már kiűzik magából az ördögöt! Hát nem szeret itten! De ilyen ördögnek sehol se volna jó ám! Mikor ekkor volt, én ringattam! Még a tejemet is odaadtam, mert dajkája is voltam, aztán mégis mindig csak gonoszkodott velem!

Gyanakodva hallgattam. Nem emlékeztem arra az időre.

- Nem is igaz, - kiáltottam, - hogy te úgy ringattál, meg a tej se igaz, csak úgy mondod! Még sohasem mondtad!

- Hát mit mondtam volna? Egy ilyen ördögnek mindegy az, hogy ki tejét szopta! - S megint dolgozott.

Fürkészve néztem. El sem tudtam képzelni, hogy valaha kisebb is voltam, olyan kicsi, mint azok, akiket kocsiban tologatnak. Zavartan, sandán mosolyogtam Lidire.

- Úgy fogtál te engemet, mint Oluska a babát? - s mutattam neki, ahogy Oluskánál láttam.

Nem is felelt.

- S olyan kicsi voltam, mint Oluska babája?

Megint nem felelt. Hitetlenül, hangosan nevettem.

- Mit nevet? - mondta Lidi. - Mit tudja maga, ki volt, meg micsoda? Nem volt még akkor magának semmi esze! Most sincs, de akkor még csak szopott és aludt! Mikor úgy elnézgettem, nem hittem volna, hogy egy-két év múlva máris ilyen ördög váljék magából!

Arca csöppet se változott. Megint varrt, hallgatott. Én meg kezdtem ingadozni magamban.

- Te Lidi! Mondd, hogy Isten bizony igaz, akkor elhiszem.

- Akár hiszi, akár nem, - felelte, - megkérdezheti apját, anyját.

Igaz lenne? - gondoltam.

Hirtelen azonban eszembe jutott valami s kacagtam:

- Á! Nem is igaz az egész! Te nem adhattál nekem tejet, mert te szegény vagy! Anya maga mondta! Nem szabad tőled semmit sem kérni, mert te szegény vagy, neked is kell, amid van!

Lidi rámvetette a szemét, mintha gondolkodott volna.

- Nem úgy adtam én azt a tejet, ahogy maga gondolja. Nem pénzért vettem én azt.

- Hát hogyan? Hogyan vetted?

- Hogyan vettem? - kérdezte. - Innét e! - s a mellére ütött. - A kicsinyek innét kapják a tejet, nem a boltból!

Néztem a mellét, ahová ütött. Nem láttam ott semmit. Nem értettem, hogy lehet ottan tej.

- Ha azt akarod, hogy elhigyjem, - mondtam, - mutasd meg nekem, ott, a tejet! - s melle felé mutattam. - Adjál belőle most is nekem tejet, ha ottan igazán van!

Jó ideig nem válaszolt, aztán hirtelen, kurtán mondta:

- Már nincs! Mit akar? Maga itta ki!

- Akkor mutasd meg, hol volt!

- Ördögöt mutatom! Eleget látta, amíg szopott!

- Akkor semmitse hiszek neked!

- Úgy is jó, - felelte s tovább varrt.

Én közelebb mentem hozzá. Megérintettem a lábát. Hagyta. Akkor egészen megfogtam a lábát. Átöleltem. Éppen a térdéig értem, ahogy ott ült. Most azonban megrázta a térdét.

- No csak sipirc! Hiába is hízeleg, nincs már se tej, se tömlő! Ami volt, mondom, kiitta! A tömlő meg elszáradt, elvitte a hó!

Én simogatni kezdtem a térdét. Felágaskodtam rá, odafektettem arcomat csontos térdére.

- Mutasd meg, - könyörögtem, - no mutasd meg! Hogyan adtad nekem a tejet? - S hogy még jobban tessék neki, elkezdtem őt magázni.

- Mutassa meg, kérem szépen, Lidi, - s néninek neveztem.

Se mozdult, se szólt.

Akkor térdei közé akartam befurakodni s így akartam valahogy felnyúlni oda, ahol a tejet mutatta. De ő csak összecusukta térdét keményen.

- Hagyjon már dolgozni! - mondta. - Aki nem hisz, az úgyse érdemli meg, hogy megmutassák neki!

Feszegetni kezdtem a térdeit. Hiába, nem engedett. Csak nézte erőfeszítéseimet magasról, szoborszerűen, csontos arcával, kemény kék szemével. Kegyetlenül, nyersen nézte, én meg csak tusakodtam térdei körül, rövid karjaimat melle után nyújtogattam, izzadtam, piros voltam, nyögtem. Néha engedett egy kicsit, de csak azért, hogy becsapjon, aztán annál keményebben zárta össze a térdét. Egyre vesztebbül erőlködtem s bámultam arcába. Nem tudtam leolvasni róla semmit. Nem látszott rajta, kínozni akar-e, visszaadni gonoszkodásaimat, vagy valóban nincs is ott semmi tej, talán sohse is volt, csak hazudott nekem, s nem akarja, hogy rájöjjek...

Belefáradtam a sok erőlködésbe. Megálltam, lihegve. Valamicskét összébbhúzza két szemét s úgy nézte lihegésemet, hosszasan. Aztán hideg, kemény szájáról, mintha letisztította, törölte volna, amit magában gondolt, s amit nem akart kimondani.

- Elég volt már, ugye? - kérdezte, - ehhez még nőni kéne egy kicsit! Megállj csak kicsit, galambom! Fogod te még eleget feszegetni a lányok térdeit! Fogsz te még eleget gonoszkodni velük! Az ilyen úrfinak úgyis ez az első dolga, ha megnő! Az ilyen ördögnek!

Aztán megint varrogatott. Kérlelni kezdtem. Megígértem neki, hogy sohasem csúfolom többé baka-bakával. Nem fogom csipkedni a talpát, ha térdepelve a konyhát mossa majd; sose ugrok többé a hátára. Aztán többé nem mázolóml telil fekete fény mázzal a tűzhely falait, s a smirgli-vel kicsillagozott edényeit nem fogom hamuval bemocskolni. Csak engedjen be, legalább a térdei közé, legalább onnét hadd nézzem meg, honnét adta a tejet!

Csak hallgatott. Fel sem emelte már a tekintetét.

Most hirtelen eszembe jutott a szék. Volt még egy a konyhában. Odacipeltem magamnak nagynehezen Lidi mellé. Ő hagyta, hogy felmásszak rája nagykeservesen. Onnét akartam az ölébe ugrani. De ahogy ugrottam: elkapott, visszatett a földre s minduntalan jól megrázott. Vagy ötször is megpróbáltam. Mindég hagyta s keze, szeme sohszem lágyult meg.

Már támolyogtam; elestem, hasmánt néztem fel rá, hátha segít. Nem mozdult. Felkuperogtam s úgy bámultam. Csak varrt. Neki akartam rohanni a lábainak, dühösen. Egy kezével feltartott s most nyersen kicsit kacagott magában. Aztán felemelt s gyorsan visszavitt a szobánkba. Letett a szőnyegre, s szó nélkül rázárta az ajtót.

Testvéreim még mindig játszottak. Egy ideig dörömböltem keservesen... Aztán azzal vigasztaltam magam, hogy semmitsem hittem el abból, amit Lidi mondott...

A SZOMBAT a legrosszabb nap. Ilyenkor akármihhez nyulok, mindjárt hallom: nem szabad máma, ez bűn.

- Bűn? - kérdem.

Anyám azt mondja: a bűn az, amiért a jó Isten megbünteti az embert. Ami tilos.

- Ha jó az Isten - kérdem, - akkor miért büntet meg?

- Mert azt nem szabad - feleli anyám.

- De ha jó, - kérdem újra, - akkor mért nem enged meg mindent nekem?

- No - mondja anyám és apám felé fordul: - hát beszélj ezzel! Ennek mindég van egy kérdése.

Mire apám így szól: - Elégedj meg azzal, amit mondunk. Ezt nem szabad. És vége. Majd ha nagyobb leszel, megtudod a többit.

Gondolom: «nagyobb leszel», - ezt már értem. Ahelyett, hogy így szólnának: «ezt nem tudjuk megmondani», azt mondják, «majd ha nagyobb leszel». Ez a legjobb kifogás.

Majd anyám hozzáteszi:

- A pap gyerekének jobban kell vigyázni a szombatra, mint másnak.

Ez a beszéd csak újabb kérdésekre izgat.

Tudom, hogy apám pap.

De mért éppen ő az?

Azt is tudom, hogy zsidó pap, mert mi zsidók vagyunk. De mért vagyunk éppen mi zsidók? Mikor olyan sokan vannak, akik nem azok. Sokkal többen, mint mi. És azoknak szombat is minden szabad.

Apám azt feleli, hogy azoknak is meg van a maguk ünnepe. A vasárnap.

Jó, gondolom, de azért mégse jó ez az ünnep. Ernuskó és Oluska jobb szeretik, mert nem kell iskolába menniök, engem azonban csak bánt.

Már kora reggel alig várom, hogy apánk lemenjen a templomba, s huppanok le a földre hálóingben. S lesem a tüzet. Egész héten, hat napon át, sohase volt olyan szép, olyan aranyos: olyan ijesztő-égető, olyan csábító, olyan igazán tűz, mint most, amikor cseppet se szabad hozzányulni.

Lekuporodok eléje, aztán felállok, megint lekuporodok, sóhajtva dühösen: Oh, ez a szombat!

Sohase vágytam annyira megpiszkálni, beledobni valamit, mint mostan. Nézem a fát, amit a Lidi készített melléje, amikor még javában aludtunk. Lidinek szabad: ő keresztény.

Mondhatom: ez a fa sem volt sohasem annyira fa, mint amilyennek mostan látom: máskor csak buta volt és ha égett, akkor is csak buta maradt. Nem szoktam soká nézni, csak éppen hogy egy kicsit, most azonban sokkal érdekesebbnek ígérkezne az egész, ha meg merném tenni: szívesen végignézném, amíg egy ilyen darab elégne.

De nem merem.

Az Istentől félek? Lehet!

De az apánktól biztosan. S anyánktól? Ha csak meglátna a tűznél, mindjárt rámszólna:

- Mész onnét! Éppen szombat van rá gusztusod?

Igen, így van.

S ami még bosszantóbb, ennek a tűznek most még a hangja is érdekesebb, szinte beszél, amit bizony máskor hányszor s mily hiába vártam volna tőle.

- Ugye - mondja, - ahá, hat nap észre se vettél! S ha mégis: csak buta tűz voltam. Akivel nem lehet játszani, mert mindjárt csak éget. Most bezzeg szívesen játszanál velem. De most meg én nem játszom veled... Tilos a nevem... Pedig hóóop, nézd csak, hogy tudok táncolni, milyen össze-vissza égek!

S valóban: ha jól leguggolok, s nézem, olyan magasra, s úgy össze-vissza megy a lángja, hogy csuda.

S hogy sziszeg! Éppen úgy, mint mikor Oluskát Lidi fésüli, s ő a nagy kibontott haját ide-oda rángatja s Lidi morog mérgesen: - Ej, maradjon már! Én nem tudom így fésülni. Megmondom a nagyságának.

S Oluska pedig:

- Ne rángassa. Mert szólok anyának!

Lidi: - Csak szóljon. Nem félek én.

Végül aztán Oluska kitepi magát és szalad nagy hajával anyámhoz, végig a lakásban és a haja lobog össze-vissza kuszálva, épp úgy, mint ez a tűz, csak hogy ennek nem fekete, hanem piros a haja. S a szél éppen úgy morog rá, mint Lidi szokott Oluskára:

- Ej, marad már békén?

Szeretném ezt a kérdést feladni valakinek: ki fésüli a tüzet? Legszívesebben Oluskának adnám fel, de ő az irodában alszik és ha bemegyek hozzá, át kell mennem anyám hálószobáján, ő felébred s mindjárt «rosszat sejt».

És Ernuskó is alszik még.

Felköltsem?

Végre megteszem. - Ernuskó, - mondom, ki fésüli a tüzet?

Komolyan gondolkodik, mert jó tanuló s csak aztán mondja:

- Senki. A tüzet nem lehet fésülni, az nem egy lány.

Kinevetem: - És ha mégis lehet őt is fésülni?

S megint kérdem: - És ki a tűz Lidije?

Nem szól. - Látod, - mondom, - jó tanuló vagy és mégse tudod!

Kicsúfolom, ő haragszik, s még inkább nem szól.

Próbálom békíteni:

- Ne haragudj, Ernuskó, - mondom, - a tűznek a Lidije a szél és ő fésüli mérgesen a tűz piros haját. Az pedig úgy rángatja magát és sziszeg, mint Oluska szokta.

- Butaság, - mondja komolyan, - ezért keltettél fel?

- Jó, - mondom, - hát most már visszabántottál, akkor gyere: nézzük meg, hogyan haragszik meg a jó Isten, ha bántjuk a tüzet szombaton.

A fejét rázza:

- Csak azért, hogy anyát, apát haragítsuk?

- Dehogy őket; a jó Istent! Anya, apa nem fog erről tudni. Gyere.

- Én nem, - mondja, - minek ez nekem?

- No jó, - feleltem, - akkor egyedül csinálom.

Kicsit még félek. Aztán gyorsan mégis rádobok egy darab fát a tűzre. S várok, hogyan fog haragudni az a jó Isten.

De közben ugyancsak félek s leskelődöm. S nézem Ernuskót is.

- Te, - mondom neki, - már megtettem.

Ernuskó felel:

- Nekem mindegy - mondja.

Akkor még egy darab fát dobok rá. Aztán még egyet hirtelen. De akkor már megijedek. Hátha már meg is haragudott az a jó Isten? Nem tudom, de azért többet nem nyúlok a tűzhöz. Nincs több bátorságom. Elmegyek tőle.

Nemcsak a tűz csábít jobban ezen a napon, mint máskor. Anyám fiókjai és skatulyái is hirtelen megtelnek olyan kísértésekkel, amiket egyébként már rég megúntam.

Valamennyien éppúgy, mint a tűz, levetik hétköznapi «butaságukat», hangtalan, mozdulatlan létük, amelyek miatt egész héten annyit szenvedtem, most megváltozik: a megvetett, lenézett, megúnt holmik csábító játékszerekké válnak újra, mint amilyenek akkor lehettek, midőn először láttam őket. A fiókok a varrósztalban nyitogatásra kínálják magukat és ami bennük van: az ollók csak most igazán ollók és a tűk igazán tűk, villogva, szurkálásra jobban készek,

mint akármikor, s a cérnák kérnek arra, hogy elszakítsam őket, a kréta írásra kész, éppúgy, mint a nagy szekrényben lent Oluska palavesszője vagy Ernuskó ceruzája és tollszára. S míg anyám fel nem kel, sietve próbálom ki valamennyin az Isten haragját.

Nem soká, mert hamarost hallom anyám hangját s betoppán félig felöltözve Oluska, aztán jön anyám is hálóköntöseben, kezdődik az öltözködés, mosakodás, máma «szép» ruhánkat vesszük fel valamennyien, mert templomba fogunk menni. Anyánk ma nem megy a piacra, mert pénzt sem szabad a kézbe venni, apánk se megy tanítani, miután megjön a templomból, itthon marad. Minthogy valamennyien együtt maradunk a lakásban, az idő gyorsabban telik, atyánk a nagy szobában a «beszédét» próbálja, ezt hallgatom az ajtón keresztül, vagy lesem, amint anyám a fűzőjével vesződik a tükör előtt. Előbb egyedül próbálja, aztán Oluska segíti, majd Lidi, de egyik sem elég, anyám nyög belé, egészen piros az arca. Olyan szoros a fűző, s mégse megy össze, végül apánkat hívja. Nem értem, hogyan lehet ilyen fűzőben járni, apánknak sem tetszik, hogy olyan nagyon szoros, anyánk szerint azonban, «minden valamire való asszony» ebben jár. Akkor hirtelen lepattan róla egy kapocs a sok közül s anyám felsóhajt:

- Jaj Istenem, - mondja, - vigyázzatok, hiszen szombat van. Ugye apa, - szól, - ez nem bűn?

Apám feleli komolyan:

- Magától pattant le, az nem baj.

De nemcsak a fűzővel van sok baj, anyám cipője is mindig nagyon szoros, két, három párt is kipróbál, egyik itt, másik ott nyomja, minden pénteken kivágatja a tyúkszemét, de sohasem meri annyira, mint amennyire kellene. A cipőnél is segíti Lidi, meg apám, s mire fel tudja venni, megint egész piros és «szédül», belefájdul a feje. Aztán «a haját hozza rendbe», a szombat miatt nem használhatja a sütővasat, csak úgy bodorítgatja «a hideg vassal», beledugdossa a «betéteket», aztán feltornyosítja és sok hajtút szúr belé. Erősen figyelem, mert ez olyan furcsa nekem, hogy egész nevetséges.

- Mit nevezsz? - kérdi anyám.

- Csak - felelem.

Mit mondhatok egyebet?

- Csak? - kérdi. - Csak a csacsi nevet.

Akkor hát megmondom. Szólok:

- Azért nevetek, mert olyan furcsa ez a sok minden, amit anya csinál magával.

S mutatok a betétekre, a tűkre, a hajsütővasra, a fűzőre, a cipőre.

- Te apa, - szól anyánk, - ez a gyerek kinevet engem, ahogy öltözködöm.

Apánk mosolyog: - Kergesd el.

- Hát, - mondom, - hogyan nevetnék. Mert hogy néznék ki én ezzel a sok mindennel.

És kezdem bedugdosni én is a hajamba a hajtűket, a betéteket és bodorítani a sütővassal.

Most már anyám valóban elkerget.

- Elég volt, - mondja, - mars innét.

Nevetve odébállok, Oluskához megyek, ő a másik tükör előtt éppen fésülteti magát Lidivel. Most legalább neki is feladhatom a kérdést:

- Ki fésüli a tűz piros haját?

Ő sem tud rá felelni. S elkerget.

Még néhány perc, s alighogy anyám elkészült, megszólal a cselédszobában a kis csengő, az udvarról Ölschein csenget fel hozzánk, a templomszolga.

Ez azt jelenti, hogy már jó sokan vannak a templomban. Indulhatunk.

Apánk még vár kicsit, ő külön megy.

Mi azonban mind a hárman anyánkkal megyünk.

Anyánk vigyázva megy le a lépcsőn, úgy vigyáz, hogy legszívesebben megint nevetnék.

Átmegyünk a kicsiny, aztán a nagy udvaron, már ott is vagyunk a templomban. Itt a nagy ajtó mögött lent a nagy diákok és a felnőttek vannak, nekünk anyánkkal fel kell mennünk az emeletre.

Lépcső, még egy lépcső, aztán megint csak lépcső.

Anyánk nehezen megy. De én már fent vagyok s lenézek gyorsan.

Mennyi ember s milyen nagy szoba! Itt is padokban ülnek, mint Ernuskó meg Oluska az iskolában!

Mi fent ülünk anyánk mellett, jobbról-balról, rács mögött. S túlnan is rács mögött kisfiúkat s lányokat látok anyjuk mellett.

Ernuskó elhozta az imakönyvét. Már egész folyékonyan tudja olvasni a héber szöveget, csak nem igen érti. Magában halkán betűzget benne. Mi ketten Oluskával izgatottabbak vagyunk. Oluska kis copfja ide-oda táncol, folyvást forog és susog anyánkkal. A többiek is susognak, mintha szellő járná át a padokat. Én egészen odatapadok a rácshoz, csak bámulok lefelé.

Örülök, de félek is a mélységtől, amely alattam tátong. Szorongva s kipirultan vissza-vissza-húzódok a ráctól. Nagyot lélegzek s újra nekibátorodom, bámulni a mélységet.

De lám, máris látom belépni atyánkat odalent a nagy ajtón! Végigmegy a padok közt, lassan és nesztelen, épp úgy, mint a mi szobánkon szokott, mikor mi alszunk. Felmegy az egyik kis lépcsőn az oltárhoz. Milyen nagy, sötétpiros függöny van ottan! Fent a tetején valami aranyos van, s milyen nagyok azok az aranyos oszlopok! Jobbra-balra milyen sok gyertya ég! Mennyivel hosszabbak, mint azok, amelyeket péntek este otthon szokott gyújtani anyánk! És éppen ott, ahol atyánk megáll, felette egy lámpás is ég, valami vörös lámpás.

- Mi az, anya, az a vörös lámpás? Mért nem ég az jobban?

- Az ott az örök mécses. Annak nem szabad jobban égni, annak mindig így kell égni.

- És mi az a nagy piros függöny?

- Az az oltár függönye.

Ha függöny, gondolom, úgy van mögötte ablak is, mint otthon. De anyám azt mondja, hogy szekrény van mögötte: a frigyszekrény.

Nem értem. Frigy? Frigy? Szekrény? gondolom. Bizonyára ruha van benne, talán reverenda, azt hiszem, apám talán újra át fog öltözni ottan. Otthon is a szekrény előtt szokott öltözni.

Anyám mosolyog.

- Ne neved ki, - szólok - hanem mondd: akkor nem reverenda van ott?

- Nem, - mondja anyám - abban vannak a szent könyvek. De csitt, csitt, mingyárt kezdődik!

Atyám már elment a bársonyfüggöny elől. Most ott áll a padjában jobbra az oltártól. Felnevezés akkor egyszerre énekeszók hallatszik. Anyám azt mondja: a nagy diákok énekelnek. Muzsika is szól, búgva, aztán megint ének hallatszik. Most csak egy hang énekel, mélyen és erősen, aztán mintha felelgetnének egymásnak az énekek.

- Mit felelgetnek? - kérdem.

Anyám közel hajlik és úgy susogja:

- Isten dicsőségéről énekelnek, de csitt, csitt...

- Dicsőségéről? - kérdezem.

Ő integet, hogy igen, igen, de csitt, csitt!

Isten, az megmarad a fejemben. De a dicsőség, az nagyon kóvályog.

- Mi az ő dicsősége?

Anyám megint int: majd otthon, otthon.

Ernuskóhoz fordulok, mert ő úgy néz, mint aki tudja.

- Ernuskó: te tudod, mi az ő dicsősége?

- Én is tudom, - sűrög Oluska - ez azért van, mert mindent ő teremtett!

Ernuskó mutatja az ujján:

- Hat nap alatt...

Jó, gondolom, de miért nem énekel már apám is!

Ez nem tetszik nekem, az éneklés büszke dolog, de ő csak áll és egészen lehajtja fejét, mint mi szoktuk ölelőtte, mikor szégyeljük magunkat. Ő is szégyeli magát mostan? Talán azért, mert nem énekelhet? Gyánu rémlik át rajtam: hátha nem is ő a pap?

Anyám csak mosolyog ezen. De Oluska egészen megharagszik. Hogy is gondolhatok ilyet? Ernuskó komolyan rámnéz. Dehogysis szégyeli ő magát, - mondja anyám - ő csak imádkozik magában. A pap az nem énekel, csak a kántor, meg a kórus. A pap az imádkozik és aztán prédikál: tanít. Örülök, s gondolom: jaj de buta vagyok! Azt hittem, hogy már nem is ő a pap!

Még mindig énekelnek. S én kérdem:

- Ez is az Isten dicsősége?

- Igen, ez is az Isten dicsősége. Többféleképpen éneklük, komolyabban, vidámabban, ahogy kell. De csitt, csitt, imádkozni szeretnék!

Ezt megint nem értem. Hogyan lehet Isten dicsősége vidám, meg többféle? Úgy vélem, Isten dicsősége az csak olyasféle lehet, mint ahogy az apám néz komolyan, szigorúan. De az nem lehet vidám!

Anyám erre megint csak kinevet engem. Hallgatok.

Apám még mindig úgy áll ott, mint az előbb. Ennyi éneket sosem hallottam. Ahol vidám, ott szeretnék ugrálni, de nem szabad; ahol igen szomorú, lassú, csendes és mély: ott szeretnék sírni, de ezt sem szabad. Ahol pedig harsog: ott félek és fogom a rácsot és le-lehúnyom a szememet, de ez meg gyávaság és szégyenlem.

Most már nem énekelnek, csak zsongnak, susognak. Akkor egyszerre elhallgatnak. Aztán csak egy magános, mély hang énekel, s anyám megint csak azt mondja, hogy ez is még mindig az Isten dicsősége.

Nemsokára atyám és a kántor odamennek a nagy, sötét függönyhöz a frigyszekrény elé. A kántor elhúzza a függönyt, rejtélyes világosságot látok mögötte. Valami van ottan. Anyám azt mondja: azok ott a szentkönyvek. A kántor meg énekel, közben letről a padokból feljön hozzánk két öreg ember, be vannak burkolva imakendőbe, még a fejük is. Meggörnyedten mennek fel a lépcsőn, odaállnak jobbra-balra a frigyszekrény mellé. Anyám szerint ők vigyáznak arra, hogy baj ne essék a szentkönyvekkel, mert az igen nagy bűn volna, még annál is nagyobb, mintha az ember szombatot ír, széttép valamit, a tüzet piszkálja, vagy veszekszik...

Legelsőnek atyám nyúl be abba a nagy szekrénybe. A kántor most elhallgat, a két öregember egészen odaáll a szekrény mellé. Mindnyájan lesik, ahogy atyám ki fogja venni a szentkönyvet. Kimeresztem a szemem. Egy olyan könyvet várok, amelyet otthon is láttam sokat: nagyot, feketét, öreget. Amit azonban atyám kivesz most a szekrényből, az egészen másvalami. S én felkiáltok.

- Ez nem is könyv, anya! Mi az?

Anyám ijedten csitít: sokan felnéznek ránk. Atyám is feltekint. Ijedten lebújok anyám mögé. Oluska haragszik, Ernuskó csak bámul lefelé. Lassan bújok ki anyám mögül, a rácshoz tapasztom arcomat óvatosan. Éppen most adja oda atyám a kántornak, amit kivett a szekrényből. Kimeresztem a szemem s úgy suttogok:

- Ez egy baba! Anya, ez egy baba!

Valóban úgy látom, szoknya van rajta, mint Oluska babáján, csak az egész sokkal nagyobb, a feje pedig igen ragyog, csillog; a kántor pedig épp úgy fogja és énekel, mint Oluska szokta csicsígatni a babáját.

Anyánk hagy egy ideig evickélni magamban. Újra meg újra mondom:

- De hiszen ez egy baba! Elaltatják?

Ernuskó nem mond semmi véleményt. Csak Oluska rázza a fejét: ha anya azt mondja, az könyv, akkor az könyv és nem baba.

A kántor aztán megindult a babával, atyám utána, a két öreg ember is, letakarva az imakendővel, megy atyám mögött. A kántor énekel a babához, lemennek a lépcsőn, elmennek a padok előtt. A padokban már mindenki felvette az imakendőjét és most azzal megmegerintik a babát, amit a kántor odanyújt nekik. Így mennek. Én csak bámulom, de azért nem tetszik, hogy nem atyám megy elől és nem ő viszi a babát. Újra visszaviszik a babát, de nem a frigyszekrényhez, hanem a frigyszekrény előtt leteszik az asztalra. Odalent most mindenki leül, anyám is leül mellém s úgy suttogja:

- Az csak messziről néz úgy ki, mint egy baba. Mert tekercekre van írva. - Mutatja az ujjával a tekerceset. - Igaz, ruha is van rajta, - folytatja - mégpedig bársonyból és ki van varrva arannyal, de az nem igazi ruha, az csak azért van, hogy szebb legyen a szentkönyv. Az pedig, amit te a fejének szánsz: az egy szép nagy ezüst korona, az is azért van rajta, hogy ragyogjon és még szebb legyen. De azért az mégis csak a szentkönyv, belül csupa betű. Majd mindjárt meglátjátok. Nézzétek csak! Látjátok?

Kimeresztem a szemem. A baba ott fekszik az asztalon és most a két öreg ember levetkőzteti. Éppen úgy, mint mi szoktuk levetkőztetni Oluska babáját.

Atyánk is segít nekik. A kántor pedig énekel hozzá.

Miután levették a bársonyruhát róla, az egyik öregember felemeli. Most nem látok semmit. Gondolom, biztosan az ingét veszik le róla.

Most mindjárt meztelen lesz és kiabálni fog!

De nem.

Most újra látok. Odafektetik a gyertyák közé. Anyám mutogat, susog:

- No, látod már a tekercest? Látjátok? Figyeljete csak! Most szétnyitják és belül csupa betű! Nézzétek csak!

Ernuskó már látja. Oluska is bólogat. Az én fejemben azonban össze-vissza kavargó a könyv és a baba. A tekercest sem értem, a betűket nem látom. Most már a babát sem látom, az egészet eltakarják atyám, a kántor és a két öreg imakendős ember. Anyám hiába mondja, hogy most mindjárt olvasni fognak a szentkönyvből; én gyanakvón bámulok lefelé, hátha ők is, mégis csak babát játszanak odalent, s mindazt, amit anyám mondott, csak azért mondta, hogy szépen csöndben legyünk valamennyien...

Ernuskón és Oluskán sem tudok eligazodni. Ők mindig jobbak szeretnek lenni, mint én, bámulnak lefelé, arcukon nem olvashatok semmit, ha susogok hozzájuk, nem akarnak felelni, anyám pedig most egy másik imakönyvet vesz elő, s olvas. Bizalmatlan mosollyal odasúgom neki:

- Biztos, hogy ők nem babát játszanak?

Anyám nevetgél magában, s rámlegyint:

- Hát nem hallod? Már olvassák is!

Újra kinézek a rácson. A kántor most megint énekel; bele kell nyugodnom mégis, hogy ez az éneklés az olvasás és a baba a szentkönyv. Most már így faggatom anyámat:

- És mit olvasnak?

- Mindennap mást - mondja anyám.

- És ma?

- Talán Ábrahámról, a mi ősapánkról.

Ősapa? Gondolom. Azt hiszem, ő a nagyapa. Anyám ezen is mosolyog: - Nem, nem. Az az Ábrahám sokkal régebben élt. A mi nagyapánk nagyapjánál is régebben. Majd meg fogod tudni, hogy mikor, ha te is tanulod a szentkönyvet.

Az éneklés, amit most hallok, nem olyan, mint az előbbieket voltak. Ettől nem leszek se szomorú, se vidám, se nem félek tőle. Egy ideig hallgatom, figyelem, már szeretném, ha valami új dolog történe, de nem történik semmi és az egyhangú éneklés lassan elaltat.

Mikor anyám felkölt, meglepetés vár reám.

- Hallgass csak! - mondja - édesapád beszél éppen! Imádkozik a hazáért és a királyért.

Megint a rácshoz tapadok. A királyról nem sokat tudok. Egyszer anyám megmutatta a képen. Két szakáll volt neki, nem úgy, mint édesapának. Távol lakik egy nagy várban s őt is, úgy mint apát, azért teremtette az Isten, hogy vigyázzon, hogy betartsák a tízparancsolatot az egész országban. A hazáról még kevesebbet tudok. A haza: ez a mi lakásunk otthon és az udvar. Anyám azt mondja, hogy majd a többit is megtudjuk később, most csak figyeljünk.

Atyám megint a nyitott frigyszekrény előtt áll, felfelé tekint, kezét a mellén összefogja. Hangja most egészen más, mint ahogy otthon szokott beszélni hozzánk. De nekem nagyon tetszik. Abból, amit beszél, csak néhány szó marad a fejemben. A többi mindjárt elröpül és nem tudom őket visszatartani.

Csak azt hallom, mikor atyám erősebb hangon mondja:

«... a mi uralkodónkat, királyunkat, első Ferenc Józsefet...»

Nagy csönd van a padokban. Mindenki apámat nézi. Igen büszke vagyok erre s mosolygok. Szeretném, ha mindenki tudná, hogy én vagyok az ő fia.

Majd egyszerre a szószéken látom meg apámat. Most sem értem, mit beszél, de ez nem baj. Nekem elég volt, hogy *ő* beszél és hogy olyan *magosról* beszél és ez a magos szószék bársonyos, egészen le a földig ér a bársony takarója, s épp úgy ki van hímezve arannyal, mint a szentkönyvek ruhája volt. Még ott is, ahol atyám a kezét tartja, csupa bársony és ő a szószék öblében, ahogy bámulom s hallgatom, mind nagyobbra nő! Különösen mikor kiterjeszti karjának egy-egy mozdulatával reverendája szárnyait s a hangját áradni hagyja, én a gögtől, hogy hozzátartozom: meg-megborzongok boldogan, majdnem úgy, mint a katonatrombitától szoktam. Szeretnék toporzékolni és kiabálni, de nem szabad. Csak ülök, meg-megrázkódom s a lázas gögtől remeg a kezem, lábaim keményen taposgálnak a kövön! Ah, csak kiabálj! - gondolom magamban - csak kiabálj apa! Még hangosabban! Még hangosabban! Szeretném, ha minél többször kiterjesztené reverendája szárnyait s minél gyakrabban s minél magasabbra emelné kezét! De az is tetszik, mikor hirtelen csöndesebben kezd beszélni. Egyes szavait utána susogom magamban, majd hirtelen megfagy a vérem: egyszerre egészen csönd lesz és apám lehajtja a fejét. Én azt hiszem, elfelejtette a mondanivalóját, mint Oluska szokta a leckét. Lélekzetem elakad az ijedtségtől és a szégyentől s csak akkor merek lassan lélegzeni, mikor végre atyám ismét tovább beszél. Ah, tudja ő tovább! Ti pedig ültök és hallgatjátok az apámat! Ti nem vagytok papok, mint az én apám! Ti meg se moccantok! Nektek még csak köhögni sem szabad, mikor ő beszél, az én apám! Még csak nem is susoghattok, mert az apám mingyárt felnéz, odanéz, ahol susognak, s újra csönd lesz! Őt semmi sem zavarhatja meg! Gógösen hordozom körül a fejemet, s mikor atyám odanéz a susogókra, én is keményen és haragosan odanézek.

Most hangja erősebb lesz. Meglepődve látom, a padokban mindenki egyszerre feláll. Atyám hangja utoljára árad szét, megint szétterjeszti karjait, aztán összekulcsolja, felnéz: úgy legyen, ámen, - mondja, aztán meghajol és lassan lefelé megy a magosból...

Csőnd marad utána. Ezek az utolsó szavak s mozdulatok, s utána a mély csönd annyira tetszik nekem, szeretnék felállni a padra s kiabálni: úgy legyen, ámen, én vagyok az ő gyereke! Én is olyan leszek, mint ő, akármilyen kicsi vagyok, és akármilyen rossz vagyok, mégis olyan leszek! Kiabálnék, de nem merek. Csak jól körülnézek és megmutatom magamat, de ezt is mingyárt elszégyellem, inkább csak sandítok köröskörül s magamban gondolom: láttok engem? Láttok engem? Úgye láttok, és tudjátok, hogy én vagyok az ő fia!

A csönd tovább tart. Most hallgatni kell, - súgja anyánk - ez a legfőbb ima, ezt még susogni sem szabad, ezt egészen magunkban kell elmondani. De én most ezzel nem törődöm. Apámra gondolok. A gögtől a nagy csöndben megenyhülök iránta. Jóllakott büszkeségem megbocsátja neki a sok tilalmat, keserves fegyelmet, faggatásait, váratlan megjelenéseit, az egész uralmát otthon; megbocsátom, hogy tőle kapok mindent. Csak őt nézem, amint áll a falnak fordulva, s a mélységes csöndben megbocsátásaimból megbánás lesz lassan, és meghatott ragaszkodás. Megbánom, hogy sohasem szerettem őt úgy, mint Ernuskó és Oluska, és nemsokára magamban sirdogálni kezdek. De ezt is szégyellem, lebújok a pad alá, mintha harisnyámat igazgatnám s ottan szipogok.

SZOMBAT DÉLUTÁN kísétálunk. Már a lépcsőn elkezdődtek apám aggodalmas oktatásai. Előbb a faltól óvott, majd odalenn az uccán a járdamenti sártól s pocsolyáktól intett: vigyázott, hogy mindhárman mi gyermekek szépen együtt legyünk, egyvonalban menjünk, közepén Ernuskó, balra én, s jobbra Oluska. Apánk nem szerette, ha ez a rend bármily okból megbomlott s ha egy robogó hintó mégis megszakította ezt az aggodalmas, kínos családi együttest: atyánk mingyárt szolgált józan s egyszerű tanácsokkal, amelyekkel újra helyre-

állította a családi rendet. Mindaz, amit így mondogatott, rendszerint magától értetődött, mi magunk is tudtuk, ám ahogy kimondta, egyszeriben súlyos lett, s akadályozni kezdte sétámat. Atyánk nagyon szerette a szabályos, nyugodt sétát: - Menjünk azon az oldalon, ahol kevés az ember... Ott kevesebbet kell kerülni... Jobb megvárni, amíg egészen szabad az út... A járda való a járásra, s nem az országút. A séta arra való, hogy az ember egy kis testmozgást végezzen, nem kell mindenütt megállani, csak azért, hogy báméskodjunk...

Ilyenformán hiába szerettünk volna néha megállni egy-egy épülő ház előtt, megbámulni egy fogatot, bekukkantani valami parkba, ahol gyermekek zsvajogtak, vagy a kocsmakertbe, felnézni egy virágos ágra, a katonákat sem nézhettük, vagy a keresztes templomokat, sem a kaftános óhitű zsidókat, akik egy sarkon csoportba verődve, izgatottan tanácskoztak... S ha mégis anyáknak, mert ő is szeretett báméskodni, sikerült néha megállásra bírnia apánkat, ő mingyárt tanító, oktató megjegyzésével elfújta a dolgok hímporát:

- Az ember csak ott álljon meg, ahol tennivalója van... A ház megépül nálunk nélkül is... A fogatból úgyse látsz semmit... A parkban a gyerekek, meg a park is idegen, úgyse mehetsz hozzájuk... A kocsmában akik ülnek, azokat a naplopókat s részegeket legkevésbé sem érdemes megbámulni... A virágos ág, ami kibújik a palánk mögül, másoké. Úgyse szabad hozzányúlni... A keresztény templomokban pedig nekünk, zsidó papéknak nem illik, és szükségtelen is beleskelődni... És a kaftánosok nem tehetnek róla, hogy olyanok, amilyenek, el vannak maradva, és nem kell őket bámulni...

Legtöbbször pontosan ugyanazon az úton mentünk. A Fő-téren és az Orgona-téren át a Katona-Ligetig. Ott leültünk, szüleim megengedték, hogy mi gyermekek egyszer-kétszer körüljárjuk a parkot, aztán mi is odaültünk melléjük egy padra, mind a hárman, ugyanolyan sorrendben, ahogy sétáltunk. Most, hogy leült, már apám is kezdte észrevenni a fákat, a bokrokat, ide-odamutogatott botjával s ha anyám felhívta figyelmét valamelyik madárra, amely a fán, vagy a bokrok lombjaiban motozott, elősmerően bólintott s elégedetten mosolygott. Anyánk bizonyára legszívesebben ide-odaszaladgált volna, mint leánykorában, a patak partján, de már elfeledte ezt az időt, rabbinusné volt, akinek nem illett ide-oda futkosni, magas fűző volt rajta, amely egész peckesre szorította telt, alacsony testét. Nyakán magas gallér volt, fején hatalmas karimájú kalap, amitől szinte alig látszott gyermekes kis arca, szemei szorgalmasan csillogtak elő a nagy kalap alól, belé a virágos és napos délutánba, csak szemei szaladgálhattak, ő maga ült, mint egy illedelmes rabbinusnéhoz illik. Csak kacagásán és szeme villanásán, amellyel a madarak énekét kísérte, érzett meg valójában gyermekes lelke.

De minderről mit tudtam én?

Apám figyelmeztetéseinek permetezésében, fogságom és kicsiségem tudatától egy percig sem tudtam szabadulni. Fű, fa, virág, ég, s az emberek: minden csak arra volt jó, hogy még jobban figyelmeztessen nyomorult rab voltomra. Ezek a virágok, ezek a fák, ez az ég, egész szülővárosom, amellyel ezeken a sétákon találkoztam, szégyenem s tehetetlenségem néma tanuivá válva, már most korán kezdtek elfonnyadni szívemben.

VÉGRE ELJÖTT ez a nap is: megyek atyámmal beiratkozni az iskolába. Mostantól fogva úgy hiszem, nem leszek már olyan kicsi, mint amilyennek valójában még mindig érzem magamat. Míg anyám öltöztet, arra gondolok, hogy majd igyekszem a beiratkozásnál minél büszkébb lenni. Az iskolában senki se lássa rajtam, hogy idehaza milyen keveset törődnek velem, hogy annyit sírtam titokban s annyiszor szerettem volna elhagyni szüleimet.

Nem szeretem, ha anyám öltöztet. Keze érintéséből, hangjából, s ahogy rámnéz: valami kicsinylést érzek, hiába mosolyog rám még oly kedvesen, és sűrög-forog körülöttem,

csinosítva engem: úgy érzem, hogy ez nem annyira nekem szól, hanem inkább csak a trikónak, amely «olyan szép fehér és aránylag elég jól vettem», a cipőnek, ami «egészen jól áll», és a nadrágnak, ami «egészen helyes, csak aztán nem szabad nyitva hagyni». S amint megköti a szalagsokrot a nyakamban, és a fejét illegetve szemléli, érzem, hogy én magam soha annyira nem tetszettem neki, mint ez a csokor.

Arra gondolok, hogy ha rongyosan látna és piszkosan, soha így nem nézne rám, mint mostan. A ruhát szereti és nem engem, s az iskolát szereti, ahová végre járni fogok. Csak homályosan érzem ezt, de ez csak annál rosszabb számomra, és éppen ezért szeretném, ha már végezne az öltöztetéssel. Ő azonban szépen, minél szebben akarja csinálni, úgy hogy olyan rossz nekem, hogy izzadok a kezei közt, szeretnék toporzékolni és kiáltani: hagyj! hagyj! Szeresd a ruhámat! Öleld a trikómat! Csókold a szalagsokromat! Simogasd a cipőmet! És villogtasd rá a szemedet! De engem hagyj mezítlenül, vagy akárhogy, csak hagyj, hagyj már!

Ámde nem szólhatok így, hiszen úgysem értené, csak megharagudna, nem is hinné, s csak elmondaná apámnak, s megint csak gonosz kölyök volnék, zabolátlan, önző és ostoba. Ó, nagyon jól eszemben van még az a nap, amikor így szidtak. Azóta hiába mosolyog rám anyám, tudom, hogy mindegyik mosolya mélyén ugyanaz a nevetés van, amellyel akkor bolondnak és ostobának tartott engem. De hagyom. Csak öltöztessen, és hadd higgye, hogy engem szeret.

Aztán mégis keresgélni kezdek a fejemben, hogyan mondhatnám meg neki, amit érzek és róla tudok, úgy hogy ne bántsam meg, meg se ijedjen és mégis megértse. De nem találok a módját. Végül azt mondom neki, hagyjon egyedül öltözni. De nem engedi, mert most «nagyon csinosnak kell lenni», túrnöm kell hát tovább, nem tehetek róla és sajnálom, hogy annyira fárad szegény, mert valahányszor lehajlik, panaszkodik, hogy a vér a fejébe száll, aztán a derekát fájdtítja, de azért csak csinosít tovább szorgalmasan, s végül így szól:

- Jaj, csak aztán olyan jó tanuló légy, mint Ernuskó, ha már annyit vesződöm veled!

Igen, gondolom megint, a szép ruhát szereti és a jó tanulást.

Mogorván és türelmetlenül viselem el, amint fésül és szép frizurát csinál elől a homlokomra és szól:

- Ni! Egészen csinos gyerek vagy!

Gondolom, ez a frizurának szól, amit csináltál. A szomszédok és a látogatók már többször megdicsérték a hajamat, hogy milyen szép, aranyos és hosszú, büszke vagyok rá, ez igaz, de ahogy anyám fésüli és tetszik neki, mégis csak erre gondolok: milyen jó volna, ha le merném vágni, akkor mingyárt másképp beszélnél rólam meg a hajamról, mint mostan.

Hányszor gondoltam már, hogy levágom, mégiscsak levágom, hadd lássam, mennyire szeret, ha nincsen szép hajam. S az is már sokszor jutott az eszembe, mily jó volna, ha sánta mernék lenni, s ez most megint eszembe jut, ahogy a lábamon a harisnyát nézi és csinosítja. S ahogy a fületem utoljára «mégegyszer megnézi», eszembe jut, hogyan volna, ha süket mernék lenni!? Aztán, ahogy a szememet törli, hogyan volna, ha mernék vak lenni!? Ha mindezt meg merném tenni, akkor látnám csak igazán, mennyire nem szeret, s akkor biztosan meg is mondaná egyenesen, nem úgy mint most!

De érzem hogy sohasem fogom megtenni mindezt. Csak gondolom, gondolom.

Most már végre készen van velem anyám. Megnéz, tetszik neki, amit rajtam csinált, aztán leültet, hogy ne mozogjak, nehogy valami baj legyen velem, vagyis a ruhámmal, a térdemmel, a fülemmel, a szememmel, amit kipucolt: azzal a Gyurival, akit most csinált belőlem. S mikor utoljára elrendezi rajtam ültömben a szalagsokrot, mégis eszembe jut valami, arról, amit szeretnék neki mondani; s szólok:

- Édesanyám, - mondom, - ez a másli is úgy szeret téged, mint te őt?

Rámnéz csodálkozva:

- Mit mondasz?

Ismétlem, aztán hozzáteszem.

- A cipóm is úgy szeret téged, mint te őt?

Látom, nem tudja, mit gondoljon. Megijedjen-e, hogy milyen ostoba vagyok, vagy nevéssen-e, hogy milyen bolond vagyok. Egyiket sem teszi, hanem piros lesz, szégyelli magát.

S szól:

- És te még beiratkozni? - mondja. - Mikor ilyeneket beszélsz? - S komolyan kérdi:

- Hát tud a másli szeretni?

Alattomosan nézek rá:

- De hát... ha ő nem tud szeretni téged, akkor te mért szereted úgy őt?

- Jaj Istenem, - szól anyám, - milyen buta vagy! Azért szeretem, mert csinos.

Nevetek:

- De hát az édesanya is csinos!

Míngyárt megint piros lesz, s szól:

- Ne bosszants már az ilyen számár beszéddel!

Elhallgatok. Mire ő szól:

- Csak aztán az iskolában a tanítónéninek ne tégy ilyen kérdéseket, mert akkor kinevet és én meg csak szégyelhetem magam miattad.

Mogorván mondom:

- Nem, nem teszem.

Akkor anyám dolgára megy, ki a konyhába, én pedig ülök csendesen, várom amíg jön apánk Ernuskóval és Oluskával. Az ő beiratásuk most van odalent.

Eszembe jut, hogy nemrég őket öltöztette anyám. S főleg Ernuskót, mert Oluska inkább csak maga öltözködött. Kisleánynak, mondta anyánk, korán meg kell tanulni, hogy egyedül öltözzön. Hogy egyedül tudja, mi a csinos, a szép és tiszta.

Annál jobban öltöztette Ernuskót. Néztem, mint ahogy minden reggel figyelem őket. Addig-addig néztem s figyeltem őket minden reggel, hogy most már azt hiszem, hogy Ernuskót sem szereti igazán, csak azért szereti, mert jó tanuló és szelíd. De ha rosszul tanulna, nem szeretné. S ha olyan volna, mint amilyen néha én szeretnék lenni, sánta, vagy vak, akkor őt sem szeretné anyám, csak ijedezne és szégyenkezne miatta. Mikor őt megcsókolja anyám, akkor hát nem is őt csókolja, hanem a jó osztályzatait, amiket mindig hazahoz az iskolából, az egyeseket csókolgatja, az egyeseknek húzza fel olyan nevetve a harisnyáját, a hosszú lábukra, és azoknak köti meg minden reggel olyan szépen a másliját Ernuskó nyakán. De még a cipőfűzőjét is minden reggel befűzi anyám ezeknek az egyeseknek!

Oluskán pedig mit szeret? Talán azt, hogy csak leány, olyan, amilyen ő volt valaha, aztán a copfját, mert az szép, ahogy mondják, mert vastag, hosszú és fekete. Aztán a szemét, mert az meg, ahogy mondják, szintén szép, mert nagy és fekete! A járását is szereti, mert az meg «egész helyes». De ha mindez nem volna rajta, őt sem szeretné csöppet sem.

Ezeket gondolom, míg várom apámat. És gondolom, mire való nekem ez a tanulás? Hiszen akkor is csak egyedül leszek, ha még olyan jól is fogom tudni a leckémet.

Hogy majd egyszer büszke lehessen arra, ami osztályzatot kaptam? És arra, amit tudok? Mint ahogy apa büszke, amikor prédikál? Igen, hiszen büszkének lenni jó, látom Ernuskótól, milyen jól esik neki büszkén hazajönni az iskolából, s ha lehetne, egyszerre két osztályt végezne, hogy csak minél büszkébb lehessen. S Oluskának is jólesik a büszkesége, amikor a copfját nézi, s anyámnak is, mikor rámutat a sok-sok paradicsomra, lekvárra, meg a befőttekre, meg a zsírosbödönre, ami mind ott áll az éléskamránkban. Hát nekem is jó lesz a büszkeség, de azért mégsem tudom, mire való lesz, mert akkor is mindig csak bánkódni fogok, épp úgy, mint most.

S azért mégis izgatott vagyok.

Ámde, ahogy apám megjön, s hallom a hangját: kész már a Gyuri? félni is kezdek, és szégyellem is magamat, ez mindig így van, ha őt látom vagy hallom, azóta, hogy megvert, amit sohasem fogok elfelejteni.

Bejön a szobába, én felállok, ő végignéz rajtam, nagyon komolyan.

- No gyere - mondja.

Ernuskót és Oluskát a szomszéd szobában már kezdi vetkőztetni az anyám. Mert a szép ruhát el kell tenni és helyette a hétköznapi kell felvenni.

Mi pedig atyámmal megyünk le a lépcsőn.

Az iskola mingyárt a házban van, a második udvarban, ahol a templom is áll és a baromfiak vágóhidacskája. Az első udvar homályos és szomorú, a másodikkal egy szűk, fedett folyosó köti össze. Mikor ezen átmegyünk, atyám kérdi:

- Tudod-e, hogy mikor születted?

- Nem, nem tudom.

Megmondja: - Ezerkilencszáz szeptember huszonnegyedikén. Ismételd, - mondja, - hogy tudd, ha kérdik.

Motyogva ismétlem. Kilépünk a nagy udvarra, s közben folyvást mondom magamban: ezerkilencszáz szeptember huszonnégy.

AKI BEAVATOTT az írás és olvasás hideg rejtelseibe, a tanítókisasszony, mintha egy elsőosztályos írka fedeléről lépne előm. Úgy, ahogy odarajzolta valamelyik kisleányka-tanítványa. Hasonlít valami régi hieroglifhez, laposan, egysíkban, madárlábakkal, trapézalakú szoknyában, feljebb négyszögletesen, kebeltelenül, aztán olyan nyakkal, mint egy kukoricacső, rajta egy máslival, akkorával, mint egy-egy szárfül, végül madárfejjel és madárkézzel, amint felírja a saját nevét: Ulrich Sarolta, tanítókisasszony.

Van még egy madárkeze, abban egy pálcikát tart, mintha oda volna ragasztva madárújjaihoz.

Így lép ki az írka fedeléről, valójában hiába növekszik s kezd mozogni és beszélni, olyan, mintha egy elsőosztályos kisleány teremtette volna. Csak nem a padban ül, hanem a dobogón áll, összeteszi madárkezét és előmondja:

Isten nevében kezdem el,
Ő segítsen kegyelmével...

Aztán megmutatja, hogyan kell szépen ülni, állni, felelni. Ahogy «jó gyermekhez illik». Ő tudja, mert jó gyermek maradt, öreg negyvenéves gyermekleány... S megmutatja, hogy kell szépen a betűt, a számot vetni, összeköti őket egymással, kettőt, hármat, aztán négyet. A betűk szavakká lesznek, a szavak mondatokká, de a szavak és a mondatok közt nincs semmi összefüggés, egy nagy pont választja el őket egymástól, s mindig így van, már több mint húsz éve, mióta csak tanít...

A gyermekek kérik néha tőle az összefüggést, a betűk és betűk, szavak és szavak közt, a kapcsolatot kicsiny szívük, a tudományok s az élet közt; húsz éve megszokta már ezeket a kéréseket, s húsz éve ugyanúgy felel:

- Ezt majd megtanuljátok a második osztályban.

Hogyan is mondhatna egyebet? Ő maga is húsz éve az összenemfüggések osztályát, életét éli, napjai, évei épp oly összefüggéstelenek, mint amit tanít, ugyanúgy rejtélyes, és megmozdít-hatatlan pontok választják el őket egymástól, mint a táblán a betűket és szavakat. Külön-külön mindegyiknek megvan a maga értelme, a tanítás, de aztán jön a könnyörtelen pont: a nap, a hét, az év vége, olyankor megáll az iskola küszöbén túl a tanítókisasszony, maga elé néz a levegőbe, vénlányos sárga szemével kérdeve a választ: hogy miért nincs az egésznek mégsem semmi értelme?...

Megtanult és megtanított szépen ülni, állni, felelni, betűt és számot vetni, de mozdulataiból sohasem lesz mozgás, betűiből élet, s ez így megy húsz éve.

De azért gyöngéden bánt velünk.

Valamikor ebben a gyöngédségben szív és anyai vágy lehetett. Mire én megláttam, már csak a megszokás táplálta. És a kötelesség. Megszokta, hogy a kicsinyek félnek s bátorítani kell őket, tudta, hogy simogatni, veregetni kell orcácskájukat, megszokta, hogy kedvesen mosolyogva nézzen a szemükbe, mert azok kicsinyek, ő pedig a tanítókisasszony, akinek ez a kötelessége.

Engem azonban mohó szívemmel, amely odahaza annyit szenvedett önzésétől: elkápráztatott! Azt hittem, mosolya valódi, simogatása csak nekem szól, beleszédültem kötelességszerű mosolyába, mesterségesen gyöngéd, sárgás csillogású kék szemébe: azt hittem, ő lesz az a második, igazi anyám, akire annyiszor szomjaztam!

Mikor először megsimogatott, a tábla mögé hívtam.

Még most is hallok kicsiny társaim kíváncsi izgalmát, mint akkor ott a tábla mögött, amíg odamotyogtam neki, hogy milyen nemjő nekem otthon, s kértem: legyen az anyám.

- Úgy? - mondta halkán, - hiszen neked van jó anyád?!

Magabiztos telhetetlenséggel feleltem:

- Nekem ő nem elég!

Még nem is válaszolhatott, mikor már tapasztalnom kellett, hogy viselkedésemmel ismeretlen erőket szabadítottam fel. A táblán túl egyszerre felhallatszott: én is! engem is! nekem is!

Mérgesen néztem át a táblán: ó, az irigyek! - motyogtam.

A tanítókisasszony pedig kiszólt a tábla mögül:

- Csendesen gyermekek! Mindjárt megyek!

De nemhogy elhallgattak volna, egyre többen, s egyre hevesebben hallatszott az: én is, engem is. Már sírások vegyültek belé. A kisasszony kiment a tábla elé. Jóidőbe telt, míg lecsillapította a szívek hullámait, amelyet oly gondolatlanul felkeltettem.

Aztán visszatért hozzám, s szólt:

- Látod? Nemcsak neked kellene még egy anyuka, nekik is! Ha elkezdeném, - tette hozzá, - nem volna vége. Mindenkinek azt az anyukát kell szeretni, akije van. Érted?

Mit mondhattam volna? Nem, ezt nem hittem volna, hogy annyian legyenek, akik ugyanarra vágyakozzanak, amire én: legalább két anyára. S még hozzá ilyen nyíltan s keservesen bőgve. Úgy véltem mohó kis szívemmel, hogy csak azért nem akar új anyám lenni, mert oly sokan vannak az irígyek az osztályban s úgy kiabálnak. Gondoltam, ha majd egész titokban bonyolíthatjuk le érzelmeinket, kétségkívül úgy lesz, ahogy én kívánom. S szóltam:

- Akarsz velem beszélni az iskola után?

- Jó, - felelte a kisasszony, - majd beszélgetünk. Most csak menj vissza szépen a helyedre. S légy szépen csendben.

Visszaültem pirosan az izgalomtól. Mohó vágyamban és büszke képzeletemben a kisasszony szavait teljes beleegyezésnek vettem. Úgy éreztem, nemsokára enyém lesz, amit akarok, első zsákmányom, a szív, aki csak értem dobog, akinek nincs még két gyermeke s egy férje, mint anyámnak, hanem mindene csak én leszek mindörökre!

Ámde alig ültem le, már újra felhallatszott a régi kórus: én is! Nekem is!

Büszkén és cinkosan néztem a kisasszonyra, aki megállt a tábla előtt:

- Gyerekek, - szólt, - csendesen legyetek. Az a kis fiú, - s rám mutatott, - azért hívott engem a tábla mögé, mert nem volt zsebkendője. Annyi zsebkendőm pedig nincs, hogy valamennyitek orrát megtöröljem! Azért hát legyetek csendben és kezdjük szépen újra.

És kezdtük újra.

Az, hogy irígy társaimnak így «hazudott», értem, miattam hazudott, még jobban megerősített abban, amire vágytam.

Egy ideig karcoltam a palatáblát szorgalmasan, ám nem sokáig tudtam magamban tartani büszke diadalomat. S egyszerre csak, szinte észre se vettem, odasusogtam szomszédomnak:

- Nem is igaz. A tanítónéni megígérte, hogy anyukám lesz.

Mire az visszasusogta:

- De neked van egy!

S én:

- Aki otthon van, az nekem nem kell!

Mint fojtott tűz, terjedt lassan és susogva a hír: egyik padból a másikba. Akkor az egyik kislány felnyújtotta a kezét, s rám mutatott.

- Az a kisfiú azt mondta, hogy...

S miután elmondta dicsekvésemet, most már csillapíthatatlanul zúgott fel az «én is», a «nekem is!», az «engem is».

Csodálkozva láttam, amint a tanítókisasszony egyre pirosabbra válva nézett rám, aztán indulatosan vágott pálcájával az asztalra:

- Azonnal csend legyen! - kiáltotta szokatlanul hevesen.

Aztán rámszólt haragosan:

- Állj fel!

Felálltam s ő szólt:

- Nem mondtam, hogy csendben légy?

Ez igaz, gondoltam, s lehajtottam a fejemet; de azért csendes mosollyal bízva: jó, jó, de azért az iskola után minden másképp lesz.

Ő azonban folytatta:

- Ez a kis fiú hazudott. Én nem ígértem neki semmit. Csak azt mondtam neki, hogy majd az iskola után beszélek veled. - Rám mutatott. - Igaz?

Hiszen azért, gondoltam, ez is igaz. S mondtam:

- Igaz.

De azért még mindig azt hittem, amire vágytam. S csak most hökkentem meg, amikor újra rámutatott a pálcájával s szólt:

- Tehát hazudtál!

Tétován néztem rá. Az egyik szemem még mindig hitt, a másik már nem; az egyik még igaznak ismerte el s mutatta a vágyat, a másik már pislogott zavartan s szégyenkezve; belátva, hogy talán valóban hazudtam.

De a kisasszony most már könnyörtelenül folytatta:

- Nem akartalak megszégyeníteni az osztály előtt; azért mondtam, hogy légy szépen csendben s majd beszélek veled az iskola után. De te hazudtál. Hát most megszégyenítlek.

Most már mind a két szemem pislogott. De aztán mingyárt legyűrtem a pilláimat és már mogorván s gyűlölettel néztem rá. S megvetéssel az egész «irígy» osztályra.

- Idegyere - mondta a kisasszony.

S én merev szemekkel odamentem.

- Fordulj az osztály felé!

S én mereven odafordultam.

Ő pedig:

- Az a gyermek, aki édesanyját nem szereti és hazudik, rossz gyermek és a sarokban a helye.

A sarokra mutatott s én mogorván, de azért büszkén odaballagtam.

A kisasszony pedig így szólt az osztályhoz:

- Most pedig ismételjétek a tanulságot mindnyájan egyszerre: Az a gyerek, aki jó anyját nem szereti és hazudik, rossz gyermek és a sarokban a helye!

Vidáman és élesen hallatszott fel a kórus s a kisasszony ütögette hozzá a ritmust.

KICSINY társaim közt épp olyan mogorván, de azért féktelenül szomjaztam a teljes és feltétel nélküli szeretetre, mint odahaza a családban testvéreim közt.

Ahogy közéjük léptem, elvártam, hogy kiválóbbnak ismerjenek el maguknál.

Mint Jákobnak igazi magva, minden további nélkül, egyszerűen, mondhatnám vallásosan uralkodott bennem ez a különös, amilyen végtelen, olyan jóhiszemű önzés. Mint ahogy a bibliában a jámbor teológusokon kívül mindenki más hiába keresi az ősatya érdemét, okát, annak a kiválasztottságnak, amely miatt Jahve oly kedvesnek találta a kitűnő Ábrahámot s

jólőre valamennyi magzatját, ősapáimhoz méltóan én is egyszerűen hittem abban, hogy puszta létezéssel, pusztá hittemmel rászolgáltam arra, hogy az legyek, aminek hittem magam; szeretetreméltó és kiváló.

Ha akarom, túlzott gyermekes érzékenységnek nevezhetem ezt a hitet, ha akarom, egy kicsiny keleti vadember naivitásának, a valóság ugyanaz.

Miután kicsiny társaim nem léptek hozzám azzal, hogy: légy a testvérem, és mindenem, ami az enyém, az a tied: azonnal megbántva éreztem magam, szívem mogorván bezárult s igyekeztem minél büszkébb lenni.

Míg társaim azzal dicsekedtek, hogy mennyi mindene van apjuknak a boltban, mert jórészt kereskedők gyermekei voltak, s azzal büszkélkedtek, hogy atyjuk mennyi szép új ruhát vesz nekik, hogy minden játék és nyalánkság ott áll a kirakatban, a pénz pedig ott van a mamánál a kasszában, s azzal, hogy tízórait az kapják, amit csak akarnak: én annál büszkébben emlegettem velük szemben apámat, hogy mégiscsak ő a legelső, mert ő ül az első helyen a templomban, és ha az ő papáiknak hat napon át annyi mindenük is van: a hetediken mégiscsak ott ülnek lenn a templomban, s nem fent, mint az enyém, s az enyém imádkozik és beszél, az övéik pedig csak hallgatnak csöndesen, mint mi az iskolában. S még hozzá ilyenkor milyen szép ruhában van az apám! Melyiknek van ilyen ruhája? Bár akadt köztük olyan, akinek apja katonaruhát viselt, kardot és csákót, ami kétségkívül irígylésreméltó volt, ámde mit használ ez, mikor azoknak is a templomban csak lent a helyük, a többiek közt! A katonaruhát többen is viselik, de azt, amit apám hord: a reverendát és a bársonysüveget, egyesegyedül csak ő! Hogy a kántornak is van? Kétségkívül, de korántsem oly pompás, s neki azt kell tenni, amit apám akar!

Hová tüntek most e templomi elsőség, a reverenda, a süveg, atyám magas méltósága mellett hová tüntek atyám szeretetének oly durva emlékei? Hová a félelem, mely azonnal elfogott, ha csak rá gondoltam itt az iskolában, és a szégyen, amelyet ez a félelem önmagával egyszerre s mindörökre belémoltott? Furcsa, de mindez szinte csak fokozta bennem a buzgalmat, hogy egyre magasabbra emeljem őt büszkeségemben; hiúságom még nagyobb volt, mint korán kihült szívem gyermeki sebei.

A fájdalomokat, hogy atyám nem vett új palatáblát és könyvecskéket, hanem azt adta nekem, ami Ernuskótól maradt rám, a fájdalomokat, hogy ruhadarabjaim is mind tőle származtak reám, hogy csak néhány olcsó játékszerem volt, s ezek is közösek voltak testvéreimmel, s így nem hozhattam őket magammal dicsekvésre, a fájdalomokat, hogy csak néhány szentjánoskenyér-magvacska s néhány színes kavics volt minden kincsem, a fájdalomokat, hogy se aranykrajcárom, se nyúlós-, se krumpli-, se medve-, se gummi-, se üveg-cukrom nem volt, mert mindezt apám a maga takarékos papi puritanizmusában felesleges fényűzésnek tartotta: mindezeket a fájdalomokat, amelyeket naponta újra és állandóan fel-felpanaszoltam szívemnek atyám ellen: büszkeségem fanatikus dicséretékké alakította át, amelyekkel olyan bőkezűen halmoztam el apámat s rajta keresztül önmagam, hogy csak úgy szikrázott belé a szemem.

Gyermeki módon s anélkül, hogy tudtam volna, megint ugyanúgy cselekedtem, mint ősatyáim, akik az ő külön istenüket, akitől néhány olcsó birkanyájon kívül legfeljebb csak bolyongást és gyöngeséget, félelmeket és szégyenkezéseket kaptak, mégis vakmerő és elszánt dicsekvésekkel állították szembe a világ igazi hatalmasaival.

Most egyszerűen büszkén és csillogva előkerültek mindazok a szokások és hagyományok, amelyeket annyi félelemmel és unalommal tanultam meg apámtól, nem tudva s nem érve eredetüket. Most felsorakoztattam valamennyit apám templomi elsősége köré, mintegy angyalokként valami istenség köré. A különféle nyalánkságokkal, lehúzó képekkel, tolltartókkal, aranykrajcárokkal és húsos tízóraiakkal szemben: az *áldással* dicsekedtem, amelyet reggel az

imazsinórra, délben a kézmosásra, a kenyérre, péntek este az ünnepet felszentelő korty borra, éccakánként az álomra kellett elmondanom. Végül fájdalomaimban oly büszkévé váltam, s annyira megvettem mindazt, ami nekem nem volt, s ami után titokban annyira vágytam: hogy kicsiny társaim közül lassanként senkisémmé állt velem szóba szívesen. Ugyanolyan fájdalmas és áttörhetetlen magányt teremtettem magamnak, akárcsak otthon a családban.

Igazi önkínzó módjára kisebb fájdalmamat, az önzést, egy nagyobb fájdalommal, a magány szenvedéseivel akartam meggyógyítani. Büszkeségem s magányom falát az órák végén játékhoz hívó csengetyűszó is csak egy pillanatra tudta áttörni: az udvarig, míg egy gomolyban üvöltve rohantam a többiekkel, s odakint a zsvajtól elkábulva, az elvegyülés vágya még egy kis ideig vitustáncot járatott velem, aztán már újra láncravert gögös érzékenységgem, s magányosan bolyongtam egyik játszócsoporttól a másikhoz, az elfojtott s féktelen játékvágytól tompán csillogó szemmel szagoltam oda mindegyikhez, mígnem meg nem únva s bosszulva magányomat, bősziült iramodásokban és hempergésekben törtem ki, hogy utána annál nagyobb félelemmel gondoljak apámra. S nem hiába.

Mert az udvart csak egy kis rövid folyosó választotta el a mi lakásunk kisebb udvarától, ahová előszobánk, konyhánk és éléskamránk ablaka nézett. Innét vagy onnét, bármikor felhallatszatott anyám vagy apám hangja, egy-egy «Ádám hol vagy», amely a játékok paradicsomkertjében bolyongó gyermekségemet ugyancsak gyakran és bőven szokta figyelmeztetni az örökös és szigorú felügyelet szégyenére és félelmére. Az Úrnak, vagyis apámnak, és angyalának, vagyis anyámnak a hangja ilyenkor meg nem annyira a Tudás fájától óvott, mint inkább csak az Élet fájától, vagyis a szenvedélyes játéktól. De nem ugyanaz volt az átka mind a kettőnek, a Tudásnak és a szenvedélyes Életnek?: a meztelenség, amelyre szégyennel és félelemmel döbbsentem rá anyám vagy apám konyhaablakból kiáltó hangja hallatára, csakúgy, mint első ősatyám, Ádám, mikor paradicsoma felett megdördült az Előhim hangja? Még a szöveg is majdnem ugyanaz volt, csupán gyermekségemhez profanizálódtak az ősi szavak: gyerek, hol vagy? Mért vagy oly meztelen? Mért hiányoznak a te nadrággombjaid és a te cipőfüződ, és harisnyád mért szakadt? Lám, te mégis ettél a szenvedélyes Élet fájából!

S a folytatás sem maradt el. A mohó gyermeket kiűzték az édenkertből, az udvarról felparancsoltak a konyhába anyám mellé. S közben apám szobájából hallatszott a bibliai átok második része is, a veritékről: majd ha magad keresed a ruhádat, tépheted, szaggathatod!

S ez az ősi jelenet hetenként legalább kétszer játszódott le, a játékpercek idején, s ennyi fájdalom közt, amely a zsibbadásig ismétlődött, ugyancsak keservesen haladt a tanulás.

A betűk egy fikarcnyi érzelmet és tiszteletet nem óhajtottak előlegezni kis személyemnek. Hiába vártam, hogy elárulják magukat csupán csak azért, mert rájuk tekintettem! A betűk nem szólaltak meg és a számok sem lihegték a vágytól, hogy megismertessék magukat velem! A képeken: a kert, az udvar, az állatok, a fák, a gyümölcsök, a ház, a család, a műhelyek, úgy éreztem, mintha konok mogorvasággal bezárkóztak volna előlem, s mikor végre eszemet törve rájuk ismertem, ők továbbra is csak hidegen és részvétlenül meredtek rám. Nem jelentek semmi többet, csak a nevüket.

És ez nem változott, hiába múlt el nap nap, hét hét, hónap hónap után, nem jutottunk egymáshoz közelebb, csak mikor már eljött az év alkonya, a tél, és kint az iskolaudvaron, a hulló hó homálya nőtt, bent pedig az iskolateremben már délelőtt felgyulladt a gázlámpa, s a tűz lobogott a kályhában. Csak most kezdtem érezni, mintha ellágyultunk volna egymás iránt, én, a betűk, a számok, és a képek. Engedékenyebben néztem társaimra, a lámpa langyos homályos világánál, s a tűz duruzsolásánál, anélkül, hogy tudtam volna, miért s hogyan, vonzó pillantásokat vettem társaimra, és tanulnivalóimra, s mintha azok is, gyengén bár, egy lélegzetnyire talán csak, de mindnyájan, még a képek is, mintha viszonzni látszóttak volna a téli fagytól, homálytól szorongó szívem gyorsuló ütemét... De mily észrevétlen volt ez és

gyors az elmúlásban, míg valójában az idő folyvást állni látszott. S már fagy volt kint az udvaron, a vad hempergések Édenkertjében hamarosan vérszegényen dideregtem.

Már nem volt szükség az órák közben az «Ádám hol vagy»-ra; vacogva magamtól bandukoltam fel a lépcsőn anyámhoz a konyhába.

S a téli változás észrevétlen itt is folytatódott. Anyám beszédein, a «sok keserves pénzen» éppúgy mint nevetésén, a buta lábasokon, ételeken és szolgálólányon, a lusta bútorokon, örökölt ruhadarabjaimon; a kevés és közös játékszereimen s még kevesebb nyalánkságaimon, valamennyin átvonult egy hívó lélegzet, egy melegebb fény és hang, rideg szívem téli szorongásainak csalóka játékaként. Ahogy rájok hullt a hó, vastagon, minden «igazibbá» vált számomra; apám, testvéreim; s magam is rendesebb gyermekké váltam saját szememben, jobbbá a halál nem ismert, nem tudott félelmétől.

TÖBBÉ NEM kísértem meg, hogy új anyát keressek, annál kevésbé, mert az első kísérletem is kitudódott. Szüleim szerint most már az egész ház tudja, hogy milyen «elvetemedett» gyermekük van, anyám pirulva mondta, hogy nem mer lemenni a lépcsőn, úgy szégyelli magát.

Akármilyen lassan, aztán ez is csak elmúlt. S most már a második osztályban ülök. Bár még mindig «csak» a kisasszony tanít, hanyag lenézéssel gondolok azokra, akik még csak az első osztályt járják, palatáblát lógnak szivaccsal. Itt már tinta van, ami nem csekély rangemelkedés. De amilyen dicső ez a kék folyadék a vele járó tollal és irkával, olyan veszedelmes is a magamfajta nyugtalan szív számára. Egy óvatlan mozdulat, egy sóhajtás: és már kész a malac, s csodálatos módon, minél jobban itatom, annál inkább terül-tágul, az irkáról áttelepszik az ujjaimra, a ruhámra, s már látom atyám szigorú tekintetét, amint papi puritanizmusával végigvizsgál, s anyám ijedségét, aki sóhajtozik hozzá, csillapítgatva...

De mindegy. Csak rajta-rajta! Nyakig merülök a malacokba.

De a veszedelmes és dicső tintán, tollon és irkán kívül van itt más ujság is: a szavak, s a mondatok kezdenek összefüggeni! S még nagyobb ujság az, amit elárulnak! Moccanok, fülelek, mozgolódom, amint hallom és olvasom, hogy voltak gyermekek és felnőttek, akik nem olyan hiába várták, mint én, hogy a székek táncoljanak, a kandallókból furulyaszó hallatsszon, s voltak anyák, akik meghaltak bánatukban eltűnt fiúk után, bár ezek a fiúk talán éppen az ablakon át tűntek el a setét erdőbe... S voltak testvérek, akik otthagytak mindent, az egész királyságot, hogy megmentse legkisebb öccsüket!... S olvasom, hogy voltak, akikre az állatok titokban úgy pislogtak, mint ahogy mindig én kívántam, a macska, meg a kutya, és a ló édes gazdának nevezték őket, a szőlő is megszólalt, a barack zengeni kezdett, s a szomorúfűz énekelt!

Szívem melegedni kezdett, minél többször olvastam róluk, a szememet titokban ellepték a könnyek, a vágy könnyei, amely újra feltámadt szívemben a mese valósága iránt. Vagy inkább csak a büszkeség könnyei?

Hogyne lettem volna büszke, mikor íme: itt az iskolakönyvben kinyomtatva s ezzel hitelesen bizonyítva láttam, hogy mindazok a bútorok, állatok, testvérek és szülők, akik után annyiszor s oly hiába vágytam, s akik miatt, mikor ki akartam esni az ablakon, apám gonosznak szidott, anyám pedig butának hitt, igenis léteznek.

Kétségkívül, könnyeim egyaránt szóltak a vágnak és a büszkeségnek, de a vágyat már eltemettem, s csak a büszkeséget hagytam szóhoz jutni, mikor hazamentem az iskolából.

Előbb Ernuskóhoz igyekeztem. Mutatom neki a könyvben a beszélő lovacska, a zengő barackot, és szőlőt, s a táncoló székeket:

- Látod - mondom -, itt van, amit én akartam. Látod, hogy van! De engem megverték miatta. S te nem szóltál. Pedig te tanultad már akkor. És tudad, hogy ez igenis van.

Ernuskó végighallgat:

- Ez csak a könyvben van - mondja -, hogy megtanuljunk és feleljünk belőle. De nem igaz.

- Jó - mondom -, tudom, hogy azért van itt s hogy nem igaz, de azért mégis csak van és én mégis kikaptam miattuk!

Ernuskó felfrissíti az emlékezetemet:

- Te azért kaptál ki, mert ki akartál esni az ablakon és megijesztetted édesanyát!

- Jó - mondom -, de azért is, mert én is szerettem volna ilyen székeket, amik táncolnak, meg ilyen bútorokat, amik megszólalnak és ilyen gyümölcsöt! És ilyen anyákat, akik meghalnak bánatukban a legkisebb gyermekük után! - Azt már elhallgattam, hogy olyan testvéreket, akik otthagyják a királyságot, s megkeresik elbújdosott legkisebb öccsüket. Ezt elhallgattam büszkeségből.

Ő pedig, Ernuskó, csak a fejét rázta:

- Ez mind - mondotta újra - csak a könyvben van és nincs és nem igaz, és te azért kaptál ki, mert... - s ismétli, amit már mondott, s fejét rázza, hogy mért nem értem.

Látom, nem boldogulok vele. Itt van Oluska is, a copfja már valamivel hosszabb, és a szoknyája is, a harmadikba jár, szeme mingyárt csillog, s látom, hogy Ernuskó pártjára állana, ha beszélne vele. Azonban máma nem akarok civakodni, örülök, hogy «igazam van», s ezt az ebédnél óvatosan, de azért büszkén szeretném szóvátenni apám előtt. Előre félek, hogy majd vele sem fogok boldogulni, s anyám ki fog nevetni, de megteszem, mert úgy látom, jó kedvük van. Ilyenkor atyámtól nem félek annyira, mint máskor, habár nem tudom, miért van jó kedve, mert sohsem szokta megmondani, az ilyesmit mindig az arcáról kell leolvasnom.

Miután elmondom neki, amit óhajtottam, valóban úgy történik, ahogy előre gondoltam: anyám kinevet, apám pedig mosolyogva így szól:

- Mindnyájan nagyon jól tudjuk, hogy vannak a meséskönyvekben olyan emberek és gyermekek, akik kívánják, hogy a székek táncoljanak és a szőlő megszólaljon.

Vakmerően közbeszóltam:

- És azok nem kapnak ki!

Apám szerencsére nem vesztette el jókedvét.

- Persze hogy nem - mondja -, mert azok nem a szüleiktől kívánják azt a táncoló széket meg azt a zengő barackot!

Még vakmerőbb leszek, bár folyvást félek, s felolvasom a helyet: «Édesapám, adjon nekem szőlő szőlőt, mert ezért élek-halok!»

Atyám még mindig nem borult el, bár most már nem mosolyog annyira:

- De olvass tovább is! - mondja, kiveszi a kezemből a könyvet. S ő maga olvassa a szavakat, amelyeket sohasem hallottam puritán ajkáról: «Jaj, édes egyetlen fiam, ez nincs nekem egész országomban sem, hogy adhatnám én neked?»

Hallgatom, s a szavakhoz nem merek se tekintettel, se szóval megjegyzést fűzni, apám pedig olvassa tovább: «Akkor szólt a fiú: apám, ne búsulj, elmegyek megkeresni azt a csodálatos szőlőt, amelyik szól, hogy meggyógyuljon az én kis húgom szíve tőle! És szólt a fiú, s kardot kötött, s elment...»

Az utolsó szavakat szónonki hangsúllyal olvasta apám, s szólt:

- Ez a fontos. Ez a gyermek nem magának akarja azt a szóló szőlőt meg azt a táncoló széket, hanem beteg testvéreinek. És nem forgatja fel a házat, ha nincs, hanem elmegy maga megkeresni.

S hozzátette:

- Majd ha te olyan nagy leszel, hogy elmehetsz és megkeresheted magadnak, én semmiesetre sem foglak visszatartani, ha éppen majd azt akarod, a táncoló széket, meg a szóló szőlőt! Ha nem lesz egyéb bajod.

Bizonyos gúnnyal mondta, igazi zsidó puritán papi gúnnal és mosollyal, mint aki nem nagyon hisz az efajta útban és szőlőben, s még kevésbé a kardban, amely azt megszerezhetné; és legkevésbé sem tartja időszerűnek és alkalmasnak ezt a vállalkozást a saját fia számára.

Mindehhez anyám harsány nevetése adta a kísérő zenét. Ez a nevetés, amilyen önfeledten fakadt a szívéből, épp oly önfeledten tért oda vissza, anélkül, hogy az én szívemet megmozdíthatta volna.

Hallgattam és ettem.

AZ ÉTEL mindég állati alázatosságot szított fel bennem. A mészáros, fűszeres, a kofák, a pék, a tűzhelyben a drága fa, s a lábasban a buta sercegő zsír, amelyek egész nap elválasztották tőlem anyámat, amint az asztalhoz ültünk, jótékonyan valamennyiünket közelebb hoztak egymáshoz. Anyám arca egyszeriben frissé vált a leves gőzében, hangjában, mosolyában nem volt annyira «kinevetős», mint máskor, s azt is észrevettem, hogy ez a gőz s aztán a hús, s a főzelék atyámat is jóval puhábbá tették. Acélkék szeme, minél tovább haladt az ebéd, annál szelidebbé, annál közlékenyebbé vált, úgy, hogy kéréseimet rendszerint étkezésnél adtam elő, mint ahogy ezt láttam anyámtól s testvéreimtől is. S valóban, atyám ilyenkor gyakran megígért egy-egy olcsó kis mesekönyvet. Oluskának valami kis szalagot. Ernuskónak egy-egy új füzetet, anyámnak valami ruhajavítást, párnát vagy hímzést valamelyik szobasarokba. Most még azt a leereszkedést, vállveregetést vagy gúnyt sem éreztem nála, amit máskor. Igazi atyámnak láttam, s apró ígéretei és biztató szavai nemcsak állati hálával, de a legnagyobb szégyennel is töltöttek el a kép miatt, amit egyébként róla szívemben hordoztam.

Az sem került el figyelmemet, hogy ilyenkor vidám is tudott lenni, szivarra gyujtva s utána ujságot olvasva, az étkezések után nagyokat nevetett anyám gyermekes, tréfás kiszólásain, s most ebben sem éreztem egyiküknél sem valami sértőt vagy kicsinylőt. Magam is elbűvölve az ételtől, amely bennem jólesően gőzölgött, alázatosan olvadtam bele nevetésükbe egy-egy széles mosollyal. Az ígéretet, amit ilyenkor kaptunk, mindnyájan lehetőleg azonnal igyekeztünk beváltani. Sok csalódás után lassankint rájöttem, hogy azonnal az ebédnél vagy mingyárt utána kell kérni az ígéret beváltását, mert ezek voltak az egyedüli percek, amikor atyám bosszúság, vagy feddő és intő szavak s faggatások nélkül tudta kinyitni tárcáját. Legfeljebb egy mélabús homlokráncolás vagy sóhajtás suhant el arcán és szakálla közt, s ezt valahogy még szégyen nélkül lehetett elviselnem.

Néha azonban az étkezések sem szelidíthették meg. Különösen ha bosszús hangulatban jött haza.

Ilyenkor hiába könyörögtem magamban a leveshez, s kérleltem a húst: ó te kedves marhahús, sohasem mondom rólad, hogy buta vagy, ha jól fogsz ízleni neki, az én félelmes, megszegyénítő és nemigazi apámnak! A leves és a hús, meg a főzelék gyakran eredményesen küzdöttek apám rossz kedve ellen, máskor azonban nem elég sikerrel: ilyenkor apám rendszerint már

ebédközben elszámoltatta anyámat a pénzzel, amit reggelenként szokott adni neki piaci bevásárlásokra.

Anyám a maga gyermekes tréfálkozó módján mosolyogva, vagy asszonyosan csitítva legtöbbször igyekezett kitérni ez elől s az elszámolást inkább délutánra halasztotta. Nem mintha érzékenységünkkel s főleg az enyémmel, aki ezeken az elszámolásokon mindig szenvedtem, törődött volna, hiszen nem is tudott róla, csupán csak azért igyekezett rendszeríteni az ebédutáni vagy még inkább az esteli elszámolást, mert félt, hogy a számokkal elrontja az ételek áldásosságát, amellyel egész délelőtt annyit bajlódott.

Azt is tudta, hogy az étkezés elrontott hangulata át fog terjedni egész délutánra, talán még estére is. Másrészt pedig, erről persze sejtelmem sem lehetett, az elszámolások halogatásával időt is akart nyerni a füllentésekre, amelyeket akármennyire restelt, kénytelen volt alkalmazni, ha meg akarta óvni apám túlzottan takarékos természetét a bosszúságtól; háztartását és lakását pedig «rendesen», «papnéhoz méltóan» akarta vezetni és berendezni. Miután ő maga a tetemes vagyon ellenére, melyet a házasságba magával hozott, semmi pénzzel nem rendelkezett, a naponként rábízott s reggelenként kiadott kosztpénzből szeretett el-elcsípni és félrerakni apró összegeket, hogy abból aztán konyhaszekrénye vagy fehérműs-szekrénye tartalmát felfrissíthesse.

Ahogy valami ízléses, szép dús anyagot látott, akár egy «szép» szelet marhahúst, vagy egy mellesztett «szép» sárga tyúkot, egy «szép» kövér zöldséget, olasz gyümölcsöt, norvég halakat, vagy akár valami szép tarka virágot, éppen úgy, mint valami finom és diszkrét angol szövetet, vagy akár cseh sifont, francia sevrót, török selymet, perzsaszőnyeget, vagy szörmét, szász porcellánt, cseh üveget, csakúgy, mint egy szép diófabútort, vagy valami antik órát, vagy egy szép bútorkelmét: vidám kiáltásba tört ki, s arca ragyogni kezdett, mint az enyém, amikor a Hamupipőkét vagy az Üveghegyet olvastam.

Nehéz küzdelem volt ez. Anyám sohasem tudta eldönteni szenvedélyének melyik részéért küzdjön: a szép és dús ételekkel telirakott asztalért-e, vagy a szép holmikkal berendezett lakásért, a telisteli fehérmű- és ruhaszekrényért. Mind a kettőt elérnie csak századrésznnyire, mint amennyire szenvedélye kívánta, teljesen lehetetlen volt! Apám egyszerre valamennyit ellenezte; a jó ételek iránt azonban mégis volt valami hajlama. Mint általában a puritánok, ő is egy korán, gyermekkorra inségei alá eltemetett ingyencet hordozott magában, egyébként azonban nemcsak az én anyagtalan mesém, hanem anyám mesés anyagai iránt sem volt semmi érve. Sem szépségüket, sem dús termékenységüket nem tudta felfogni, csak a számokat, a pénzt látta bennük, amibe kerültek, s csupán másodsorban az élvezetet, amellyel esetleg csábították. Vajjon az észszerű, igénytelen puritán cselekedett benne így, vagy a gyermek, aki sohasem látott kényelmet, s foltozott ruhákban az egyik tehetősebb család asztalától a másikig vándorolt ebédre, mint alamizsnás diák?!...

Anyám minden egyes kívánságánál harcra kelt benne az élvező a számolóval, a szükséges a kényelmessel. Csak a szépnek, a dúsnak a szeretete nem tudott nála szóhoz jutni. Anyám valahányszor valami szép anyagra kivetette hálóját, ösztönszerűen az eltemetett ingyencet s a kényelmes élvezőt hívta segítségül a számok ellen; azonban ennek a kényelmes ingyencnek mindegyik mozdulatára kétszerte fájdalmasan mozdult meg apámban az igénytelenségnek és a számoknak puritán rabja s előbb gyengéd elnézéssel, majd szelíd gúnyjal, végül ellentmondást nem tűrő felháborodással tiltakozott anyám szenvedélyei ellen.

Anyám szívósan küzdött. S csak mikor már semmisen használt, folyamodott a konyhapénzből elcsipett fillérek gyűjtéséhez, amelyeket aztán szorgalommal és ízléssel igyekezett pótolni. Állandóan nyomában volt az olcsóbb, de azért «szép» ételneműeknek, s ha egy-egy étel ízlett apámnak, anyám nemcsak háziasszonyi elismertetésének örült, hanem a jó hangulatnak

is, amelyet az étel apámban keltett. Remélte, hogy ez a jó hangulat el fogja ringatni elszámolási éberségét.

De hányszor s mily gyászosan tévedett! Atyánkat ugyanis minél jobban ízlett az étel, annál hamarabb érdekelte az ára. Az ételek varázslata visszájára fordult, s anyánknak azonnyomban el kellett számolnia. Ám ha az étel nem ízlett neki, úgy anyám még egyszerűbben járt pórul, a bosszúság, amelyet a rossz ebéden érzett, még alaposabban ösztökélte atyámat az elszámolásra.

Ilyenkor félelemmel s részvétellel láttam, hogy «kinevetős» anyámmal szemben milyen szigorú. Lám, gondoltam, mint ahogy tőlem sajnálta a nyaláncságot, játékot, mesét és vad hempergéseket, anyámtól is sajnálta a «szép» húst, a «szép» halat, a drágább cukrot és gyümölcsöt.

Mind a hárman testvérek szégyenkezve lapultunk, amint atyám elővette szürke ferencjózsef mellénye mélyéből kicsiny ceruzáját, s egy nem kevésbé takarékos cédulát, s a hús és tészta között anyámnak fillérig be kellett diktálnia az árakat. A számokban, amelyeket apám felírt, ijedt és szégyenkező szemünk előtt, elemeire bomlott mindaz, amit már szerencsésen és állati hálával megettünk. Ezzel együtt persze a hála is szétfoslott bennem, atyám visszaváltzott testvéreimmel együtt «nemigazivá», s én aféle kegyelemből eltartottnak éreztem magamat, akinek tulajdonképpen semmi igazi joga nem volt ahhoz, amit már megevett. De már bennem volt az étel. Mit tehettem volna? Az állati hála zavaros köddé vált hamarosan, amelyben megszállt kuporogtam s a szégyen miatt, amelyet éreztem, szívem mélyéig megvetve apámat, lestem anyámat, amint az szegény izgatottan forgolódva igyekezett eligazodni a sajátmaga által teremtett árak közt, csakhogy megmenthesse félretett filléreit.

Atyám gyanútlanul, de annál pontosabban emlékezett a hús, a zsír, a cukor árára, s ha kételyei voltak emlékezőtehetsége iránt, egyik-másik mellénye zsebéből egy kicsiny noteszből hamarosan előkerült a tegnapi vagy tegnapelőtti cédula, amelyeket korántsem gyanúból vagy anyám ellenőrzésére, hanem pusztán szigorú rendszeretből tett félre: mindegyiken ugyanazon szálas, hegyes, túlzottan takarékos betűk voltak.

Anyám e cédulák és számok elől magateremtette áraival izgatottan menekült egyik boltból a másikba. Atyám azonban épp oly gyanútlanul, mint eddig, s pusztán rendszeretből, de annál nyugodtabb és kíváncsibb ragaszkodással követte őt. Emlékezetével a boltok közt épp úgy eligazodott, mint az árak közt s közben egyre aggodalmasabbá vált a napról-napra változó boltosok miatt, akik olyan «megbízhatatlanul» vagy éppen «arcátlanul» játszadoznak az árakkal, «kihasználják» anyánk «jóhiszeműségét vagy szórakozottságát» s «próbára teszik az ember türelmét». Gyakran elhatározta, hogy nem engedi tovább próbára tenni türelmét, személyesen megy be a boltokba, mire anyám fejvesztve frissítette fel emlékezetét, s leszállt az árakkal, vagy ijedten menekült tovább az ismerős boltokból teljesen ismeretlenekbe, ahová aztán atyám már nem tudta követni sem céduláival, sem emlékezetével.

Fejcsóválva s homlokráncolva állt meg. Nem értette a varázst, amit a szüntelen változó boltok gyakoroltak anyánkra. S ez a varázs nem csupán a megtakarításra szánt fillérekből áradt. Anyánk nemcsak apánk cédulái elől menekülve váltogatta a boltokat: a változatosság vágya vele született. S nem csupán az anyagokban s boltokban, hanem a boltok berendezésében, a házban, a térben, a tulajdonosokban és segédekben is kereste és szerette a szép anyagok változatosságát. Ha a bolt «szépre» volt festve, ha «szép» ládák állottak benne, s «szép» kirakat, ha a boltos vagy a segéd «csinosan» öltözködött, «szépen» mozgott vagy «szép» volt a szeme, arca, hajszíne, mindez új és új boltokba vonzotta. S nemcsak a szép, de a meghökkentő, ami kitörő nevetésre készítette, a groteszk, a torz: hasonlóképpen csábította újabb vándorlásokra a boltok között. Hogy is sikerülhetett volna hát egy ilyen elszámolás az asztalnál, szemben atyám puritánságával.

Néha nevetve, néha komolyan magyarázva, máskor kétségbeesve megkísérelte megértetni szenvedélyét atyámmal, ez azonban mosolyogva vagy aggódva s furcsálva tekintett reá, olyan eltűnődő, elnéző gyengédséggel, amit csupán anyám iránt tudott érezni, s látva asszonyi izgalmát, olykor-olykor bele is törődött a változó árakba és boltokba, a szebb cukorba s a szebb húsba. Máskor azonban semmisen tudta megnyugtatni aggodalmait, nem követte anyámat, hanem megállt a ceruzájával, megrázta fejét ridegen, túldrága szeszélynek és könnyelműségnek nevezte anyám bolt-változtatásait, s elég határozottan, amibe anyám belepirult, olyan egyetlenegy boltost követelt tőle, akiben minden tekintetben megbízhat az ember.

De hol volt ilyen boltos?

Atyám azt kívánta, hogy zsidó legyen, szerény legyen s közel. Szinte lehetetlen kívánság! Anyám sóhajtozva, pirosan, máskor ártatlanságát könnyesen hangoztatva, egyezett bele ebbe a boltosba. Az izgalmak s az üldöztetés egészen kimerítette s délutánoként hálósobájában fáradtan hajtotta alvásra a fejét. Atyám a másik pamlagon, a hálósoba mellett, irodájában tért nyugovóra. Az emésztés nyugalmaiban, az alvás előtti csendben hamarosan megbánta rideg fejrázásait s erősebb kifejezéseit, míg anyámban a másik pamlagon épp oly hamarost elapadtak a könnyek, töprengések oltották el. Akármennyire is szerette a szép anyagokat, házi-asszonyisága tisztelettel, bámulattal volt apám takarékosága iránt. Amennyire szerette volna kiélvezni a maga természetét, kiélni szenvedélyét az anyagokban, ugyanannyira vágyott hódolni apám puritán természetének és a pénz előtt. Míg egész délelőtt a városban a piacon s a boltok előtt szenvedélyeinek tüzét táplálta, most a pamlagon lelkimaradosások kerítették hatalmukba.

Ilyenformán nemsokára új beszélgetés kezdődött a két pamlag közt.

Apám visszavonta élesebb szavait, s továbbra is beleegyezett a váltakozó boltosokba, anyám pedig szenvedélyesen hangoztatta vágyát az állandóság és takarékoság iránt. Azonban még mindig nem tudott elaludni. Minél engedékenyebb volt apám, anyám annál inkább s tovább úgy érezte, hogy rossz feleség, nem méltó hitvese férjének, úgy hogy nemsokára sírva kiáltott fel:

- Tudom, hogy nem vagyok igazán jó feleség! - Mire atyám felkelt, s szólt: Nem, nem, nekem kellett volna engedékenyebbnek lennem! - Anyám ilyenkor bevallotta megtakarított pénzét, apám pedig megadta az engedélyt, hogy egy új szőnyeg, terítő, függöny kerüljön a házba, csupán csak anyám kedvéért.

Ámde az erők, amelyek ezeket a kibéküléseket létrehozták: szív szorongásai rendszerint megbosszulták magukat: utána anyámat fejfájások gyötörték. Apánk parancsára ilyenkor az egész délutánt csendben kellett töltenünk leckéink mellett. Már maga a tudat, hogy nem mozdulhattam, s nem kiálthattam, megúnttá tették a leckét, a játékot, s elviselhetetlenné a szobában való tartózkodást. Elég volt, ha az ajtót kinyitottam: anyám máris felriadt könnyű és szorongó álmából, s apám mingyárt szigorú tekintettel állt meg szobánk ajtajában. Ezek a csöndes s ugyancsak fenyegető délutánok hetenként egyre gyakrabban ismétlődtek, s ilyenkor még inkább fogolynak éreztem magam. A délután másik fele, amikor szüleim már felkeltek s anyám elfeledte, vagy megmagyarázta magának a maga módján főfájását és szívdobogását: rendszerint könnyebben telt el. Míg anyám a vacsorával bajlódott, atyánkkal a templomban voltunk.

Utána a vacsora csöndesebben folyt le, mint az ebéd. Atyám kevesebbet kérdezősködött az árak felől, mert az ételek ilyenkor sokkal olcsóbbak voltak, s így az evésnél nem kellett annyira szégyelnem magam, mint az ebédnél szoktam. A vacsora nem volt olyan bőséges, önző figyelmet sohase került el, ha szüleim mást, vagy éppen húst ettek, amikor mi csak tejben darát vagy rizst kaptunk. Ilyenkor gyakran hallottam apámtól, hogy a gyermekeknek

könnyű eledel való, s hogy alvás előtt ostobaság sokat enni. Falánk és magános szívem előtt mindez csak üres kifogásnak tünt fel, amellyel apám, úgy gondoltam, fukarságát takargatja. Ilyenformán minden egyes étkezés, még inkább, mint a nap többi része, állandóan figyelemzetett kicsiny és függő állapotomra, s mindegyik után újra vágyakoztam már nagyobb lenni, hogy minél hamarabb megszabadulhassak a gyötrelmes és szégyenteljes állapotból.

Az egyetlen mód, hogy szabad és felnőtt lehessenek, apám szerint az volt, ha minél tisztességesebben elvégzem iskoláimat. Úgy gondoltam tehát, hogy minden egyes osztály elvégzése közelebb hoz a szabad állapothoz, s éppen ezért ugyancsak vágyakoztam arra, hogy minél hamarabb léphessenek át a következőbe. Mikor ez végre bekövetkezett, s én a másodikból a harmadikba jutottam, igyekeztem még büszkébb lenni, mint az elmúlt évben. Hogyisne! Hiszen most már megint *nagyobb* lettem, felnöttebb, s közelebb jutottam ahhoz az időhöz, amikor majd végre azt tehetek, amit akarok.

Csak amikor hazatértem az iskolából, tünt ki, hogy ez az egész dolog, hogy nagyobb vagyok, s hogy majd még nagyobb leszek, s végül szabad: hiábavalóság, vagyis nem igaz. Ugyanis apámhoz és testvéreimhez képest továbbra is ugyanolyan kicsiny voltam, mint eddig, s önzésem képzelettől hajszolt falánksága s érzékenységem sebei nem változtak. Hiába haladtam egyre feljebb a tanulásban, szégyenkezéseim csak megmaradtak, megint csak úgy éreztem, hogy nincs semmi segítség, hiába az újabb osztály és újabb tantárgyak, voltaképpen nem tudok nőni, nem nővök és nem is fogok sohasem: semmi sem változik.

Valahányszor tehát sérelmeimre és önmagamra gondoltam, az idő állni látszott egyszersmindenkorra s csak másnap reggel, ahogy beléptem az osztályba, s a tantárgyakra gondoltam, a hempergésekre, s a mesékre, s az étkezésekre, amelyek előttem álltak: kezdett megint rohanni! S egész észrevétlenül rohant a következő sérelemig. Akkor megint megállt, s úgy látszott, egy örökkévalóságra. E kétféle idő, a túlságosan szilárd belső idő, s a rohanó külső idő közt; hanyódtam tehetetlenül...

A BIBLIA volt az új tantárgy, ami a harmadik osztályban elsősorban nagyobbá és büszkébbé tett. Míg jobb tenyerünkkel eltakarva a magyar szöveget, fordítgattuk Mózes héber könyvét magyarra, Würz tanító úr ott állt a hátunk mögött és vigyázott, nehogy ujjaink közt átkukkantva, megcsaljuk a héber tudományt. Akinek azonban fürge ujjai voltak és a szíve nem remegett úgy, mint az enyém, az könnyen ki tudta játszani, mert Würz úr szemei már jócskán megromlottak. A fásult, szeplősarcú, szögletesfejű ember, nehéz lúdtalpaival, vontatottan mozgott padjaink közt, mintha síneken járt volna: a tanrend sínjein, a lecke tájai közt. Fás, szeplős, merev arcát alig lehetett rajtakapni valamiféle kifejezésen. Mintha nehéz pudva ülte volna meg belül, sem a tanításhoz, sem a fegyelmezéshez nem volt különösebb kedve. Ám azért mégis tanított, mint egy gép, amelyet valamikor elindítottak, s most már tehetetlenségétől mozog tovább s gyatrán fűtve attól a kevés fizetéstől, ami kijárt egy magafajta szegény tanítónak, aki öt gyermeket nemzett.

Újra hallom szinte, amint magasra emeli a könyvet, akár az első órán:

- Ez a könyv a mi szent könyvünk. Ezt meg kell tanulnunk, úgy ahogy van. Most le fogjuk fordítani. FigyeljeteK és nem kell sokat kérdezni.

Ezt oly hangon mondta, mintha ezt gondolta volna: ez a szürke fizetés, ez a mi nyomorult kis fizetésünk, ebből kell megélni öt gyerekkel, s tanítani ennyi gyereket. S még meddig fogunk ily kevésből élni, ha csak nem tudunk kijárni egy kis fizetésjavítást a gyülekezet előljáróságánál.

Ilyenkor gyakran lenézett hatalmas lúdtalpaira, amelyekkel majd el kell végeznie ezt a keserves és kényes feladatot.

Ilyen lelkiállapotban kezdte velünk fordítani a világ teremtését.

«Kezdetben teremté Isten az eget és a földet.»

S ha valaki kinézett közülünk az ablakon át az égre, Würz tanító úr mindjárt így szólt:

- Nono, nem az égre kell nézni, hanem a könyvbe!

Az egész világteremtés alatt csak ebbe a könyvbe nézhettünk s Würz tanító úrra. Nem csoda, ha ez a világteremtés épp olyan szeplős, pudvás és vontatott volt, mint Würz, s ebből az egész mőzesileg teremtett világból nem maradt meg bennem semmisem, csak az izgalom, amint a héber szavaknak magyarra fordításával küzködtem s a vágy, hogy bár ujjaim átlátszóak volnának s szívem bátrabb...

A világteremtés után következő Édenkert-legenda újra felébresztette bennem Jeremia nagyatyám emlékét. Megint láttam őt, messzi és homályosan a b...i sírkövek közt, de nem akartam s nem is tudtam alaposabban visszaemlékezni reá, örültem, hogy végre nincs többé s az az idő elmúlt... A feledés azonban nem sokáig tartott, mert a tűz, amelyen Ábrahám fel akarta áldozni Izsákot, újra fellobbantotta előttem Jeremia nagyatyám tűzét, amely elnyelte hajdan első játékaimat.

De hol volt akkor ez az Isten, hogy játékaim helyett, mint Ábrahámnak, egy kost küldött volna nagyatyám lobogó tüzének? Nem állhattam meg, hogy meg ne kérdezzem a tanító urat erről a multamból visszajáró nagy hiányosságról.

Vakmerő és esztelen kérdezősködésemet általános derű fogadta. Würz tanító úr fásultan nézett reám s szólt:

- Majd ha olyan jók lesznek az emberek, mint Ábrahám volt, akkor talán újra tesz csodát az Isten.

Hangok hallatszottak mindenhonnet.

- Én jó vagyok!

- Én is!

Würz azonban csak legyintett fásultan:

- Ez kevés, - mondta, - ez mind kevés. Már csak azért is, mert aki jó, az nem kiabál.

Gondoltam: ezt csak azért mondod, mert a tanító úrnak ezt kell mondani. Ez az Isten s ez az Ábrahám, gondoltam, csak olyan mese, mint az Üveghegy, s a Babszem Jankó, csak éppen héber nyelven van, mint az imakönyv, és le kell fordítani.

De azért nem szóltam. Gondoltam: hátha megharagszik.

Csak a következő bibliaórán kíséreltem meg. S szóltam:

- Úgye ezt csak azért mondja a tanító úr, mert muszáj. És ez is csak olyan mese, mint az Üveghegy.

Nem haragudott meg, csak fásultan mosolygott reám:

- Azarel - mondta, - ne okoskodj!

Éreztem hangján, hogy szíve gyengédebb lehet, mint a két osztályban a kisasszonyé volt, s ezért felbátorodtam; s szóltam;

- Tanító úr azt mondja, hogy olyan jók legyünk, mint Ábrahám volt? Pedig itt az áll, hogy ő a fiát tűzbe akarta dobni. Akkor ő sem volt jó!

Előbb megint csak azt felelte: - Azarel, ne okoskodj! - Aztán felemelte Mózes könyvét, s felolvasta: «Fájt szíve egyetlen gyermekéért, akit mindennél jobban szeretett, de látva, hogy Isten úgy kívánja, ment és felnyergelte szamarát... Isten pedig, aki csak látni akarta, vajjon szereti-e őt úgy mint a fiát, Izsákot, egy kost küldött...»

- Tehát, - szólt Würz tanító úr, - Ábrahám nagyon is jó ember volt. Nagyon szerette a fiát, de az Istent még jobban. Éppen ezért az Isten vissza is adta neki Izsákot. Az Istent - mondotta, - mindennél jobban kell szeretni, mert ő teremtett mindent és kiszabadította őseinket a rabságból, Egyiptomból, ahogy ezt nemsokára majd tanulni fogjuk.

Újra fel kellett tartani az ujjamat. S kérdeztem:

- De hát hol van ő, az Isten?

- Azt mi nem tudhatjuk. Az Isten láthatatlan.

- De hát akkor, ha nem tudjuk, hol van és milyen és ha nem jelenik meg nekünk, akkor hogyan lehet őt szeretni?

- Errenézve, - felelte Würz tanító úr, - minden meg van írva ebben a könyvben, úgy ahogy majd tanulni fogjuk: a tízparancsolatban.

Homályosan emlékeztem, mintha már hallottam volna eféle szavakat, hogy Ő, vagyis az Isten, már mindent megmondott.

Würz tanító úr fellapozta a tízparancsolatot és felolvasta:

- Aki mindezt megteszi, - mondta, - úgy ahogy itt áll, az szereti az Istent és azt az Isten is szeretni fogja.

Most megint feltartottam az ujjamat:

- És akkor... az Isten... mit ad nekem?

- Nono, - felelte, - így igen könnyű volna a dolog. Önzetlenül kell őt szeretni, vagyis nem azért, hogy valamit kapjunk tőle.

- Jó, - mondtam, - de legalább ha megjelenne egyszer!

- Azarel - mondta, - ne okoskodj többet. Ül le.

Mosolyogtam s leültem. Ez sem igaz, gondoltam, csak azért mondja, mert ő a tanító. S kicsoda szeret «önzetlenül»? Atyám azért szeret, mert parancsolhat nekem, de ha nem engedelmeskednék, ha nem akarnék iskolába járni, talán még enni sem adna. Pedig ő a pap, aki mindig arról az Istenről beszél a prédikációiban. S anyám meg testvéreim? Nincs senki sem, aki úgy adna, hogy ne kívánjon érte semmit sem! Persze, hogy nincs. Mikor mindenki tudja, mint ahogy én is tudom, hogy ez az Isten nem létezik, nem igaz, csak a könyvben van, arra való, hogy mi, kicsinyek, tanuljuk, azonban mindenki tudja, hogy nincs és sohse fog megjelenni! Mese, mint az Üveghegy. De az Üveghegyről szüleim megmondták, hogy nincs, erről az Istenről azonban, ha én mondanám, hogy nincs, biztosan csak kikapnék érte...

A csábításnak azonban nem sokáig tudtam ellentállni. S szóvátettem atyám előtt azt az Istent.

Azonban csak óvatosan, úgy hogy: Würz tanító úr ezt meg ezt mondta.

- Bizony - szólt anyám, - aki jó gyerek, az megtartja a tízparancsolatot. A fontos - tette hozzá - az, hogy szeresd apádat és anyádat.

Persze, gondoltam, hogy nektek ez a fontos. Ő azonban utána tette: - No és a testvéreidet is! - Majd újabb idő múlva: - Ha aztán a többit is szereted, csak annál jobb! - Majd felnevetett: - Na, de te különben sem úgy nézel ki!

Atyám szelíd hangulatban volt. Ízlett neki az étel, s csak így szólt:

- Teljesen elég, ha rendesen viselkedsz, tisztességesen tanulsz s templomba jársz. Ennél többet sohasem kívántunk tőled.

Anyám félig nevetve hajolt apám felé:

- A végén még megtér! A Würz! - nevetett - megtéríti! Jó gyermek lesz!

- No - mondta apám, - csak rajta.

Láttam, hogy anyám csak kineveti az egészet. Az Istent és a bibliát épp úgy, mint a meséket és engem. Apám pedig, úgy ahogy gondoltam, csak azt kívánja, hogy neki engedelmessé legyek. De arról, hogy ők sohasem szerették az Istent, vagyis hogy sohasem szerettek «önzetlenül», s hogy ez az Isten egyáltalán nincsen is, egy szóval sem akarnak beszélni.

Gondoltam: ezt mégis csak meg kellene mondani! De nem mertem egyenesen, csak úgy szóltam ravaszul:

- Én mindent szívesen megtennék, az egész tízparancsolatot, ha tudnám, hogy *igazán van!*

Most már ugyancsak vártam, hogy atyám nyilatkozzék, mit hisz: van-e vagy nincs. Ő azonban hallgatott. Anyám felelt, épp oly kinevetősen, mint az elébb:

- Mingyárt az Isten kell neked? Alább nem is adod? Amit mi mondunk neked, az nem is elég?

Apámtól félve, kitértem a kérdés elől s így szóltam:

- Az más - szóltam, - azért én mégis szeretném tudni, hogy van-e Isten.

Atyám, úgylátszik, észrevette, hogy őt akarom megkísérteni, mert szigorúan felelt:

- Elég volt ebből az üres fecsegésből! Egyél és szót se többet!

Elhallgattam s gondoltam: ő a pap s így beszél, ha az Istent kérdezik tőle!

Féltem, s mégsem akartam elhallgatni. Szelíd leszek, gondoltam, s kérni fogom őket, úgy fogok továbbkérdőzködni. Lágyan és kérlelően kezdtem:

- De, édesapám, kérem... ne tessék rám haragudni azért, mert kérdezek valamit...

Ingerülten nézett rám:

- Ha tisztességesen kérdezel, nem haragszom. De te szemtelen vagy, érted?

Anyám védeni próbált:

- Most az egyszer - mondotta, s hízelgően mosolygott apámra - nem is volt olyan nagyon szemtelen.

- Csak hagyj! - felelte apám, - ő nem úgy kíváncsi az Istenre, mint más tisztességtudó gyerek, akinek az ember szépen megmagyarázza és akkor rendben van. Meghallgatja és megérti. De ez a kölyök pimasz, mintha engem akarna kikérdezni!

Anyám újabb mosolygással igyekezett csillapítani.

Én szégyenkezve s félve sütöttem le a szememet. Gondoltam: ah, hogy kitalál ez mindent!

- Én nem akarom édesapámat kikérdezni - mondtam, - ne tessék haragudni, én csak azt szerettem volna tudni, hogy mit mond: van-e Isten vagy nincs? Mégpedig azért szerettem volna tudni, mert most tanuljuk az iskolában, az egész könyv erről szól és aztán mindig templomba megyünk és imádkozunk róla. És édesapa a pap. Hát kitől kérdezzem?

Édesanyám szólt:

- Jó, jó, de ha édesapádnak nem tetszik, akkor szépen hallgatnod kell.

Most apám kezdte, s anyámhoz fordult:

- Te még el is hiszed neki, amit mond? Hogy ő tudni akar valamit? Tisztára hazugság! Ha azt mondom neki: van Isten, akkor azt kívánná, hogy most mingyárt mutassam meg neki, még a falatot se nyeljem le! Ha meg azt mondanám neki, hogy várj, még nem értesz ehhez, akkor azt felelné: Úgy, akkor mért járnak templomba? Mért tanuljam a bibliát?

Anyám csak ingatta a fejét; apám még egy ingerült pillantást vetett reám s szólt:

- Ismerem én őt!

Hallgattam s gondoltam: csak haragudj és légy dühös.

Mert kitaláltam, hogy nincs Isten! És azt is kitaláltam, hogy te is tudod, hogy nincs és mégis úgy teszel, mint volna! Csak azért, mert te vagy a pap és abból van a sok keserves pénz, amit annyiszor hallok tőletek! Mindenről beszélsz, csak erről nem! Azt mondod: ha ezt mondanám, ha azt mondanám... Azt mondod: ha én megérteném... Egész jól értem én, akármilyen kicsiny vagyok. Mindenfélét beszélsz, csak azt nem, ami igaz: hogy nincs, s mégis úgy kell tenni, mintha volna, mert ha nem, megversz minket!

Most megint tapasztaltam azt a félelmes dolgot, hogy mintha kitalálta volna magában mindazt, amit róla gondoltam, mert egyszerre csak megszólalt szigorúan s anyám felé fordult:

- Ez nála ugyanaz - mondta, - mint az volt, hogy táncoljanak a székek miatta és furulyázzon neki a kályha! S ugyanaz, mint amit a mesékkal tesz. Ha nem kap elegendő mesét, hát hempereg és szakítja a ruháját odalenn az udvaron! Most meg az Isten!

Majd hirtelen egész testével fenyegetően fordult felém:

- Kérdeztél valamit az Istenről odalent az iskolában?

Rémülten húztam össze magam. Első pillanatban magam sem tudtam, hogy mi is volt az, amit Würz tanító úrtól kérdeztem, s egyáltalán: mit mondjak, hogyan védjem magam... Hallgattam.

- Fogsz felelni? - rivallt s az asztalra ütött. Az edény megcsörrent, anyám pirosra vált az izgalomtól, érzékenysége szenvedett. Most is, mint ilyenkor mindig, száját kicsit kinyitotta, fogai megcsillantak, szeme nagyobbra nőtt...

- De hát várj! szólt - majd megmondja.

A félelem úgy lenyügzött, hogy csak makogtam; keresgéltem magamban, mit mondjak, szerettem volna őszinte lenni, de a fejem szédült a fenyegetéstől. Csak ennyit tudtam dadogni:

- Csak éppen... tanultunk... az Istenről...

Anyám még mindig piros volt.

- No látod - sietett, - kár magadat izgatni.

- Az még nem biztos - szólt atyám leeresztve hangját, - majd megtudom én a Würztől!

Újra megijedtem: Persze, gondoltam, hogy megtudja. Mit is fog megtudni? Még mindig nem tudtam elgondolni, mi történt voltaképpen délelőtt az iskolában.

Anyám szemében már megjelentek az izgalom könnyei. Panaszkodott:

- Engem csak izgattok. Én aztán megint nem tudok aludni. És magamhoz térni a fejfájásból.

- Sajnálom - mondta atyám még jobban leengedve hangját, - ha egyszer ezzel a gyerekekkel nem lehet másképp boldogulni... Ez már most egy igazi Korah!

Anyám el akarta terelni apám haragját a Korah felé.

- Ki volt az? - kérdezte.

- Egy lázadó! - felelte, - nem tudod?

Áttért a hitoktatói hangra, amelybe azonban bizonyos férji gyöngédség és megbánás vegyült anyám iránt.

- Ez volt az, akinek semmi sem volt jó, mikor a népet Mózes vezette a sivatagban. A biblia elmondja, ennek hiába tett csudákat Mózes, hiába voltak fürjek, a manna, a vízfakadás, neki mindez semmi sem volt. Csak lázadt, míg a biblia szerint a föld meg nem nyilt s el nem nyelte.

- Látod - mondta anyám, - így jársz te is.

- Nem fogunk addig várni - mondta apám, - még ma meg fogom kérdeni Würzöt, és ha - felém fordult - szemtelenkedtél az iskolában is, a többit majd meglátod!

Anyám előre félt az esti izgalmaktól:

- Valld be szépen - szólt hozzám, - mondtál-e valamit az Istenről, s akkor nem lesz olyan nagy a baj, mintha apádnak úgy kell megtudnia.

Anyámmal nem törődtem. Hangja hideg volt, úgy éreztem, hogy nem is akar, meg nem is tudna engem igazán megvédeni, s megint csak magát félti az izgalmaktól s atyámat a haragtól. Úgy rémlett, hogy így is, úgy is ki fogok még kapni, s akkor jobb, gondoltam, ha kicsit későbbben történik.

Hallgattam.

Atyám legyintett:

- Úgyis csak hazudik. Aki szemtelen és önző, az hazudik is. Ez természetes. De - fordult megint hozzám - ha hazudtál, ezt külön meg fogod keserülni!

Nehogy tovább beszéljen, anyám most a húsrá terelte figyelmét.

- Nézd csak, apa - mondta, - egész kihűl a húsdod!

Anyám enni kezdett, hogy ezzel is biztassa apámat:

- Látod? - szólt, - most még valahogy ehető.

Atyám is evett egy falatot, azonban mingyárt eldobta a villát.

- Egész hideg - szólt, - ehetetlen!

Anyám futni akart apám tányérjával a konyhába, ő azonban visszatartotta:

- Csak hagyd. Megeszem úgy, ahogy van. Vigye el az ördög!

Még néhány falatot evett, aztán bosszúsan abbahagyta: - Elég volt, elvihetitek!

Anyám megint kínálta neki a melegítést, atyám azonban már csöngetett. A szolgálólány anyámmal együtt letakarította az asztalt. Atyám óvatosan egy fél borospohárnyi bort ivott, aztán rágyújtott egy szivarra. Most már sajnálta anyámat. S így szólt:

- Az ember egész délelőtt vesződik. Egyik iskolából a másikba megy, tanít és szívja a rossz levegőt, itt ötven gyerek, ott negyven gyerek s közben nem veszek magamnak egy sóskiflit sem. S mindez miért? Hogy legyen egy ilyen kölyöknek mit zabálnia! S aztán még csak annyi

nyugtom sincs, hogy itthon lenyelhetnék egy-két meleg falatot. S akkor csodálkozol, ha az ember ingerült? Hát érdemes egy ilyen kölyökért csak az ujját is mozdítani az embernek?

Anyám is megsajnálta apámat. S ellenem fordult:

- Teljesen igazad van - mondta, - egy ilyen gyerek nem érdemli meg, amit érte teszel. De hát mit csináljon az ember, ha egyszer itt van?

- Mit? - szólt apám, - minthogy a szép szó úgy sem használ, többé nem fogok neki semmitsem mondani, hanem mingyárt ütni fogom! Akkor majd talán megváltozik.

Anyám félve az újabb izgalmaktól, nem találta egész helyesnek ezt a nevelési módot. S bár közben reám ugyancsak neheztelt, mégis igyekezett lebeszélni apámat:

- Hiszen ha az ütés használna! - mondta, - akkor már rég meg kellett volna javulnia! De nem használ ennek az ütés! Az Isten tudja, milyen bőre van meg feje! Ez nem tud sem sírni, sem szégyenkezni! S hogy mért ilyen? Ki tudná ezt megmondani?... A másik kettő egész rendes. Ernuskónak sohasem jutna ilyesmi az eszébe!

Hogy apámat megnyugtassa, kezdte felsorolni mindazt, amit Ernuskón anyyira szeretett: - milyen csendes és szelíd, és milyen jó tanuló. Mióta csak született. Soha egy szóval több vagy kevesebb el nem hagyja a száját, mint amennyi éppen illik és jó - s így végezte: - Egészen olyan, mint te lehettél...

Ernuskó csendes büszkeséggel hallgatta anyámat. Oluska azonban már izgatottan fészkelődött, úgy hogy anyám így folytatta: - És Oluska is milyen rendes! Ha néha felel is, az semmi ehhez a gyerekhez képest. - S rám mutatott: - Előbb a mesékkal volt megbolondulva, aztán az udvaron a játékkal, most meg az Istennel! Az ember sosem tudhatja, mikor tesz vagy mond valamit, amit nem szabad. Örökös izgalom van vele! Mikor úgyis annyi baj van az étellel! Örökösen félni kell miatta! Hát még később mi lesz!...

Felém fordult. Nagy szemei megteltek a jószívű anyai önzés fájdalmával. Igazi asszonyi félelemmel és praktikussággal:

- Csak tudnám, mit gondol egy ilyen gyerek! Hogy megértetném vele, hogy milyen szerencsétlenséget fog szerezni saját magának, később is, mindig, ha már most így kezdi! Azt hiszi, mindig és mindenről kell neki beszélni, kérdezni, tudni, és felelni! Nem az a fontos neki, hogy apját ne bosszantsa és anyját ne izgassa!

Összecepta lágyan két szép kicsiny és puha kezét:

- Ha tudná, hogy milyen szerencsétlenség vár reá, azt hiszem, nem is tenné! Ha tudná, milyen rossz lesz neki, lehetetlen, hogy ne lenne annyi esze, hogy megváltozzon! Lehetetlen! - s rám nézett: - Most még nem késő - szólt. - Hallgass reánk. Nincs senki a világon, aki neked olyan jó tanácsokat adna és anyyira a javadat akarná, mint mi! Hiszen azért vagyunk a szüleid! Te ezt nem érted? Téged ez nem bánt? Hogy apádnak ilyen rossz napokat okozol, mikor annyit dolgozik érted!

Elég szépen beszélsz, gondoltam, majdnem úgy, mintha igazi anyám volnál. De te mégsem vagy az. Ezt már rég tudom. Én nem is törődöm veled. Mert nekem igazam van azzal, amivel elkezdődött: hogy nincs Isten és ti is tudjátok, hogy nincs, ezért szidtok ti engem és a többivel most nem is törődöm! Ti csak beszéljtek!

Atyám ezt is kitalálta, s fújva a füstöt, szólt:

- Beszélhetsz te ennek.

Gondoltam: igazad van.

Ebéd után, amikor szüleim szokás szerint délutáni álmra tértek, hallottam, ahogy anyám nagyokat sóhajtott a szomszéd szobában. Sóhajtsái megremegtettek. Tudtam, hogy az izgalmtól a feje fáj és nem tud majd elaludni, s apám, aki a másik szobában fekszik, s hallja sóhajtsáit, még jobban fog haragudni reám. Rettegve gondoltam az estére, amikor majd a templomban apám meg fogja kérdeni felőlem Würzöt. Konok bánatomban magamban füttyörészni sem mertem. Anyám minden egyes sóhajtsa után mindig vártam, hogy kinyílik az ajtó, s apám újra nekem rohan szidalmaival. De kimenni sem mertem. Úgy éreztem, most minden lépés, minden ajtónyikordulás vesztésre volna. Mogorván, rettegve ültem a leckéhez, csakhogy a tanulás sehogysem ment. Csak néztem a bibliafordítást, csak olvastam, hogyan teremtette Isten a világot, előbb héberül, aztán magyarul, de még annyi sem ragadt meg belőle fejemben, mint az iskolában délelőtt. Itt volt előttem, bánataimnak és az elszenvedett ütlegeknek titka, amely nemzett és nyomasztott, itt volt családom eredete, s vele együtt valamennyi nomád semita családé, itt volt életem kulcsa, de hiába... Csak betűk maradtak és szavak, amelyeket gépiesen bámultam. S gondoltam: miért van ez az egész tanulás? Csak azért, hogy engem verjenek! Ez hát az Isten, meg a bibliafordítás! És miért kell ezt elviselnem? Ha már nem tudok és nem merek elszökni, nem volna jobb, ha atyám ezt mondaná: utálatos kölyök, pusztulj el egészen tőlem! S koldulj, menj ahová akarsz, csak eriggy! És kilökne. Én pedig csak elvándorognék valahová, akárhová, mindegy, de elvándorognék. Mert muszáj volna.

Nem sokáig bírtam a magányt és a félelmet. Oda kergetett testvéreimhez. Ernuskó és Oluska együtt írták a leckét.

- Te, Ernuskó - mondtam halkán, - most este megint ki fogok kapni. Az Isten miatt. Pedig úgy-e, te is tudod, hogy nincs, csak a könyvben van.

Rámnézett jótanulósan:

- Persze, hogy tudom - mondta - és mindenki tudja, akinek egy kis esze van, hogy csak a könyvben van. De minek erről beszélni ebédközben édesapának, mikor ő haragszik!? Én is megtanultam és tanulom, de azért nem szólok. Legyen neked is annyi eszed!

Erre Oluska is megszólalt; persze, sokkal hevesebben:

- Igen, lehetne annyi eszed! Most megharagítottad édesapát, aztán majd rám is haragszanak, és nem mehetek le az udvarra!

Rosszalóan néztek rám, én pedig visszamerültem konok aggodalmaimba.

Most azonban egyszerre megszűnt anyám sóhajtozása. Gondoltam, talán mégis elaludt. Würz tanító úr jutott az eszembe, s aztán, hogy talán felmehetnék hozzá. S megkérem, hogy majd este hallgasson rólam.

Amennyire csak tehettem, nesztelenül és gyorsan osontam ki a konyhán át az előszoba ajtajáig. De itt volt a kérdés! Ha becsukom, csöngetni kell s apám esetleg felébred. Megtudja, hogy el voltam. S kikérdez. Ha meg nem csukom be: akkor nyitva marad. S ha esetleg apám közben felébred, s kijön az előszobába, meglátja a nyitott ajtót, megint csak utánanéző a dolognak, s megtudja, hogy el voltam. Nincs menekülés.

Mégis az utóbbit kellett választanom. Megkértém a szolgálóleányt, hogy senkinek se szóljon, s hagyja nyitva az ajtót. Azzal rohantam fel a lépcsőn.

Würz tanító úr egy emelettel feljebb lakott. De az ajtó előtt már megtorpantam. Milyen más és idegen volt ez az ajtó, mint a miénk! S mennyire más beszélni a tanító úrral odalent az iskolában, mint itten becsöngetni hozzá! S közben szívem ezt dobogta: vigyázz! hátha már fel is ébredt odalent az apád! Szaladj vissza! S törd az ütések majd este, ahogy tudod!

De már annyi fenyegetést kaptam, konokságom megtört és segítség után vágyakoztam apámmal szemben. Becsöngettem. Egy nagy leány nyitott ajtót. Mondtam: a tanító urat keresem. Ő bement s én hallottam: a kis Azarel gyerek van itt.

Itt is, ott is ajtó nyílt. Nagy diákok néztek ki: kosztosok. Fülledt porszagot éreztem, s káposztaszagot, de ez is mind mennyire idegen volt! Mennyire más, mint a mi káposztánk szaga s mint a mi szőnyegünk porszaga!

Aztán kijött a tanító úr. Hálóköntösben és hosszú pipával vontatottan csoszogott felém szemüvegesen. Aztán szeplősen és fásultan szólt.

- No mi az, fiacskám.

Mondom pironkodva:

- Azért jöttem csak, hogy szeretném valamire megkérni a tanító urat.

S ő:

- No csak.

- Az édesapám - szóltam, - megharagudott az ebédnél, mert az Istenről kérdeztem.

- Látod - felelte, - mondtam neked: ne okoskodj Azarel.

Szóltam tovább:

- Igaza volt a tanító úrnak, most apa haragszik, s este a templomban meg fogja kérdezni a tanító urat, hogy nem beszéltem-e valami rosszat az iskolában az Istenről! Azért nagyon kérem, ne tessék majd engem elárulni neki!

Rám nézett szúrós egérszemével:

- Na jó - mondta. Ne félj. Majd beszélünk veled.

- Köszönöm szépen - és rohantam vissza.

Késő volt. A nyitvahagyott ajtó be volt csukva.

Elrémültem.

Akárki csukta be, gondoltam, be kell mennem. Csöngetnem kell.

Azon voltam, hogy minél halkabban szóljon a csengő. Hátha apám mégsem hallja meg, s én valahogy észrevétlenül szobánkba juthatok.

Előbb csak úgy érintettem meg, hogy nem is szólt. Aztán valamicskét jobban értem hozzá. De még mindig nem szólt semmitsem, semmitsem. Visszafojtottam a lélegzetemet s újra próbáltam. Olyan kicsit nyomtam rajta, amilyen kicsit csak nyomni lehet. De szörnyűség, hogy mindjárt mekkorát szólt! S utána azonnal hallottam az iroda ajtajának a hangját, úgy, ahogy atyám szokta kinyitni-becsukni. S utána a lépteit. Mindhiába, mindhiába... Ő nyitotta ki az ajtót. S bosszúsán szólt rám:

- Hol voltál?

Lapultam:

- Csak egy kicsit... lementem...

- Nem tudod, hogy ha alszunk, ne mászkálj?

Hallgattam.

- Nem volt elég, amit az ebédnél kaptál?

Kotródtam előle, át a konyhán. Ő pedig, hallottam, visszatért az irodába. Úgy látszik, gondoltam, nem sejt semmit, az ajtót sem ő csukhatta be. Megkönnyebbülten, sietve vettem elő a bibliafordítást. S hangosan szavaltam: kezdetben teremté Isten az eget és a földet...

Hadd hallja odabent az apám, hogy tanulom, tanulom az Istent úgy, ahogy ő kívánja!

De alighogy hozzákezdtem, bejön az apám:

- Te - mondja, - gyere csak ide.

Eléje állok, rosszat sejtve. Élesen néz rám acélszürke szemével:

- Te a Würznél voltál odafent?

Hazudni akartam, de késő volt. Elpirultam. S ő mingyárt észrevette:

- Szóval: ott voltál! - S rivallt: - Azonnal megmondd, mit csináltál ott!

Anyám meghallotta a szomszéd szobában, ámde félve az újabb izgalmaktól, nem akart kijönni. Bentről kiáltott:

- Apa, gyere ide!

Atyám nem ment be hozzá. Megállt az ajtóban, s beszólt ingerülten:

- Látod? Mondtam, hogy ez a gyerek hazudik.

Anyám is odajött az ajtóhoz. Lágy hangján, de azért haragosan szólt:

- Hagyd. Hadd veszekedjék meg, úgy, ahogy van, magában! Nem kell vele törődni, úgy is rossz vége lesz! Gyere, tedd be az ajtót!

Atyám még állt egy ideig, s nem engedett:

- Ha nem akarod hallgatni - mondta anyámnak, - maradj odabent! Maradj csak odabent. Ez nem mehet így tovább ezzel a gyerekkel, le kell szoktatni a hazugságról!

S betette az ajtót.

Aztán elém állt, fenyegetően:

- Mit mondtál neki odafent?

Mogorván feleltem:

- Hogy ne áruljon el.

- S mit mondtál neki az iskolában?

- Csak azt, hogy hol van az Isten. S miért nem jelent meg nekünk is.

- Szóval - mondta, - igazam volt, hogy már az iskolában is szemtelenkedtél.

Elszántan védekeztem:

- Én nem tudtam, hogy ez szemtelenség.

- Úgy? Nem tudtad, hogy a pap fiának nem szabad ilyet kérdezni az iskolában? Szabad ezt? Te ezt nem tudod? Még tagadni mered?

Most anyám mégis bejött. Apám pedig folytatta:

- Hol az Isten? S hogy miért nem jelenik meg? Ez a *te* dolgod? Majd adok én neked!

S anyám felé fordult.

Anyám a kezét tördelte:

- Hát egészen lehetetlenné akarod tenni az apádat? Hát nem gondolod, mit szólnak az emberek, ha megtudják? Hogy a mi gyerekünk, a papéké, éppen ő kérdez ilyet? Nem félsz, hogy a gyermekek otthon mind elmondják? Szégyenbe, gyalázatba akarsz borítani minket? A kenyerüinktől akarsz megfosztani minket? Tönkre akarod tenni az egész életünket? Akkor magam mondom, hogy jobb, ha agyonüt az apád!

Erre apám nekemesett és megütött.

- Tönkreteszi az életünket - kiáltotta anyám, - tönkreteszi. Mi lesz még velünk miatta?

- Majd betöröm én - rivallt az apám, - kiviszem az iskolából és itthon fog tanulni, az én kezem alatt.

Mire anyám ijedten:

- De majd nem akar.

- Akkor inasnak adom. Majd ott megtanulja, mi az élet és hol az Isten?

Mire anyám megint:

- Nem bírnám ki azt a szégyent, hogy az én fiam inas legyen.

- Akkor - rivallt rám az apám, - bezárom és addig fogom ütni, míg egy lélegzet lesz benne. De ránk nem fog szégyent hozni, amíg az én házamnál lesz.

Erre megint megszólalt anyám:

- Hát nem jobb volna, ha inkább nem is lenne. Semhogy ilyen legyen.

Tovább nem bírtam. S szóltam azértis:

- Hát csak üssenek agyon! Mert én úgyse leszek más.

Erre apám újra nekemesett.

- Nem leszel más?! Nem?!

Beszorított a kályhazúgba:

- Összetöröm a fejedet, kiáltott.

- Csak törje - morogtam, - csak törje, akkor se leszek más.

Már nem éreztem az ütéseit. S csak ismételtém azért is:

- Hiába üt, hiába üt, hiába üt. Akkor is igazam van, akkor se leszek más, akkor is igazam van.

Anyám sírt.

- Hadd apa - szólt végre, - hadd, úgyis hiába. Csak magadat teszed tönkre.

Apám abbahagyta az ütlegetést, én azonban tovább morogtam. Csak azértis:

- Igenis, hiába, igenis igazam van. Hogy nincs is Isten. És maguk is tudják, hogy nincs. Csak hazudnak.

Apám felemelte újra az öklét: - Hallgatsz?

Anyám kérte:

- Hadd beszéljen a bolond! Hadd, apa. Látod, hogy nincs az eszénél. Gyere be. Gyere.

Karonfogta apámat, aki egészen sápadt volt és bementek a másik szobába.

Én azonban bementem utánuk és ott tovább morogtam:

- Igenis, nincs Isten, és maguk se hiszik, hogy van. De abból élnek. És azért akarják, hogy én is mutassam. És mert én nem akarom mutatni, hát ütnek. De hiába, mert én mindenkinek meg fogom mondani, hogy nincs és maguk se hiszik. Mert ha maguk hinnék az Istent, akkor engem nem ütnének most és máskor is. Mert az is benne van a tízparancsolatban. De maguk csak a templomban prédikálják az «önzetlenséget», a tízparancsot meg az Istent. És közben engem ütnek, mert én ezt tudom és meg is mondom. És most már mindenkinek mindent meg fogok mondani magukról. És pedig most mindjárt.

Apám újra rámvetette magát.

Anyám le akarta fogni:

- Apa - kiáltotta - agyonütöd.

Apám nem engedte magát visszatartani.

- Legalább - kiáltotta, - akkor végeztünk vele.

Letiport a földre és ott ütött.

Már nem mertem mozogni. Csak gondoltam:

Csak üssön agyon, üssön agyon engem. Ez az igazi pap. Ilyen az igazi pap!

Fojtogatni kezdett.

- Meghalsz a kezem közt - hörögte, - megfojtalak...

Már nem tudtam szólni, mikor anyám közénkvetette magát:

- Ne apa, - kiáltotta - a lelken szárad! a lelken szárad! - Erre apám elengedett. S anyám kiáltotta: - Majd megveri az Isten. Sokkal jobban, mint ahogy mi megverhetnénk őt. Te csak bízd őrá. Az Istenre. Ő tudja, hogy mi csak jót akartunk vele mindig. Ő tudja, hogy mennyit szenvedünk miatta. Majd ő megveri. Minek száradjon a mi lelkünkön.

Erre anyámhoz fordultam lihegve:

- Maga se beszélhet az Istenről. Maga se tett semmit «önzetlenül». Maga sem szeretett sohasem engem «önzetlenül». És senkitse. Maga csak a szép ruhát szereti. Meg a büszkeséget és az apa «állását». Más semmit. És csak azt akarja, hogy engedelmessédjek az apának. És olyan legyenek, mint maguk. És ha az az Isten *volna*, akkor először magukat verné meg, úgy mint maguk engem vernek. Mert én rossz vagyok, de én ezt nem tagadom, de maguk még rosszabbak, de maguk tagadják, pedig maguk pap meg papné. Azért ha volna az az Isten, régesrég nagyon megverte volna magukat és azt mondaná: te nem prédikálhatsz az én nevében. De az az Isten nincs. És maguk hazugok és gonoszok.

Erre apám felkelt és a halántékára szorította a két kezét és úgy kiáltott anyámnak:

- Vidd ki, mert nem tudom, mit csinálok vele.

Anyám rémulten lépett hozzám és kituszkolt a szobából.

Hagytam magam. És odakint az előszobában leestem a szőnyegre. S úgy maradtam arcommal a padlót súrolgatva. S morogtam:

- Nincs Isten, nincs és maguk hazugok és gonoszok.

S kínomban és dühömben beleharaptam a padlóba, úgy hogy egész arcom fájt.

- Hadd fájjon, - morogtam, - még jobban. Hadd fájjon. Úgy sincs Isten és maguk hazugok és gonoszok.

S újra, újra beleharaptam, hogy már a fogam vérzett.

- Úgysincs, úgysincs, úgysincs.

Hazugok és gonoszok...

Akkor hallottam, amint apám kinyitotta az ajtót mögöttem, de én meg sem mozdultam.

Atyám átlépett felettem és bereteszelte az előszoba ajtót, aztán meg külön hallottam, amint a vaspántot keresztbe rárakta és lakatot tett rá.

Anyám is kijött.

S apám most rám szólt:

- Hozzá ne nyúlj a lakathoz. Annyit mondok. Különben nem kerülsz ki élve a kezemből. Még ha anyád akarná, akkor se.

- Nem fog kimenni, - felelt anyám - hiszen nem is tudna és elég volt neki a verésből. Egész biztosan.

Atyám visszament az irodájába.

Anyám pedig rámszólt lágy hangján:

- Most már hiába fekszel itt. Menj be a szobátokba. Te gyűlöletes!

Nem mozdultam. Erre ő is elhagyta az előszobát.

Feküdtem még egy ideig. De már nem haraptam a padlót, mert nagyon fáradt voltam.

Akkor Ernuskót hallottam.

Úgy tett, mintha csak átment volna valamiért az előszobán. S rámszólt:

- Miért nem kelsz fel? Ez úgyse használ.

Majd utána mindjárt Oluska hangja:

- Látod, - szólt, - ez lett a vége.

Nem feleltem, tovább feküdtem mozdulatlanul.

Aztán Lidi jött ki a konyhából:

- Itt útba lesz ám, - szólt.

Kezdte felszedni körülöm a hosszú futószőnyeget s összegöngyölni, mint ahogy minden este szokta. Éreztem a bűdös porszagot s mikor hozzámért a göngyöléssel, újra szólt:

- No mozogjon már, mert nekem más dolgom is van.

Nem mozdultam. - Hagyj, - szóltam.

- Én nem bánom, - mondta, - miattam fekhet itt estelig, csak hagyja, hogy felszedjem a szőnyeget.

Kiráncigálta alólam:

- No, - szólt, - mindég mondtam, hogy maga egy igazi kis ördög.

S halkabban befelé nevetve:

- De az igaz, hogy jól megmondta az apjának. Maga meg az apja! Az egyik tizenkilenc, a másik egy híján hús. Igazi istentelenek. Mindig is tudtam.

Felkeltem, mert egyedül akartam lenni valahol. Szóltanul bementem a szobánkba s ott lekuporodtam a kályhasarokban. S hevertem ott, mintha csak leestem volna a lépcsőről úgy fájjt mindenem.

Vártam, hogy majd anyám szól: - Eridj a templomba, Ernuskóval.

De nem szólt.

Láttam, Ernuskó egyedül ment a templomba.

Gondoltam: persze, nem engednek a templomba, mert félnek, hogy ott meg fogom mondani mindenkinek, úgy ahogy ígértem.

Akkor setétedni kezdett. Csak legyen setét, gondoltam, minél setétebb lenne.

És sohase lenne világos.

Hiszen úgyis vége mindennek.

Erre mindjárt világosság támadt. Anyám jött be, felgyújtotta a villanyt és teríteni kezdett a vacsorához.

Sírósan, lágyan beszélt:

- Tudod te, mit tettél?

Gondoltam: minek is feleljek neki? Fáradt vagyok és most már úgyis tudja, mit gondolok róluk. S úgyis vége mindennek.

Elhelyezte egymás mellett a hideg tányérokat, én pedig éreztem, hogy a fejem és egész testem forró volt a veréstől.

S anyám megint szólt:

- Mindég mondtam, hogy nincs rendes eszed és amit tettél, nem is tudom másképp magamnak megmagyarázni.

Nem szóltam.

Oluska anyám kezéhez adta tálcán a holmikát, ő pedig mindent elhelyezett az asztalon, most apámnak a pirított zsemlyéket, aztán a bort és az ásványvizet.

S folytatta:

- Azt akarod úgylátszik, hogy megöljék apádat az izgalmak. Vagy hogy bűnbeessék miattad és agyonverjen. Mit akarsz? Mióta csak megszületted, csupa izgalom az élet miattad.

Most az evőeszközöket rakta a helyükre.

- Komolyan mondom, - szólt, - azt hiszem, hogy nem is vagy a mi gyerekünk. Hogy valami rossz szellem hozott közénk. A mi vesztünkre.

Megállt és felkiáltott:

- Így beszélni egy apával és egy anyával! Egy gyermeknek!!

S még hangosabban:

- Egy zsidó gyermeknek. Egy pap gyermekének!

Most láttam, hogy az asztalon rendes helyemet anyám üresen hagyta.

Gondoltam: nem akarják, hogy asztaluknál egyek. Jó.

Most a poharakat rakta rendbe:

- Hát azt hiszed, hogy te megítélheted az apádat? Még ha százszor idősebb volnál, akkor se. Nem tudod ezt? Hogy ennél nagyobb vétek nincsen? Az egész világon. Még ha százszor rosszabb volna apád, mint amilyen jó, akkor se szabadna megtenned. Egy apa az szent. Én

soha mégcsak gondolni se mertem rosszat apámról. Isten nyugtassa. Sem anyánkról. És apád se az övéről. És biztos vagyok benne, hogy testvéreid se gondoltak sohasem. Amit te tettél, ezt sohasem bocsátja meg neked az Isten. Majd meglátod. Emlékezz vissza. Hogy én mondtam neked. Meglátod, milyen lesz a te életed. Sírva fogsz visszagondolni ránk és erre a napra, mikor én ezt megmondtam neked.

Most végzett a terítéssel.

- Én mától fogva, - szólt, - leveszem rólad a kezemet. Mindég védtelek. Te tudod legjobban. De mostantól vége ennek. Isten nem bocsátaná meg, ha még tovább védenélek. Tegyen veled apád, amit akar. Nincs olyan rossz, amit ha tenne veled, meg ne érdemelnéd.

Közellépett hozzám. Gondoltam, hátha ő is megüt és visszahúzódtam.

- Ne félj, én nem ütök meg. Ne mondhasd sohasem, hogy az anyád megütött. Azt is tudom, hiába beszélünk. Úgyis csak átkot és szégyent hozol ránk, ha megnősz. Habár nem tudom, Isten mért teremt ilyen gyermeket. És mért éppen nekünk adott? Mikor mindketten mindig tisztességben és becsületben éltünk.

Belenézett az arcomba és felkiáltott:

- Óh, te átkozott! Azt hiszed, nem látom, hogy most is csak azt gondolod: beszélhetsz nekem.

Most elment tőlem és körüljárt piros arccal az asztal körül.

- Apádnak gyomorbaja van. S az izgalom árt neki. Nekem meg a szívemet teszed tönkre, ami úgyis gyöngye. Idáig is már szívbajt kaptam miattad. Attól fogva, hogy az ablakba másztál fel, mindig szívdobogásokra ébredek. Te tudod ezt. Mert hallod elégszer és látod, hogy az orvos jár hozzám. S kérdi: mi az, mi az? De mit mondjak neki? Megmondhatom, hogy milyen gyermekkel vert meg minket az Isten? Hogy elvigye a hírét, ahová csak jár? Nem, még ráadásul hallgatnunk is kell. El kell titkolnunk ezt a szégyent, aki te vagy nekünk, semhogy az irigy és a gonosz emberek hírét vigyék és bemocskolják a te becsületes apádat, mikor úgyis annyi ellensége van az embernek a hitközségben. S miért? Mert apád tiszta és feddhetetlen. És nem törődik semmivel a kötelességén kívül. Ezt nem bírja a sok irigy, gonosz és haszonleső ember, legszívesebben a falatot is kitepnék a szánkából. S most még csak az hiányzik, hogy felálljon valaki a gyűlésben. És azt mondja: így, meg így neveli a pap a fiát. Hogy az ilyeneket mond az iskolában az Istenről. És az apjáról meg anyjáról. Micsoda egy pap ez, aki így nevelte a fiát? Ha megtudják az óhitűek, a másik hitközség: képesek még az ujságokban is megtámadni apádat. Hogy ilyenek az újhitűek. A papjuk a saját fiát se tudja jó zsidónak nevelni. És örülni fognak, hogy árthatnak neki. S miért? Mert velük is csak mindig jót akart apád. Mindjárt, hogy idejött a városba, csak azt akarta, hogy a zsidók legyenek mind együtt és szeressék egymást. S akkor éppen neki van ilyen gyermeke. Előre reszketek, hogy mit mondtál az iskolában. De most majd megtudja apád odalent a templomban. Még szerencse, hogy az apád igazgató az iskolában és a Würz bizonyára tekintettel lesz rá. És ismeri, és tiszteli apádat. És tudja, hogy mi csak jóra nevelünk téged. És látta, hogy milyen más Ernuskó és Oluska. De a többi ember, az irigyek és gonoszok és általában az emberek azt hiszik, hogy amilyen a gyerek, úgy nevelte az apja.

Most Oluska szolgálatkészen behozta az én tányéromat és evőeszközeimet.

Megállt velük anyám előtt.

S megkérdezte:

- Akkor az övét hová tegyem?

- Csak vigyétek ki a konyhába. Ezentúl odakint fog enni. Büntetésből. - Felém fordult. - És utána mindjárt bemész a szalónba, ott fogsz aludni, mert apád nem is akar látni többé. Meddig, azt nem tudom. És nem is bánom, mert én nem védelek többet.

Most Lidi jött be és a kályhában a tüzet igazította.

- Lidi, - szólt az anyám, - a Gyuri eztán kint fog enni a konyhában.

Lidi felelt:

- Csak tessék. Van ott elég hely.

S anyám:

- Csak azt akarom mondani, hogy hagyja őt. És legjobb, ha nem is szól hozzá.

Mire Lidi:

- Miattam hónapokig is ott ülhet. Csak ő hagyjon békén engem.

Megpiszkálta a tüzet, aztán felemelkedett.

- Nagysága kérem - szólt, - mondanék én valamit. Ha lehet.

Anyám várta.

- Én - folytatta Lidi, - tetszik tudni, mindég mondtam, hogy maga az ördög van az úrfiban, mióta csak visszahozták a faluból. Nagysága mindig mondta: majd megjavul. Majd csak jobb lesz egyszer. De én mondtam: nem hiszem. És úgy is van. Éppen ezért, tetszik tudni és érteni engem, minthogy én szoptattam őt, sokszor gondolom: látod-e Lidi, nem sokat használt neki, hogy tőled szopott. Máskor meg egyenest szégyellem magam emiatt. S gondoltam az előbb is: mit lehetne tenni vele, hogy megjavulna? Mert mondom: megkérdezem a nagyságát, hogy talán maguknál is megvan, ami nálunk falun, hogy rá lehetne imádkoztatni. A nagyságos úr pap. Tudom, hogy ez a mi falunkban használt a gyerekeknek, nem is egyszer kiment belőle az ördög.

- Jól van Lidi - felelt anyám, - ilyen nincs nálunk. De majd csak lesz valahogy.

- Kár - szólt Lidi, - kár, hogy nem katolikusok. Akkor lehetne.

Anyám pirosra vált.

- Ne beszéljen már ilyen számárságot. Nem tudja, hogy ilyen a mi házunkban nem lehet mondani? Elég régen szolgál nálunk.

- Ej na - szólt Lidi, - már nem is szóltam semmit.

S kiment.

Anyám utána szólt:

- Még csak ez az ostoba hiányzott ma itt nekem.

Most Oluska kiszaladt, aztán mindjárt visszajött.

- Már megjött apa!

Anyám rámnézett:

- Akkor most csak menj ki a konyhába. Itt nincs helyed többé.

Szótlanul kimentem s leültem a konyhaasztal mellé.

Fáradt voltam nagyon és egyre forróbb. Azért abból, amit anyámtól hallottam, sok minden megmaradt a fejemben. De úgy, hogy azértse akartam törődni vele.

S mikor néztem, amint Lidi bevitte a tálát, gondoltam: Úgy, úgy. Most már legalább úgy van, ahogy mindég gondoltam. Nem vagyok már igazi gyermekük.

Mint ahogy nem is voltam az sohasem.

Így jó.

És ne is legyen többé máskép. Ne is akarjanak többé engem látni!

Jól van. Végre hát el fognak kergetni.

Magamtól úgyse mertem elmenni. Most majd mégis!

És addig is itt fogok enni mindég. Együtt a Lidivel. Míg csak el nem kergetnek.

A negyedik osztályba úgyse jutok már, mert ha ők nem adnak inasnak, én akkor is elmegyek majd.

Csak jöjjön sötétség, hogy ezt meggondolhassam.

Lidi kihozta nekem az ételt, de alig érintettem, mert nem kellett. Aztán mindjárt mentem be a szalónba, hogy hadd jöjjön a sötétség. És én hadd gondolkodjak.

Oluska hozta be az ágyneműt.

- Na - mondta újra, - ez lett a vége!

Feléje fordultam haragosan:

- Megmondom neked is, ne félj. Nemcsak nekik.

Ő is haragosan fordult felém:

- Te se félj, majd ellátják a bajodat. Nem fogsz tovább iskolába járni. Inasnak mehetsz!

- Akkor is megmondom az igazat. Hogy te csak egy lány vagy, aki semmitse számít. Egy irígy majom! Csak a tükör előtt ugrálsz. Ez az egész. És most ezt is elárulhatod.

Vörös lett.

- Pfuj, te inas! - és kiment a szobából.

Oluska csak a dunyhát hozta be és a lepedőt, a vánkos még hiányzott. Nem törődtem vele. A dunyhával se. Nem is akartam a pamlagra feküdni. Úgyis, gondoltam, inas leszek. És azok a padlón fekszenek.

Úgy, ahogy voltam, a szőnyegre feküdtem.

De alighogy eloltottam a villanyt, Ernuskó jött be a vánkossal.

Megállt és komolyan nézett rám:

- Ezzel nem érsz semmit. Minek csinálsz ilyeneket mindég?

Felültem, hogy végre neki is megmondjam «az igazat».

- Persze - szóltam. - Te csak azzal törődsz, hogy jó tanuló légy. De azzal, hogy nekem igazam van-e, azzal nem. Az neked mindegy. «Mért csinálsz ilyet?» Azt mondd meg, igazam volt-e? Vagy nem! Azt mondd. Mert én meg a többivel nem törődöm. Igazam volt-e vagy sem?

- Persze, hogy nincs igazad! Neked vigyázni kell arra, hogy apa pap. Erről nem is lehet beszélni. Hát még úgy, ahogy te beszéltél. Én nem is értem. Igaza van anyának, hogy nincs helyén az eszed. Én is azt mondtam neki.

- Én csak azért beszéltem úgy, mert apa vert. És miért? Nekem nem szabad kérdezni és megmondanom az igazat? Csak azért, mert ők a szüleink? És mert enni adnak és aludni. Azért én ne mondjam meg az igazat?

- Neked semmiben sincs igazad. Hiába beszélsz.

- Abban sincs, hogy apa csak mutatja, hogy van Isten és csak beszél, anyával együtt, de azért tudják, hogy nincs. Ebben nincs igazam? És abban, hogy ők sohasem voltak «önzetlenek» és mindég csak a pénzüket nézik. Hát szabad ezt egy papnak, aki mindég az Istent emlegeti. Ebben nincs igazam?

- Persze, hogy nincs - felelte, - ők tudják, hogy mit kell tenni. És nem te. És akármit beszélsz, te nem vitatkozhatsz velük. És te nem bánthatod őket.

- Úgy? Csak ők bánthatnak engem?

- Igenis. Csak ők. Ha úgy viselkedsz, mint ma és mindég. Mert ők a mi szüleink. Ha te ezt nem érted, akkor nincs eszed.

- Nem igaz - feleltem, - mert eszem igenis van. És minden, amit mondtam, úgy van. Hogy gonosz vagyok, az meglehet, azt nem is tagadom és nem is tagadtam előttük sem. De ők még nálamnál is gonoszabbak. Csakhogy ők ezt nem vallják be! De én bevallom, gonosz vagyok, hát akkor az vagyok. Legyek az. De legalább én nem tagadom. De ha ők jobbak lennének, akkor én is jobb lennék.

- Csak hallgass - szólt Ernuskó, - te mindig rossz voltál, Oluskát is hányszor bántottad, - és most piros lett: - Nekem is hányszor mondtad: ó te jó tanuló! De én nem törődtem veled. Miattam a fejed tetejére állhatsz - és most egész büszke lett, - de anyát, apát ne izgasd. Csak azért beszélek veled, mert neked lesz csak rosszabb. Még ennél is, ahogy most van. Ha van eszed, mint te mondod, akkor ezt úgyis tudod. Inas akarsz lenni?

Engem is elfogott a büszkeség.

- Én meg - szóltam, - fütyülök az eszedre, meg a jó tanulásra. És inkább leszek inas. És ha akarom, még gonoszabb leszek. És ha felnövök, minden ütést visszaadok.

Erre anyám nyitott ajtót. De nem jött be.

- Hagyd - szólt Ernuskónak, - ezt az elvetemült fajzatot. Gyere.

Ernuskó kiment. Anyám pedig így szólt:

- Itt maradsz és eztán senkisémet fog többé szóbaállni veled.

- Hát akkor nem fog - feleltem, ő pedig betette az ajtót.

Visszafeküdtem a földre és leoltottam a villanyt. De aztán, ahogy a szőnyeget éreztem magam alatt, újra felkeltem, elhúztam magam alól és a hideg padlóra feküdtem.

Úgyis azt akarják, hogy meghaljak - gondoltam, - anyám mondta: minek is az ilyen. Hát jó, nem lesz.

S a sötétben levettem magamról minden ruhát, még az inget is s úgy feküdtem, a hideg padlóra. Éreztem a viaszkolás szagát. S gondoltam: majd csak «meghülök» és akkor talán «meg is halok». És akkor nem kell inasnak se menni. És ők örülhetnek, amikor eltemetnek.

S eszembe jutott, mikor ki akartam esni az ablakon.

Akkor még, gondoltam, azt hittem, hogy a temetésemen sírni fognak. De most ha megtörténne, tudom, csak örülnének. De azért akkor se mernék mutatni, hogy örülnek. Azt mutatnák, hogy bánkódnak, mert szégyelnék a többiek előtt, mert ők «a jó szülők» és ők «a pap

meg a papné». Apa beszédet mondana és az Istenről hazudna a síromnál, anya meg sírna és a testvéreim is, pedig belül mind azt gondolná: csakhogy megszabadultunk tőle. Óh, milyen jó volna, gondoltam és elképzelttem, hogy ha én akkor ott a saját temetésemnél felkiálthatnék: - Hazudnak, mind hazudnak. És örülnek.

Hagytam most már, hogy rámboruljon a setétség. De a csend és a setétség és a fáradtság sem hagyott aludni.

Egész egyedül vagy, gondoltam, senkise törődik veled eztán. Mind haragszanak, akikhez tartozol. Tudod jól, hogy rajtuk kívül senki sincs. Sem a tanítóid, sem az iskolatársaid közt nincs senki, aki veled törődne és akivel te is törödnél. Egész egyedül vagy, ugyanúgy, mint amikor nem mertél kiesni az ablakon és utána kikaptál és nem mertél elszökni. Mert csak féltél. Most se fogsz merni elszökni és inasnak se fogsz merni menni. Persze hogy jó volna meghűlni és meghalni. De azt sem fogod merni. Majd mindjárt felveszed az ingedet és aztán még a pamlagra is visszafekszel és még a dunyhát is magadra veszed. Nehogy meghűlj. És aztán megint csak sírni fogsz titokban. Te gyáva. Nem az voltál mindig?!

- Az voltam, de most nem leszek.

- Az leszel.

- Azért sem leszek.

S belekapaszkodtam, belevájtam körmömet a padlóba.

- Aki annyi ütést kiállt, az nem gyáva. És kiállok még többet is.

S kezdtem beleverni a fejemet a padlóba:

- Nem va-gyok gyá-va, nem va-gyok gyá-va.

- De merd erősebben!

- Me-rem e-rő-seb-ben.

S mindegyik szótagnál egyre jobban vertem oda a fejemet.

- De hát nem mered «széttörni» a koponyádat, ahogy apád mondta.

Megállt a fejem.

- Ez igaz, minden erőmmel nem merem odaütni.

- No látod. És azért nem mersz elszökni se. Pedig most már kilencéves multál és a tizedikben vagy. Már elmehetnél inasnak. De elmennek nyolcévesek is. Láttad őket elégszer, amikor az utcán visznek mindenfélét és fütyülnek. Azok igazán «fütyülnek» az iskolára. Azok igazán otthagyják a szüleiket. Hogy azok keresztények? Persze, hogy azok: és azért fütyülik:

- Feiger Jud - vagyis hogy gyáva zsidó, mert ez az, ami te vagy. Nemcsak most, mindig az voltál.

S valahányszor hallottad őket az uccán kiabálni: azokat a poncikter gyerekeket, átmentél a másik uccasorra, s gondoltad: - óh, ha meg merném verni!

De nem merted. Pedig hányszor voltak kisebbek nálad. Nagy csizma volt rajtuk, és egy bő kis barna zubbony, mint ahogy a nagyok viselik náluk és ostor meg villa a vállukon és már egy egész ökrösszekeket elhajtottak és kiabálnak: - há du, na há...

És az ökrök engedelmeskednek nekik. Te pedig nem mernél még melléje sem állni egy olyan ökörnek, hát még elhajtani egy olyan szekeret. Ők kimennek apjukhoz a földekre és a szőlősdombok közé és ott dolgoznak: ásnak, kapálnak és trágyát hordanak. Ők igazán fütyülnek az

iskolára és ha őket az apjuk megveri, otthagyják, vagy visszadobják sárral, kővel, és elfutnak és nem jönnek haza többé.

És nem gondolják, úgy mint te: hol fognak hálni, jaj a rémítő sötétség!

És ki fog nekem enni adni?

És nyaláncságot, meg játékot és mesekönyveket?

És jaj, hányast adott a tanító úr?

De te, úgy van: feiger Jud vagy.

És apád tudja, hogy az vagy. És azért mer téged ütni, verni.

Tudja, hogy nem mersz elmenni és azt is, hogy meghalni sem mersz!

És azt is, hogy úgy, olyan rossz ruhában és sárban dolgozni sem mernél. Az neked nem kellene.

Te csak mesekönyvet akarsz és enni, nyaláncságot.

És ha mégy, félsz: csak ne jöjjön valami kiabáló poncikter fiú. Vagy más fiú. És ne kiabáljon rád:

- Feiger Jud.

Mert akkor csak pirulsz.

És csak nagyon setét ne legyen.

Még a Weiszék boltjáig is félsz menni, vacsora után, ha véletlenül leküld az anyád, vagy az apád, mert a Lidinek sok a dolga.

Mert akkor mindjárt: jaj mi jön elő a setétből?

S mikor befordulsz valamelyik sarkon: jaj, mi lesz ott a sötétben: mi vár ott a sarok másik oldalán?

Nem, nem, te soha, még ezek után se mégy el inasnak magadtól, mert gyávább vagy minden keresztény fiúnál.

De még a zsidó fiúk közt sem vagy sem az első, sem a második. A vége felé vagy. Mert a Rót meg a Züsz is sokkal bátrabbak nálad. De mások is. És a többenél is kevesebb vagy; mert azok legalább tanulnak és szívesen járnak iskolába.

De te ezt is csak azért tennéd, mert muszáj és hogy büszke lehess egy kicsit.

De még erre is lusta vagy.

Nem úgy, mint Ernuskó.

Csak a mese kell neked.

Ha most így volna, ha most úgy volna.

A temetésem így meg úgy.

Meg ha most jönne: egy titokzatos király.

Vagy egy varázsló...

És egy táltos; meg egy terület asztalkám...

Kereszténynek gyáva vagy.

Zsidónak meg lusta vagy.

Hát ezért üthet téged az apád. Csak a szájad járt.

De azonnal nem mertél elmenni.

Csak: mondom mindenkinek...

De visszaütni sem merted és elmenni sem.

Ma sem, holnap sem. Sohasem. Itt maradsz és örülni fogsz, ha megint lefekhetsz odabenn a régi ágyadba és a kezüket fogod csókolni és engedelmeskedni fogsz és tanulni, amíg ők akarják.

Mert ők nem fognak téged inasnak adni, azt is tudod.

Mert szégyelnék.

Útálni fognak, de te majd bocsánatot kérsz és minden úgy lesz, ahogy volt...

Felültem mezítelenül a padlón.

Nem lesz így, mert akkor inkább meghülök itt és meghalok!

Na majd meglátjuk.

Na majd meglátjuk.

Ezzel visszafeküdtem a padlóra és hagytam megint, hogy elborítson a csendes setétség.

De nem soká.

Mert újra kezdődött bennem:

És aztán mi közöd neked azzal az Istennel?

Tudod és magad is mondtad, hogy gonosz vagy.

Hogy beszélhetsz akkor te az Istenről, hogy van-e vagy nincs?

És hogy apád tudja vagy nem tudja, hiszi vagy csak hazudja, vagy akármi...

Erről csak akkor beszélhetnél, ha jobb volnál, mint az apád.

De te csak azt mondd: én is gonosz vagyok, de ő is. Kezdje ő: hiszen nagyobb ő, aztán majd...

De ez nincs a tízparancsban, hogy előbb ő, aztán én.

Tehát te nem beszélhetsz az Istenről.

- Nem is akarok - feleltem magamnak, - mert nincs is.

Ezt sem tudhatod te. Hátha igenis van. De csak a jó embereknek, amilyen az Ábrahám volt, meg a Jákob.

- Az csak mese - mondtam, - azok sem voltak jók, mert nincs is jó ember. Csak olyanok vannak, mint én, meg a szüleim, meg Ernuskó és Oluska. Vagyis a zsidók. Akik inkább csak gyávák, szégyenkeznek és jól tanulnak, és nem veszekednek, mert «többet ésszel, mint erővel», ahogy apa szokta mondani. Vagy olyanok, mint a keresztények, akik inkább bátrak és ha megütik őket, ők visszaütik. És azért vannak köztük is, akik tanulnak, de többen, akik nem. Aztán még «lányok» vannak, «nők», akik vagy «anyák» és engedelmeskednek a «férjüknek», mint anyám, vagy lányok és azok is engedelmeskednek: és mind a ketten: a ruhát szeretik és a tükörben nézik magukat és örülnek, ha valaki dicséri őket vagy a ruhájukat, hogy szépek. De más ember? Jó? Vagyis olyan «önzetlen», mint a Würz mondta, ilyen nincs.

Hogyha nincs is jó ember, azért jó Isten még lehet.

Hát lehet, de akkor ő az egészet, ami itt van, nem szereti.

Majd küld rá vízözönt, ahogy a Bibliában van.

De miért? Mikor az egészet «ő teremtette». Hát nem tudta, hogy rosszat teremtett? Ha Isten, akkor tudta. És mégis vízözönt csinál? Ez egy jó Isten? Ez nem lehet jó Isten. Ez akkor csak egy olyan, mint akár az apám.

Tudja régen, hogy rossz vagyok.

De azért nem jár elől jó példával, hanem üt.

Az Isten is, nem úgy teremtette a világot, hogy jó legyen. Hanem rosszat teremtett.

És aztán üt.

Vízözönt csinál.

Ez nem egy jó Isten, hanem csak olyan, mint az apám. Vagy még rosszabb.

Mert apám nem teremtett engem. Csak nála vagyok. De az az Isten teremtette őt, az apát, és engem is. És ilyen rosszul az egészet! Hogy ő csak üt!

És akkor mért mondják az emberek jónak? Hogy hízelegjenek neki! Hátha segít nekik.

És a másikat elpusztítja. És nem nekik kell agyonütni.

Anyám is így beszélt: ne üsd agyon apa, majd az Isten.

A templomban is így imádkoznak: verd meg, aki nekünk árt, aki minket bánt.

És talán a keresztények is.

Ilyen Isten lehet, hogy van.

De jó Isten, az csak hízélgés.

És ha én nem akarok többé gyáva zsidó lenni, akkor ezt így meg is fogom mondani majd mindenkinek. Előbb a zsidótemplomban, aztán a kereszténytemplomban.

És aztán aki üt, azt visszaütöm. Az apámat is. Még ha agyonütnek, akkor is. És ha úgy félek, hogy még, akkor is.

De milderre folyvást belül egyetlenegy válasz jött:

- Csak a szájad jár.

- Nem - feleltem.

- De.

- Nem.

- Menj csak, vedd fel az inged.

- Nem, nem, nem...

S bár éreztem, hogy fázom, és egyre jobban fázom, ismételtem:

- Nem, nem, nem fázom, nem fázom.

- De ha meghülsz és meghalsz, akkor nem teheted meg, amit mondtál.

Erre megint felültem és elgondolkodtam:

- Jó - feleltem, - ez igaz. És akkor inkább nem hülök meg.

És erre felvettem az inget.

De többet nem! - gondoltam - se takarót, se dívánt nem akarok. És ingben feküdtem vissza a padlóra.

S megint hagytam a sötétséget, hogy most már jól elbújhassak belé.

El is bújtam, s aludtam, de egyszerre csak megint felébredtem.

Nagy sötétség volt, még nagyobb, mint mikor elaludtam.

S nagyon fáztam.

Mégis csak meghülsz és meghalsz. Kevés az ing. Feküdj a pamlagra és takarózz be rendesen, különben nem teheted meg, amit akarsz.

No jó. Hát csak azért, de csakis azért. Hogy azt megtehessem.

Álmosan másztam a pamlagra s alig hogy betakartam magam, újra elaludtam.

A világosság, ahogy rányitottam a szememet, mindjárt ezt mondta bennem: áh, itt vagyok a pamlagon és a dunyhával betakarva.

Mégis csak jobb lett volna, ha mezítelenül tudtam volna maradni, lent a padlón.

Most erősen kezdtek szólni a harangok: ne feledd el, - amit - ígértél - ne - fe - ledd - el. Így kongtak.

- Hogy ne - künk - is megmondod, hogy hazugság az egész.

Nemcsak tinektek, nekünk is: a keresztényeknek.

Felültem s szóltam egész hangosan, mintha a harangokkal feleselnék:

- Igenis, nektek is, mert ti épp úgy hazudtok, mint mi.

De a harangok mindjárt megadták a választ:

- De te, ha egy körmenetet láttál, oda se mertél menni megnézni.

- Ez igaz - feleltem a harangoknak, - mert nem akartam térdepelni és levenni a kalapot, mert mi nem térdepelünk és nem vesszük le a kalapot.

S a harang: féltél, hogy valaki szólni fog, ni, hiszen ez egy zsidó, hogy mer ez idejönni, mikor mi térdepelünk! Űssétek, dobjátok... verjétek!

És egy másik: nemcsak egy zsidógyerek, de a papnak a gyereke.

És egy harmadik: ez azt gondolja, hogy mi bálványimádók vagyunk. És titokban nevet minket mindig. És most még idejön? Hogy meri ez ezt, mikor mi sokkal többen vagyunk és úgy haragszunk rájuk! Térdre veled, zsidó gyerek. Térdre, térdre, térdre...

- Ez igaz - feleltem, - tagadni semmit se fogok - féltém mindig! De most nem fogok. És megteszem az igazat.

- Nono - szólt a harang, - ha csak ütni kezdünk, összerezzensz!

- Ez is igaz.

- És akkor most nekünk is meg akarod mondani az igazat?

- Nekünk - kongott a harang, - ne - künk?

És aztán mindjárt bele egy második harang, aztán egy harmadik, negyedik, ötödik.

- Ne - künk - ne - künk, akik olyan sokan vagyunk? Vigyázz, mert mi sokkal nagyobbakat ütünk ám, mint az apád.

- Bimm! bamm! bumm!! és nem a szalónba csukunk be tégedet, hanem a föld alá, egy ketrecbe, vasláncsal a börtönbe és olyan sűrű rács mögé, amelyet te a várostoronynál szoktál látni, mikor anyáddal a piacon mentél és vitted a szatyrot és kérdezted:

- Mi ez?

- Ez a börtön, idecsukják a tolvajokat, rablókat, gyilkosokat és gyújtogatókat. Ott őrzik őket és nem kapnak enni és világosság sincs náluk és mozogni is alig tudnak.

- Igen, te is odakerülsz, ha a keresztényeknek is megmondod az igazat. Tudd meg! Mert a zsidók még nem fognak odadugni, ha megteszed, ők csak úgy tennének, mint az apád: szégyelnének téged és azt mondanák: nincs helyén az eszed. És csak befognák a szádat és odaadnának az apádnak és mondanák: hát magának, főtisztelendő úr, ilyen fia van? Csak verje meg. De a keresztények börtönbe csuknak egyenesen és se világosságod, se enned nem lesz, még csak mozdulni se fogsz és mindennap bejönnek hozzád:

- Ahá, ez az a büdös zsidógyerek, aki azt mondta: Ti is csak olyan hazugok vagytok, mint a mieink, mert így az Isten, meg úgy a bálványok...

És vernek és ütnek.

No, még mindig «megteszed»?

- Igenis - szóltam - meg, és ugyanazt fogom mondani a keresztényeknek a börtönben is:

- Csak üssetek agyon, hiába üttök agyon.

Úgy mint az apámnak.

És ezt meg fogom tartani.

Elhagytam a pamlagot és felöltöztem. Minden egyes ruhadarabom mondott valamit:

- De éhes vagy!

- Nem baj!

- És szeretnél kávét meg zsemlyét.

- Nem baj!

- Nana, csak vigyázz.

- Azért sem baj.

- Mert ha hozzányúlsz az ő kávéjukhoz és az ő zsemlyéjükhez, akkor utána úgyis tudod már. A kávé azt fogja mondani: ej, de jó vagyok neked, maradj te csak itt, hagyd ezt a sok «szamárságot» és «zabolátlanságot», ahogy apád szokta mondani. Ezt mondja majd a kávé, mert már nem egyszer mondta, mikor szerettél volna elszökni. Hát csak vigyázz!

Erre apám nyitott be, felöltöben és imaszíjjal az ujjain, mint mindig, ha reggel a templomba készült. Teljes szigorúsággal nézett végig rajtam.

- Most kimész megmosdani, aztán azonnal visszatérsz ide. S itt maradsz egész nap. Megértetted?

Nem szóltam. Vigyázz, - gondoltam, - ne légy gyáva zsidó! Újra kérdezte apám:

- Megértetted? Majd megtöröm a gonosz lelkedet, nyugodt lehetsz. Itt bent maradsz és csak akkor mehetsz ki, ha szükséged lesz. Akkor kopogsz. Egyébként itt maradsz és nem kapsz enni.

Ezzel betette az ajtót. S becsukta.

Úgy, - gondoltam, - akkor hát úgyse kell a kávéból félnem.

Erre hallottam, amint apám Lidit hívta. Szólt:

- A gyerek odabent marad, míg én a templomból fel nem jövök. Itt van a kulcs. Ezt magára bízom. Ha szükségre akar menni, kikíséri. De a gyerek sehová se mehet. Ezért magát teszem felelőssé. Ha rendetlenkedik és nem akar visszamenni ide a szobájába, csak verje, üsse, ahol éri. Maga elég erős nő.

Lidi felelt:

- Hát, ha éppen muszáj, elbánok én veled. Amíg az úr fel nem jön. De ha ilyen ördög és nem akarják, hogy ráimádkozzanak, mert azt maguknál nem szabad, akkor adják ki, hadd menjen a világba.

- Azt maga nem érti, - szólt apám, - maga csak tegye, amit mondtam.

Lidi nem szólt. Hallottam, amint apám elment. Aztán nemsokára anyámat hallottam, elkérte Liditől a kulcsot és belépett.

Szeme ki volt sírva, de gondoltam, csak hadd féltse magát, meg apát, nekem most már mindegy.

- Gyuri, - szólt, - még mindig nem vagy eszeden?

Nem feleltem.

Most Oluska behozta egy tálcán a kávé és a zsemlyét, s csúnya pillantást vetett rám.

- Csak tedd le - szólt anyám - és menj.

Most Ernuskó is megjelent az ajtóban, már hóna alatt a könyveivel. De csak komolyan állt és nem szólt hozzám, csak úgy nézett, mint aki gondolja: - miattam a fejed tetejére állhatsz, csak mit haragítod a szüleinket? Aztán szólt anyámnak:

- Kezét csókolom - és ment.

Oluska is távozott. Most már nekem is mennem kellene az iskolába, - gondoltam, - de erre ne is gondolj többet és erre a kávéra sem, különben megint csak nem úgy lesz, ahogy ígérted magadban.

Anyám betette az ajtót s szólt lágy, aggódó hangon:

- Apád még azt sem engedte meg, hogy ide bejöjjenek. De én sajnállak, bár nem érdekel meg. Még mindig azt hiszem, hogy nem vagy, nem lehetsz mégse olyan gonosz, amilyen tegnap voltál és az éccaka talán már megbántad, amit tettél. Edd meg a reggelidet és aztán menj iskolába, rendesen, úgy mint máskor. A többit aztán majd rendbehozom apáddal. Ő jó ember, ha nem haragítod. És ha én kérni fogom, megbocsát neked. És elfeledi, amit tettél.

Hallgattam.

- No egyél és aztán menj iskolába. És többet, szót se az olyanokról és akkor még minden jó lehet.

Néztem rá és a kávéra:

Ez az én anyám és ez az én kávé, úgy mint annyiszor volt már és az az én iskolám odalent, ahonnét már ügyis elkéstem.

De gondoltam:

Ha most hallgatsz rá, nem teheted meg, amit akarsz. És megint engedelmeskedni fogsz apának. És ő ha akarja, megint ütni fog majd tégedet.

- Nos, - szólt anyám, - nem akarsz enni?
- Nem, - feleltem hevesen, - nem akarok többet enni maguknál.
- Hát mit akarsz? - kérdezte anyám.
- Maguknál semmit se akarok. Csak azt, hogy engem engedjenek el.

Élesen és sandán lestem anyámat. S ő szólt:

- Elengedjünk? Dehát te kicsiny vagy még. És jobb, ha még tanulsz, néhány évig legalább. Ezt most még te nem érted. De később hálás léssz majd. Meglátod. Hallgass rám.
- Nem akarok hallgatni. És tanulni sem akarok maguknál.
- Hát hol akarsz tanulni?
- Sehol se akarok tanulni.
- Nagyon meg fogod bánni, ha így beszélsz. Én tudom, az anyád. Hát nem fog rajtad a szép szó többé? Sem a szeretet? Gyuri, Gyuri!
- Csak ne törődjenek velem. Csak engedjenek el.
- Ezt te nem érted. Mi csak úgy nem engedhetünk el téged. Amíg ilyen kicsiny vagy, felelősek vagyunk érted.
- Felelősek? - kérdeztem - és az megint micsoda?
- A törvénynek vagyunk felelősek. Mert ha téged elengedünk csak így, akkor te elzüllesz, uccagyerek lesz belőled, lopni fogsz, meg isten tudja mit fogsz csinálni, akkor elfognak a rendőrök, bevisznek a tömlőcbe, minket meg behívnek a rendőrségre.
- És akkor, - szóltam közbe, - maguk szégyelni fogják magukat. Mert maguknak úgylis ez a fontos.
- Minden becsületes ember - felelte anyám - szégyenli azt, ha a fia elzüllik és a rendőrségre kerül kilencéves korában.
- Csak maguk ne törődjenek velem.
- De nekünk kell törödnünk veled. És ha odakerülsz, csak azért mondom, hogy tudd meg még idejében, ha nem használ már sem a szép szó, sem a szeretet és a bocsánat, hogy akkor, ha odakerülsz, javítóintézetbe kell, hogy adjunk téged.

Erről már mintha hallottam volna. De nem tudtam igazán, hogyan is van ott. Azért nem szóltam.

Anyám pedig folytatta:

- Aztán már a javítóban akárhogy lesz, nem tehetünk érted semmit sem. Mert az már a rendőrséghez és a bírósághoz tartozik. És ott nem lesz egy szabad perced sem és tanulni és dolgozni is kell, úgy, ahogy azok akarják és ha csak egy szót szólsz ellenük, azok ütnek csak igazán, de nem úgy, mint az apád, aki mégis csak szeretetből és félelemből tette, hogy el ne zülljél, ha te ezt nem is látod be és utána én behozom a reggelit és mehetsz iskolába, csak rajtad múlik, de ott aztán olyanok vannak a javítóban, mint a rendőrök és a csendőrök, ott nincs utána reggeli, meg bocsánat, ott éhezés van és aztán a tömlőc. Ezt akarod? Mert ha csak úgy elengednének, ahogy te akarod, ez lenne a vége.

Hiába beszélsz szépen, - gondoltam, - most már azért se fogok megijedni.

S szóltam újra:

- Csak maguk ne törődjenek velem. Maga mondta: «miért is van egy ilyen gyerek?» Mert maguknak nem tetszem. Hát akkor ne legyen itt maguknál ez a gyerek. De mikor ezt akarom, akkor meg jön anya és fenyeget, hogy a «rendőrség» meg a «javítóintézet». De én már nem ijedek meg, mert már eleget ijedtem meg mindig apától és a keresztényektől is és a setéségtől, meg a csendtől is, nem tagadom most már, de most már nem fogok többé. Kiállottam az ütések tegnap és kiállom én az éhezést is és kiállom én, ha most majd a rendőrökkel a javítóintézetbe visznek is. És a tömlöcöt is. Mert én ezt már az éccaka mind gondoltam, de maga azt hiszi: «te ezt nem érted». Pedig igenis értem. De még többet is. Azt is, hogy milyen is az az Isten, ha van egy. És azt is, hogy milyenek mind az emberek, a zsidókat éppen úgy értem, mint a keresztényeket. És még többet. Mert az éccaka mindent kigondoltam. De ezt most már sohase mondom el. És engem engedjenek el. Mert úgymint hiába ijesztenek javítóval vagy akármivel.

Anyám szája kinyílt, láttam, úgy, mint mikor izgatott szokott lenni.

Igen, - gondoltam, - csak ez az, amivel törődik. Hogy most mégis fél, mit fogok csinálni.

S valóban, így szólt:

- Hát akarsz inasnak menni?

Élesen lestem, aha, most már elengedne! De inasnak! S hogy kilessem, mi van benne:

- És azt nem fogja szégyenleni?

- Nagyon is fogom. De ha valaki nem akar tanulni, már ilyen korán, hát mit tegyünk? Majd beadunk valami jobb, tisztességes zsidó iparoshoz vagy valamelyik boltba. - Megint megcsillant a szemében a könny:

- Hát ezért neveltünk idáig - kiáltott fel s felém fordult lágyan:

- Gyuri? Hát te nem szégyelnéd magad?

Megint sandán lestem s hogy kipróbáljam, szóltam: - Nem!

- Hát akkor majd odaadunk. Még mindig jobb, mint hogy egészen elzüllj. Nem akarnál inkább boltba menni? A Koppelhez, a cipőboltba?

- Nem, - feleltem, - oda nem akarok, ahol számolnak, úgy, mint apa szokta.

- Ott megtanulhatod a suszterséget is, ha éppen akarod. Egész nap ott volnál és csak este jönnél haza. Ott apádat jól ismerik és tisztelik.

- Nem, - feleltem, - oda se akarok menni, ahol apát tisztelik és ismerik. És ha itt a zsidók mind tisztelik apát, akkor én egyikhez sem akarok menni.

- De hát akkor hová? Egész idegen zsidó hely itt nincs. Legfeljebb az óhitűek közt. De azok meg ellenségeink. Csak nem akarsz közéjük menni?

- Nem - mondtam, - én pájeszesek közé nem megyek.

- Hát akkor? - szólt anyám.

Megint sandán lestem. S gondoltam: most majd mindjárt fog fájni neked, amit mondok.

S szóltam:

- Akkor még inkább mennék inasnak a...

Anyám nézett:

- Hová?

Kimondtam:

- A keresztények közé.

Egész piros lett és dühösen nézett:

- Hogy apádat meggyalázd és még a végén kikeresztelkedj?! Nem! nem! - kiáltotta, - akkor inkább a javítóba veled. Én magam mondom.

Ezzel kiment s hallottam, amint az ajtó előtt szólt:

- Maga meg mit hallgatódzik itt?!

Lidi felelt:

- Én nem hallgatódzom, az úr mondta, hogy vigyázzak a kulccsal, ami itt van nálam. És csukjam be.

- Nem kell - szólt anyám, - majd nálam lesz a kulcs. Maga meg csak végezze a dolgát a konyhában.

- Hát nekem úgyis jó.

Lidi elment, anyám is.

Csak a kávéval maradtam.

A kávé rámnézett:

- Már kihültem, de azért még jó vagyok és te éhes.

- Nem - szóltam, - nem akarok itt semmit se enni.

- Szamár - mondta a kávé, - akármi lesz, a «táplálék erőt ad». És utána jobban fogod bírni az ütésekkel, amik még rád várnak.

- Nem igaz - feleltem. - Ha megiszlak, csak gyávább leszek.

- Jó - szólt a kávé, mindjárt engedelmesebben, - de ha itt vagyok, csak meg fogsz inni.

- Hát akkor inkább ne légy itt. - Kinyitottam az ablakot, kiöntöttem a kávékat és utána ledobtam a zsemlyét. Már esett, mikor piros képével vigyorgott rám: - Megbánod!

Utánanéztam. Ott feküdt az út kövezetén az őszi sárban.

Szétnéztem lefelé:

Persze - gondoltam, - meg kellene szökni. Mert most még a keresztényektől is féltenek. És biztos javítóba adnak. Pedig a keresztényeket nem is akarom. Egyiket se. Csak gonosz akarok lenni, rossz, minél rosszabb és nem félni sohasem.

És a tükörhöz álltam s fogaimat vicsorgattam:

Így - gondoltam, - mint egy «veszett kutya», olyan leszek.

És valóban, mintha anyám megérezte volna, hogy nem fogok többé félni, rövidesen újra bejött.

Igen, féltett a keresztényektől.

S azt mondja:

- Gyuri, ide figyelj, utóljára jövök be hozzád, ha most nem térsz magadhoz, mehetsz inasnak, amilyenek csak akarsz. Ha akarod, nem muszáj itt, mehetsz egy másik városba, ahol valami rokonunk van. A rokon csak azért kell, hogy egészen magadba ne légy és ne kerülj rossz fiúk közé. Ezt is rendbehozom apáddal, csak légy eszeden és olyan örültséget ne mondj apádnak, hogy inkább keresztény helyre akarsz menni itten és hogy majd ki akarsz keresztelkedni.

Kutatva lestem. Gondoltam:

- Csak azértis róluk fogok beszélni, a keresztényekről. És csak azértis dicsérni fogom őket. Csak hadd fájjon nektek.

S szóltam:

- Mért ne mondjam? Igenis lehet, hogy vannak ott sokkal jobbak, mint apa. Nem mindegyik dobál kővel, kiabál rám és üti le a kalapomat, inkább csak a poncikter gyerekek teszik, de azok se mind. Lehet, hogy a többiek igenis jobbak. Idáig csak maguktól hallottam róluk, hogy így nem szeretnek minket, meg úgy, hogy minden rosszat gondolnak rólunk, hogy ilyenek, meg olyanok. Dehát mért higyjem én ezt mindig maguknak. Mikor maguk engem vernek. Hátha nem is igaz az egész és maguk csak azért mondják, hogy egyikkel se beszéljek, csak féljek tőlük és aztán csak maguknak legyen igazuk, mint mindig. Miért? És ha igaz is, hogy mind csak verekedősök, jól teszik, legalább nem olyan gyávák, mint maguk, meg én is voltam, de nem leszek többet. És ha részegesek, hadd legyenek csak részegesek, ha nekik ízlik a pálinka, én is az leszek, ha nekem ízleni fog! És hogy nem szeretik a családjukat, hát biztosan olyanok azok, mint amilyenek és mért szeressék, mért, mikor én se akarom szeretni magukat, ha ilyenek. És hogy nem írnak fel úgy mindent, mint apa és hogy nem számolnak úgy, ez csak annál jobb. Majd én mindent megtudok tőlük, hogy ők milyenek.

- Én nem mondom - felelte anyám, - hogy ne beszélj velük. Hiszen látod, Ernuskó már velük jár iskolába. Én csak azt mondom, hogyha inasnak akarsz menni, van elég jó zsidó hely és ha itt nem akarsz, mehetsz más városba. Ez az egész, amit kívánok. És azt, hogy ne mondj olyan örültségeket apádnak, hogy majd ki fogsz egyszer keresztelkedni.

Csak azért is - gondoltam s szóltam:

- Mért? Ha megnövök és azt akarom, hogy kikeresztelkedjek? Mért?

Anyám egész pirosra vált:

- Mért, oh te átkozott, hogy mért, oh te, még ilyet kérdesz, így? Tőlem, anyádtól, aki papné vagyok, még ilyet kérdesz, mért? A pap fia. - És leült és sírt.

Kicsit sajnáltam, de azért örültem. Most már legalább tudja, hogy én igenis mindent értek. És mindent ki is merek mondani. Most csak az bántott, hogy ő mindjárt el is hitte, hogy én ki fogok keresztelkedni.

- Látja - mondtam, - maga mindent elhisz rólam! Pedig hát tudja meg, hogy csak azért beszéltem a keresztényekről, hogy hadd fájjon maguknak. Úgy, mint nekem is fáj, amit maguk beszélnek. De nem azért nem kellene nekem a keresztények, mert maguknak ez nem tetszik és mert maga sír, hanem mert annál büszkébb vagyok. Ezért nem kellene. De a zsidók se kellene. És tudja meg, inas se akarok lenni. Sehol sem. Csak gonosz akarok lenni és egészen gonosz. Mint egy veszett kutya! Amilyenek apa tart engem. De még annál is rosszabb.

Anyám erre megint sírni kezdett. Én meg lestem.

Vigyázz - gondoltam, - nehogy megbánd az egészemet. Ő csak sírjon most.

S szóltam:

- Hiába sír. Mert én sokkal többször sírtam maguk miatt.

Megtörülgette a szemét s rámnézett. Most olyan puha volt az arca, hogy mégis csak fáj nekem. S így szóltam:

- Maga csak sír és fél. De igazán csak apával tart még most is. Tartson én velem! De egészen!

- Dehát nem eleget védtelek? - sirdogált.

- Az semmi - feleltem. - Ha maga igazi édesanya volna, azt mondaná édesapámnak, amikor az feljön, itten, én előttem: - Apa, igen gonosz voltál. Most azért ígérd meg neki, hogy megjavulsz. És soha többé nem bántod. És ha apa nem akarja ezt, akkor magának azt kell mondani:

- Ha ezt nem teszed meg apa, akkor én vele leszek és el is megyek vele együtt. Igen, ezt tenné egy igazi édesanya. És akkor apa vagy megígéri, hogy jobb lesz, vagy pedig mi mindjárt elmegyünk, mindent itthagytunk és akkor én szívesen leszek inas, vagy akármi és maga is akármi lesz, de többet nem jövünk vissza.

Hallgatott s úgy éreztem és úgy láttam a puha arcán és szemén, mintha akarná egy kicsit, amit mondtam:

S gondoltam: - oh, ha ezt lehetne!

És egyre hevesebb és pirosabb orcával beszéltem:

- És ha ezt anya megteszi, akkor ne higgye, hogy én majd csak inas maradok. Akkor tanulni is fogok azért, akárhogy, majd meglássa és nem kell majd magát szégyenlennie mindig mellettem. Érti anya!?! Hát ígérje meg, hogy megteszi, amire kértem.

Közelebb léptem hozzá:

- Igen? Igen? De egészen úgy, ahogy én kértem?

Néztem a szemébe. Úgy láttam, mintha gondolkodott volna. S akkor így szólt:

- Jó, hogy lásd, mennyire nem tudod, hogyan szeretlek, annak ellenére, hogy két testvéred sokkal jobb nálad, kivételt teszek veled és beszélek apáddal, hogy ígérje meg, hogy nem bánt többé tégedet.

- Ez igen kevés - feleltem, - azt mondja meg és hogyha apa nem ígéri meg, akkor eljön-e velem? Egészen örökre.

- Erre a csacsiságra - felelte anyám, - nem lesz semmi szükség. Ez csak a mesében van így. Ah - sóhajtott, - az élet egészen más. Majd meglátod, ha felnősz!

- Jó - feleltem, - ha ez magának mégis csak csacsiság és csak a mesében van, akkor én nem szólok többet.

Elfordultam, anyám még ült a széken s nézte az üres kávéscsészét, majd szólt:

- Gyere ide és hallgasd csak, hogy dobog a szívem, miattad. Ah - szólt és láttam, hogy megint «fél a szívétől», - tudod is te, mi a nyomorúság.

Nem szóltam. Most apám léptei hallatszottak, amint belépett az irodaajtón.

Még egyszer odasúgtam anyámnak:

- Legyen igazi édesanya! Most utoljára!

Aztán apám máris belépett.

Szigorúan és sápadtan szólt anyámhoz:

- Mondtam, hogy hagyd ezt a gyereket!
- Várj - szólt anyám félve és halkán, - a szívem.

Atyám bosszúsan rázta a fejét:

- Persze - mondta, - ha egyszer idejössz izgatni magad ezzel a hitvány kölyökkel! Menj ki szépen és feküdj le, amíg el nem mulik.

Anyám nem mozdult:

- Várj - szólt, - mindjárt elmulik.

Atyám fel-alá járt anyám előtt; rám se nézett.

Én pedig figyeltem őket.

Így mult el egy-két perc s gondoltam, mint annyiszor: milyen lehet az a «szívdobogás»?

Szeretném érezni én is. Lehet, hogy igazán valami betegség, valami «nyomorúság» és meg kellene sajnálnom miatta anyámat, de most már késő és apa miatt úgyse tehetem.

Apám még mindig fel-alá járt. S gondoltam:

Hiába, csak nem mer ő igazi édesanya lenni, mert «fél a szívetől», pedig lehet, hogy csak gyávaság az egész és azért nem mer igazi anya lenni, vagy nem is akar. Most megszólalt:

- Nna, már elmúlt. Gyere apa.

Az felelt:

- Csak menj be egyedül. Nekem el kell intézni ezt a gyereket. Ez nem maradhat így tovább. Ezt az izgalmat és felfordulást nem tűrhetem tovább. - S már éreztem a hangján, hogy újra haragszik. S gondoltam:

Most, ha még egyszer megüt, meg fogom harapni. És akárhogy üt, én csak harapom. És ha «agyonüt», akkor «a lelkén száradok».

De most anyám szólt hozzá:

- Csak ne kiabálj megint - s felállt s hívta, - gyere, egy kicsit akarok előbb beszélni veled.

Kimentek, de apám nyitva hagyta az ajtót. Láttam, hogy szeretne mindjárt visszajönni és «elintézni» az egészet. S újra ismételttem magamban, amit az előbb: ha megüt, én harapom és harapom...

Ekkor hirtelen anyám nevetését hallottam. Igen, gondoltam, már hízeleg apának. És most ezért nagyon haragudtam rá. Hallgatóztam. S apám bosszúsan szólt:

- Ugyan, csak nem gondolod, hogy én fogok neki valamit ígérni?!

Anyám megint úgy nevetett: - De apa, apa...

Bizonyára súgott neki valamit és apám válaszából megtudtam, hogy mit. Az haragosan így szólt:

- Még tréfából sem! Hogyisne! Majd én fogok talán bocsánatot kérni?

- Igen - gondoltam, - hát ő tréfából és hízeltéssel kérte apámat arra, amire én oly igazán kértem őt.

De ő még tréfából sem teszi meg!!

Jó - mondogattam, - harapni, harapni, ha üt, harapni...

Erre bejöttek mind a ketten. S apám szigorúan szólt:

- Elég volt ebből a históriából. Akarsz-e rendesen viselkedni és engedelmeskedni vagy sem?

Éreztem, itt az «utolsó» perc. Szívem hevesen dobogott. S gondoltam:

Ez hát az a dobogás, amit ő is érez, ez az a gyávaság.

Lenéztem a padlóra: - de te vigyázz, ne légy gyáva!

És nem apám, hanem anyám felé fordultam:

- Lássá, tudom már azt is, miért dobog mindig és most is a szíve, pedig kicsiny vagyok. Azért dobog, mert mindig úgy fél. Mert az enyém is ezért dobog most... De én mégse fogok félni apától és maga se féljen a dobogásától és legyen most igazi anya, úgy, ahogy kértem.

De hiába. Ő csak így szólt:

- Én már szóltam apádnak. Most rajtad a sor. Igérd meg szépen.

Feléje fordultam keservesen:

- Én? - mondtam, - tudtam, hogy csak ezt akarja!

S apám újra kezdte:

- Utoljára kérdem, akarsz-e rendesen viselkedni?

Feleltem:

- Semmit se akarok, csak hagyjon engem elmenni.

Apám sápadtan és szigorúan:

- Mehetsz! De aztán egészen! És ezt a küszöböt többet át nem léped. Még ha éhen döglesz, akkor se. Én megszűntem számodra.

Most anyám:

- Hadd menjen. Majd odalent meg fogja gondolni magát.

- Ide többé nem jöhet - felelte apám, - ennek vége.

- Jó - feleltem, - csak legyen vége.

És indultam. De féltem, mert éreztem, hogy még egyszer majd ütni akar, utoljára.

S valóban, alig léptem az ajtó felé, utánam kapott s megragadott.

Anyám kiáltott:

- Apa!

Majd én szóltam remegve:

- Ha üt, akkor én harapni fogok és ha agyonüt, akkor is és akkor a lelkén száradok!

- Hadd - szólt anyám és apám elengedett.

- Nem - szólt rekedten, - nem mocskolom be többé veled a kezemet. Takarodj!

Ezzel besietett a hálószobába. Anyám intett nekem a szemével, hogy: - menj és maradj odakint...

De én szóltam:

- Nem mert igazi anya lenni. Hát nem mert! Ennek vége egészen, ezt tudja meg!

És kimentem, úgy ahogy voltam, hajadonfőtt, az előszobán át, le a lépcsőn, az uccára.

Odakint nagy sár volt és hideg.

Megálltam a ház előtt.

Úgy, most végre meg merted tenni, amit annyiszor szeretnél volna. Végre! Végre!!

Csak most aztán ne félj a «meghűléstől», úgy mint éccaka, ne törődj azzal se, hogy éhes vagy, ne félj semmitől, csak menj előre, előre, egész estig előre és akkor este úgyis péntek van, visszajössz ide a templomba és megvárod, amikor apád beszél és éppen akkor, amikor majd összekulcsolja a kezét és az égre néz és ahogy szokta, mondja: «Mindenható jószágos Isten, véd meg a szegényeket, az árvákat, a kicsinyeket és minden szenvedőt» - akkor egyszerre gyorsan bemegy a templomba, hirtelen odaállsz és kiabálsz:

- Ennek minden szava hazugság!

- És az a jó Isten is csak olyan, amilyen ő, aki üti a gyereket az Isten miatt.

És akkor az emberek mind odafordulnak feléd: mi az, mi az?

És az apád dühösen és szégyenkezve lerohan majd, hogy elfogjon tégedet, úgy ahogy lesz abban a magos bársonysüvegben, de te elszaladsz a padok közt és kiabálsz:

- Haha, látjátok: ilyen ő, haha - és futsz, - az előbb még «védd meg a kicsinyeket» - és futsz - és most itt mindjárt szeretne agyonütni, haha, ne engedjétek, mert akkor ti is olyanok vagytok, mint ő, ne engedjétek - és futsz ide-oda; neki hosszú a reverendája és nem fog elérni és te kiabálsz - hallgassatok meg, elmondom egészen, milyen ő.

És ha látod majd, hogy ők se védenek meg tőle és csak félnek, és csak szégyenkeznek és nem hallgatnak meg, hanem csak meg akarnak fogni és odaadni vissza apádnak, hogy verjen tovább, akkor harapsz és rugsz és kiszaladsz a templomból és beszaladsz mindjárt oda a zárdatemplomba, ami itt van melletted és ahol este is mindig nyitva van és van valaki és nem félsz ott sem. És ott, ha megkérdik majd tőled: - mit akarsz itt te zsidógyerek? - így szólsz:

- Az vagyok és azért vagyok itt, mert ezt és ezt így és úgy és ezért meg azért megmondottam apámnak és a zsidóknak a templomban. Most azért vagyok itt, hogy meglássam, ti milyenek vagytok igazán. Gyűlöltek és rosszat gondoltok-e rólam mind, úgy mint a ponciker gyerekek, azt hiszitek-e, hogy büdös vagyok, gyáva és handlé vagyok, csak azért, mert zsidó vagyok. Vagy pedig megvédelmezték-e engemet apám és a többi zsidók elől, akik engem mind szégyelnek és vissza akarnak adni apámnak, hogy csak verjen tovább. - S ha ők erre így szólnak:

- Megvédünk mi, hogyan, csak keresztelkedj ki és imádkozz ezekhez a képekhez és szobrokhoz és a kereszthez. Le a kalappal és térdre szépen!

Mire te:

- Hát ezt én nem teszem. Védjétek meg úgy!

Mire ők, most már szigorúbban: - És miért nem teszed?

Mire te:

- Azért nem, mert én annál igenis büszkébb vagyok, hogy kikeresztelkedjek, csak azért, mert ti többen vagytok és én félek meg azért, mert engem otthon vernek.

Mire ők:

- Úgy? Hát ha olyan büszke vagy, akkor csak ki innen. És vissza a többi zsidóhoz.

Mire te:

- Úgy! Akkor hát ti is csak olyanok vagytok, mint apa; «engedelmeskedj vagy mars tőlem», - hát jó, akkor ti is csak hazudjátok a jó Istent. Tudtam, mindég tudtam!

Mire ők:

- Halljátok, tömlöcbe vele, tömlöcbe a zsidógyerekekkel.

És megfognak.

Mire te: - Tudtam, tudtam én ezt is, de én haraplak titeket, míg csak agyon nem üttök és «a lelketeken száradok»...

Ezt gondoltam, de azért még mindég csak ott álltam a házunk előtt, mikor egyszerre a sárból elélem tünt egy zsemlye, az én zsemlyém, amit még fentről dobtam oda.

Piros képe kint volt a sárból és megint vigyorgott rám:

- Megbánod. Éhes vagy. Törölj le és egyél meg, ezt ők úgyse tudják.

Erre odaléptem és betapostam a sárba.

- Azért se félek tőled, nyomorult zsemlye. Te is az övék vagy!

De ő szólt:

- Még hosszú a nap estig. Koplalni fogsz? «A táplálék erőt ad.»

- Nem kell - feleltem neki s még jobban beletapostam.

Mire ő nevetett:

- Haha, milyen éhes vagy!

Úgyis volt. De most, mielőtt elindulhattam volna, Lidi állt meg előttem.

Anyám küldötte utánam a sapkámmal és a felöltőmmel.

- Itt van - mondta -, vegye fel.

A felöltő és a kalap is sandán nézett rám, és élesen lesett, ahogy én szoktam apámat.

- Nézd csak, hogy fázik ez a gyerek - szólt a kabát. - «Csak nem vérszegény?»

S a kalap: - «Azt hiszed, a fejed nem hülhet meg?»

- No gyerünk - szólt Lidi. - Más dolgom is van még!

- Nem kell - feleltem -, nem félek semmitől se. Azt mondd meg anyámnak. Csak igazi anyától fogadok el felöltőt.

De a kalapot mégis elvettem:

- Nem azért, mert félek, hanem hogy csak legyen rajtam valami. És ne bámuljanak úgy.

- Hát én nem bánom - szólt Lidi és már ment is.

- Jó - gondoltam. - «Most már ennek is vége.»

S szétnéztem uccahosszat: - «Ha mozogsz, nem fázol».

Ezek a szavak, éppen úgy, mint azok, amiket már előbb a zsemlye meg a felöltő és a kalap mondtak, szüleimtől ragadtak rám s most velük együtt ezeket se szerettem hallani:

- Mi az? - gondoltam - ti még most is beszéltek nekem.

Azértse «mozgok» és mégse fogok fájni!

És ezzel nekiindultam, de csak egész lassan. A templomunk mellett elmenve, jól megnéztem az épületet és fent jól láttam rajta ezeket a szavakat:

«És világítok előttetek, nappal és éjjel, hogy ne féljetek.»

Haha - gondoltam. - Még ő beszél! Te világítasz?!

De kinek?

Az apámnak, a gonosz papnak és anyámnak, a gyáva, nemigazi anyámnak.

És Ernuskónak is, mert «ne törődj te, csak a leckéddel.»

És Oluskának is, mert ő meg «na látod, ez lett a vége». És nézi magát a tükörben.

De még a Lidinek is világítasz, mert «van nekem még más dolgom is».

És a Würz tanító úrnak is világítasz, mert ő meg azt mondja, «ne okoskodj, Azarel».

És a tanító kisasszonynak is, mert az pedig: «aki az anyját nem szereti, a sarokban a helye».

De mit világítasz te énnekem? És akkor követ fogtam és feldobtam a homlokzat felírására. Így - gondoltam, - eztán így fogom csinálni. De míg a kő repült, remegtem a félelemtől. Mit remegsz? Így akarsz te gonosz lenni, «mint egy veszett kutya!?» Csak azértis dobj még egy követ!

De azt már nem ugyanoda dobtam, hanem a másik felírásra, ami a gyülesterem bejárójának a homlokán állt:

«Nálam van a Tanács és nálam az Igazságtevés.»

- Úgy - szóltam, míg a kő repült, - hát nekem mit tanácsolsz?

Te azt tanácsolnád, úgy-e, hogy menjek vissza és csókoljam meg a gonosz apa kezét.

Igen, mert te is olyan vagy, mint ő.

Azt akarod a tízparancsolatban, hogy: «Tiszteld apádat és anyádat». Persze, neked mindegy, hogy gonosz-e az apa és kinevetős, gyáva-e az anya. Csak tiszteld. De az nincs benne, hogy a kisleány is tiszteld és szeresd.

S még egy kő repült.

De nekik már megmondtam és most neked is megmondom.

Nesze.

Eleget félted tőled, minden szombaton, hogy se tüzet, se plajbászt, se tintát, se krajcárt, se falevelet ne érintsek, hogy így jaj, hátha mégis, úgy jaj, hátha mégis!

De most már «ennek vége!»

És ha akarsz, hát üss meg. Gyere és «jelenj meg» és üss meg.

De te nem jelenj meg, azt mondod elég, ha ott van az apád, ütöttek azok eleget téged, minek jelenj meg én is?

Persze, hogy nem jelenj meg, mert még azzal se törődsz, hogy legalább megmondhatnám neked: Te olyan vagy, mint az apám!

S repültek a kövek.

De mintha mindegyik kő ezt válaszolta volna vissza:

Most könnyű neked «nagy legénynek» lenni. De majd este szidjál engem, az Istent és dobálj rám: este! Ha nem lesz hol aludni!

Erre nem dobtam többet s kiáltottam felfelé az égnek: Hát csak gyere te este, gyere te sötétség, akkor is szidni foglak és dobálni.

S most eszembe jutott, hogy az iskolában mindjárt itt a templom mellett javában ülnek a társaim a harmadikban, a negyedikben pedig Oluska. Ernuskó pedig szemben, nem messzire az első reáliskolában.

Gondoltam: mindenhová bekopogok és bemegyek és megmondom azt, amit most már tudok az Istenről, az apámról, az ő papjáról és a zsidókról meg a keresztényekről, de aztán mégsem tettem meg.

Gondoltam: mért fogassam meg magamat már mostan valahol, mikor ha este lesz és sötét, szidni akarom az Istent és dobálni. S aztán bemenni a mi templomunkba és ott is megtenni, amit akarok.

Most már nagyon fáztam és apám szavai megint szóltak bennem: «ha mozogsz, nem fázol annyira».

Jó - mondtam - mozgok, míg nem lesz sötétség, de nem úgy, ahogy te szeretnéd. Hanem ahogy nekem tetszik.

És szaladtam s közben fütyültem, mert «rendes gyermek nem fütyürész az utcán».

De ez sem volt elég. Gondoltam:

Eleget féltem besározni magamat.

S kezdtem a sárban megpróbálni a «cigánykereket».

Így szaladtam végig a Bástyakörön, ahol a legtöbb bolt volt, vagyis a legtöbb zsidó. Gondoltam, csak hadd lássák és bámuljanak és ne tudják, «mi történt» velem.

Igen, míg nem jártam iskolába, vagy mikor szünet volt, itt szoktam kísérni anyámat meg a Lidit, a piacra, s vittem az egyik szatyrot, mindig «csak illedelmesen» és mindig csak «ne lépj a sárba Gyuri», «a járdán menjünk», s a boltosok, ha meglátták anyámat, köszöngettek neki és mondták:

- Milyen jól néz ki a nagyságos asszony - és...

- Milyen gyönyörűen beszélt a főtisztelendő úr, igazán büszkék vagyunk rá - és rám:

- Milyen helyes ez a kicsi.

Igen, mert anyám vásárolt náluk és hogy büszkék az apámra?

Persze, mert apám egyiknek sem mondta meg a szószékről: Ti csak annak hízelegtek, aki nálatok vásárol.

S míg hánytam a cigánykereket, kiabáltam:

«Milyen jól néz ki a nagyságos asszony» -

«Milyen helyes ez a kicsike» -

«Igazán büszkék vagyunk a főtisztelendő úrra» - de a rossz időben egyik boltos se állt kint az ajtóban és aztán meg újra esni kezdett.

A gonosz Isten - gondoltam - szeretné, ha «meghúlnék» és «meghalnék», hogy ne mondhassem este a templomban, amit akarok.

Nem, nem, csak essél, nem bujok a kapu alá!

S újra fütyörészni kezdtem.

Még csak nem is futok, annyira nem törődök veled, csak essél.

A kirakatban meséskönyvek is voltak, ahogy néztem őket, eszembe jutott az «Álruhás» és az «Árva királyfi» s gondoltam: majd meglátom én mindjárt, ők is olyan gonoszak-e, a boltosok, mint a papjuk, az apám, és az az Isten valamennyit olyan gonoszra teremtette-e, amilyen ő maga. Úgyis jó sáros lettem, még a hajam, az arcom is, és hogy senki meg ne ismerje «az álruhás királyfit», úgy tettem, mintha a lábam is sánta volna, a karom meg béna s jól kancsálítottam.

S gondoltam:

Most majd meglátom, mondjátok-e «ej milyen helyes ez a kicsike». «Nem akar egy kis cukrot?»

De mielőtt benyitottam volna, az apám hangja szólt belőlem: - ezt az arcátlanságot! És az anyámé: - ezt a szégyent!

Úgy, úgy, feleltem, most már beszélhetek!

Csak még azt néztem, nem lát-e valami rendőr, aztán már benyitottam a meséskönyvboltba.

A csúnyahangú, kövér Reich ült ott, ahogy magamban hívni szoktam, és ujságot olvasott, a két nagy fia meg «dolgozott» a raktárban.

- No mi az? - kérdezett és szerencsémre nem ismert meg.

Nyöszörögve, kancsálítva szóltam:

- Árva vagyok és az a jó Isten küldött engem ide, a jó Isten, «aki megvédi az árvákat és letörli a könnyeket».

- Nna - szólt és szemüvegét feltolta s belenyúlt a zsebébe és egy krajcárt tett az asztalra:

- Nna, vigyed. Már egy ilyen gyerek is koldul!

S olvasott tovább.

Eltettem a krajcárt, mikor hirtelen éhes lettem s szóltam:

- De az a jó Isten azt mondta, hogy menj a Reich úrhoz és az ad neked jó ebédet.

- Mit? - szólt - ebédet? - Az nincs!

S nézett.

Szóltam: - Pedig a jó Isten azt mondta.

Nézett: - Hát hiába mondta. Olyan jóba vagy te vele?

Szóltam: - Az Azarel főtisztelendő úr is azt mondta.

Lestem élesen és sandán: no most!

- Hát onnét jössz? - kérdezett.

- Igenis - szóltam -, ő mondta és ő is adott jó reggelit.

- Nekem nincs ebédem - felelte -, én nem vagyok vendéglős. Menj a Blauhoz.

S még egy krajcárt tett elém.

- De most aztán elég.

Nem tudtam, még mit mondjak s kimentem.

- Az a jó Isten áldjon meg.

Kint még egyre esett s gondoltam: ez két krajcárt ad. Egyet azért, mert azt hazudtam, hogy jó az Isten és egyet azért, mert azt hazudtam, jó a főtisztelendő úr, az apám.

És nevetni kezdtem azon, amit tettem. Örültem rajta. Meg a két krajcáron is. Föltartottam az ég felé a krajcárokat: - látod, te gonosz ég, csak essél, azért is már két krajcárom van.

S tovább mentem, egyik boltból a másikba s minél több krajcárom gyűlt, az eső is annál jobban esett. És én annál jobban nevettem és örültem a krajcároknak, meg a bátorságomnak és a játéknak, olyan jó volt az egész, hogy ugráltam és keringéltem.

- Eshetsz! - kiáltottam az ég felé - még döröghetsz is és villámolhatsz is. Azért is mindig több krajcárom lesz.

S mire végigugráltam, nevettem és koldultam a Bástyakört, már több mint negyven krajcárom volt. Vadul csörgettem a pénzt s gondoltam: - úgy, ezzel a hazugsággal az Istenről még többet gyűjtök és még többet! Csak hadd legyen nekem. És akkor? Akkor lehet akármilyen gonosz az apám, én mégis veszek majd mindenfélét magamnak. És mért menjek csak a zsidó boltosokhoz? Mért féljek most már? Bemegyek a keresztényekhez is! Ha kancsalítok, úgy, mint eddig és jól felhúzom az orromat, mért ismernék meg, hogy én zsidó vagyok? Hátha még azt nyöszörögném, amit a keresztény koldusasszonyoktól hallottam sokszor a templomuk előtt, hogy «dícsértessék a Jézus Krisztus!?»

De ezt már meggondoltam.

Nem, ezt aztán már mégsem fogom mondani. Még koldulásból és játékból és krajcárokért sem. Jó lesz a «jó Isten» is.

S apám hiába szól megint utánam és anyám is, hogy «jaj még a keresztényekhez is bemegy», én igenis bementem.

És, gondoltam, mikor lenyomtam a kilincset, ha mégis felismernek és azt mondják: - mész ki innét, te büdös zsidó! - akkor köpök egyet és elszaladok, úgy, mint keresztény koldusgyerektől láttam már, amikor kikergették zsidó boltból.

De megint szerencsém volt. Nem kellett köpnöm s krajcárt is kaptam. Látod, mondtam és nevettem, a Jézus sem kellett. És ezután mindig, ha nem akarod, hogy tudják, hogy zsidó vagy, felhúzod az orrodát és kancsalítasz. De Jézust azért sohase mondasz. És ki se kell keresztelkedni.

És estére, gondoltam, lesz talán egy forintom is. És akkor bemegyek valahová és «szállást is kérek,» úgy mint az álruhás királyfi: «adatok szállást, mert hosszú utat jártam és az apámhoz megyek».

És lesz szállásom is. És másnap tovább megyek, mindenhova és még tovább. És veszek meséskönyvet mindig és krémet vagy virslit. És soha többet nem kell nekem törődni szüleimmel és testvéreimmel és senkivel sem. Nem kell se tanulni, se inasnak menni. Jó lesz így. És fütyülök mindenkire.

S azzal kéregettem tovább zsidóknál is és keresztényeknél is. S magamban csak hahotáztam.

S ahol nem adtak egy krajcárt sem, ott «káromkodtam».

- Majd megver titeket az a jó Isten.

S mire este lett, mielőtt a boltok becsuktak volna, vettem krémest, de egyszerre ötöt, olyat, amiből csak szombaton szoktunk kapni egyet, de sohasem többet. És aztán vettem egy egész új mesekönyvet is és pedig jó vastagot. Akkor, mivel már csuronvizes voltam, bementem egy zsidó pékbolt udvarába, ahol megláttam a kemencében a tüzet. És mint az «Árva királyfiban», kértem, hogy:

- A jó Isten nevében, messzi útról jövök és apámhoz megyek, hadd szárítsam meg itt a ruháimat a tűznél és hadd aludjak nálatok egyet, akárhol szívesen elfekszem...

A péklegények meg is engedték, levetköztem, csak az inget hagytam magamon, ők pedig hagyták, hogy «feltereggessem» a ruháimat egy hosszú lapátra, ami a kemencénél volt.

Ott kuporogtam ingben és néztem, hogy gyúrták a fedett udvaron a kenyeret és zsemlyét. Volt köztük egy, aki alig volt idősebb, mint én s gondoltam:

Beállhatnék közéjük én is. De minek? Hogy majd ők is parancsoljanak? És a végén meg is üssenek? Egy krajcárt mindenki ad, meg egy kis ruhaszárítást is és aztán valahol «szállást» és ezért még nem parancsolhat senki velem semmitsem, de ha beállok, akkor már parancsol és üt és azt is akarja biztosan, hogy azt gondoljam, amit ő, úgy, mint az apám tette.

És akkor legjobb így. Mindenem van és senkise parancsol és senkisémet üt és senkivel se kell törődnöm. Csak azt mondom: a jó Isten áldjon, úton vagyok apámhoz... Vagy ezt: a jó Isten verjen meg, amiért... És mindenem van, nevetek magamba és az Istent is szidom és dobálom, ha akarom. S odamegyek, ahová akarok. Haha, haha. Rémitően csiklandozott a jókedv, hogy megint ugráljak és nevessek, de azért csak kuporogtam és néztem a tűzbe s hónom alatt erősen szorítottam egy nagy stanicliban a virslit, amit otthon is mindig nagyon szerettem, de sohase kaptam többet, mint csak egy párat belőle. Most látod, gondoltam, egyszerre három párod van, meg se tudnád enni, úgy jóllaktál a krémeseikkel. És aztán itt van a meséskönyved is, egészen új és milyen vastag!

S nem szóltam senkihez.

Ti csak dolgozzatok - gondoltam - én magamban nevetek.

De vigyáztam, hogy a szemem félig vak legyen és a lábam-kezem kicsit béna. És az egyik markomban szoroson fogtam az öt krajcárt, ami az egészből megmaradt.

Akkor megszáradt végre a ruhám s felöltöztem. Ahogy ezzel végeztem, rámszólt a pékmester:

- Hát ha akarsz, elfekhetsz a szalmában a raktárban hátul. De csak máma éjszaka.

Megköszöntem. Mire az egyik legény:

- Majd megmutatom én neki.

Erre a pékmester hátraszólt a feleségének:

- Megyek a templomba!

Majd az egyik legényhez fordult:

- Náci, te is jöhetsz.

Bementek a lakásba, hogy rendesen felöltözzenek.

Erre meghökkenem.

Tyű - gondoltam, - hiszen nekem is most oda kellene mennem a templomba és megmondani az igazat. Apámnak és zsidóknak és az Istennek, aztán pedig a keresztény templomba is, a keresztényeknek. És még előbb szidni az Istent a setétben. Igen, a sok krajcár, a meséskönyv,

a krémes, a virsli, a jó tűz meg a meleg és ez a jó «szállás» meg a sok titkos nevetgélés elfeledtette velem az egészszet.

Persze, persze - gondoltam - dehát miért is menjek most már. Mikor megvan mindenem. És tudom, hogy ezután már mit fogok csinálni. Koldus leszek és aztán mindennap ha már elég krajcárom lesz, olvasom a meséskönyvemet és csavargok, amerre csak lehet. Miért menjek hát a templomba megmondani az igazat apáról és az Istenről.

Csak azért, hogy ott apám elfogasson, vagy ha ő nem, akkor utána a keresztények és megverjenek és a tömlöcbe csukjanak? Inkább örülök, hogy «végeztem az egésszel».

S kinyújtóztam meglehetősen a tűz mellett.

De az a tűz akkor így szólt:

- No, ehhez kellett nagy bátorság. Kéregetni! És aztán krémest enni; mesét venni; virslit szorongatni és krajcárt és szárogatni magad és aztán a szalmában aludni.

S persze, most is mindjárt az apám hangja keveredett bele abba, amit a tűz mondott:

- Ehhez kellett nagy bátorság? Ehhez csak az kellett, hogy «ne süljön le a pofádról a bőr» és hogy «szemtelen légy, mint egy piaci légy» és «buta, mint egy igazi ingyenélő».

S úgy éreztem, mintha apám és anyám látnának és tudnának mindent, amit eltávozásom óta tettem és gondoltam s így beszélnének egymás közt:

- Látod, úgy-e, hogy ismerem én őt. Isten! Kell ennek az Isten, és majd ő «megmondja» az igazat a zsidóknak, meg a keresztényeknek! Ez? Csak a szája járt. Nem akart ez semmit, csak ezt: szégyen nélkül koldulni, zabálni és ingyenélni, a napot lopni, a meséskönyvvvel, míg mások, becsületes emberek gyúrják a tésztát, és tanulnak és «izzadnak», a kemence mellett «s milyen keservesen!» De ő «csak nevet magában».

Melegem lett.

S visszamorogtam a tűznek:

- Nem lesz igazad, te rossz apa. Nem lesz. Azértse lesz!

- Nono - szólt a tűz, - ismerlek én!

S láttam a tűzben, egész «pontosan», ahogy atyám felvette a reverendáját.

Anyám pedig:

- Gyere, papa, lekefélek. Mi lesz hát azzal a gyerekekkel?

S atyám:

- Sohase félj. Ismerem én. Most még koldul, aztán majd lop, betör, rabol és mind azzal, hogy «ő csak tudni akarta, van-e Isten». Persze, hogy ez volt a «végcélja», hogy: gonosz akarok lenni. Csak ez volt! És a többi csak «kifogás». Ismerem én!

Láttam a tűzben, amint feltette a bársonyfövegét és aztán anyámmal bement a mi szobánkba. Anyám előkészítette az ünnepi gyertyákat. Szólt:

- Papa, mégis túlságosan megütötted, ezt meg kell hogy mondjam neked, mielőtt a templomba mégy.

- Ugyan! - szólt apám büszkén, - csak kolduljon s legyen szégyene a földnek.

S anyám:

- Ah, ja...

S láttam a tűzben: apám megcsókolta anyámat s azzal indult le a templomba s mondta magában, úgy mint én szoktam:

- Csak hadd legyen szégyene a földnek.

Felkeltem a tűz mellől:

- Nem úgy, gonosz apa - morogtam én is, - nem lesz «szégyene a földnek», te leszel «szégyene a földnek».

És láttam, ahogy megy le a lépcsőn, fogva elől reverendáját, nehogy bepiszkolódjék.

Erre felkeltem a tűz mellől, hogy elinduljak. De előbb, mint az «Árvakirályfi», így szóltam a legényekhez:

- Köszönöm, amit értem tettetek, majd még fogjátok híremet hallani.

Nevettek. S szólt az egyik:

- Hát nem maradsz itt a szalmában?

- Nem - feleltem -, nekem még egy «nagy munkát» kell elvégeznem.

- No csak menj - szólt a legény, - aztán ha vissza akarsz jönni, tíz után, csak zörgess a kapun, majd kinyitom.

- Köszönöm - szóltam -, «majd élek engedelmeddel».

Erre az:

- Dehát hová mész, babszem! Mi az a «nagy munka»?

És elém állt félig meztelen nagy testével, s hunyorgott:

- Te, nem úgy szöktél meg hazulról?

Erre valamennyien körülállták.

Gondoltam:

Hát akkor «megismertetem magam velük» - és aztán megyek a templomba és mindent «elintézek».

S szóltam «Árvakirályfi» módjára:

- Nos, tudjátok meg, nem vagyok én koldus és nem vagyok én úton, hanem a gonosz zsidó papnak vagyok én a fia.

Kinyitottam jól kancsal szemem s kiegyenesítettem magamat és szóltam:

- De többet most nem mondhatok. Mert a többi még titok. De ha eljöttök a zsidó templomba, ott megtudtok mindent.

Nevettek:

- Tyüh az Istenit! - szólt az egyik.

S a másik:

- Oda bizony most nem mehetünk, mert nekünk dolgozni kell.

- Akkor - szavaltam - isten veletek.

És elsiettem.

De kint a setétedő uccán, ahogy siettem a templom elé, hamarosan megszólalt a setétség. Persze megint az apám hangján.

- És te akarsz most így ezzel a szemtelen koldulással, a hónod alatt a virslivel, meséskönyvvel és markodban a maradék öt krajcárral, te akarsz Istenről és rólam beszélni a zsidóknak, hogy így meg úgy? Meg fogod ezt még gondolni. Ajánlom.

S én magamban szaporán lépegetve:

- Csak beszélj a setétből, csak beszélj.

S minél többször morogta apám százszor ismerős hangján ugyanazokat az ismerős szavakat, én annál jobban siettem s végül már rohantam s fel a lépcsőn, be egyenest a templom előcsarnokába. Itt azonban megtorpantam. Lihegve, remegve néztem a nagy szárnyas ajtót. Bent a kántor, a Flussz már javában énekelte: «Jöjj, jöjj szombat szent Arája»...

- No látod - szólt apám hangján a szárnyas ajtó: - úgy-e, hogy csak «a szájad jár?» S máris hogyan félsz?

S éreztem: jaj, hogy remegek, lihegek. Hát még mindig ilyen gyáva vagyok? Pedig már koldultam is! Még a keresztényeknél is.

S ami még borzasztóbb: most majdnem bementem a csomagommal együtt.

S néztem a csomagot. Most meg az apám hangja a csomagból szólt csúfolódva:

- Ah úgy! előbb elrejtjük, amit koldultunk arcátlanul, letagadjuk, lehazudjuk és aztán bemegyünk szidni azt, «aki tisztességes munkával keresi kenyerét és nem holmi ingyenélő».

- Nem - feleltem a csomagnak, - nem rejtek el és ha százszor úgy koldultalak is, akkor is bemegyek veled együtt és megmondok odabent mindent. Inkább hadd tudják meg azt is, hogy koldultam és «elzüllöttem», de majd megmondom, hogy te miattad «züllöttem el», gonosz apa.

S már olyan hevesen, hirtelen és remegve fogtam meg az ajtó gombját, hogy a kezem majd odaragadt hozzá. Nem is tudtam volna bemenni, ha apám hangja megint nem szólt volna az ajtóból:

- Na majd meglátjuk.

Erre keservesen kirántottam a szárnyas ajtót s majdnem úgy zuhantam be a templomba.

A félelemtől és a nagy erőlködéstől alig tudtam mozdulni s csak álltam odabent lihegve. Nem mertem széjjelnézni, csak reszketve és konokul bámultam a padlót és a csomagomat. Igen csodálkoztam magamban, hogyhát mégis, igazán behoztam a koldulásaimat magammal. S még mindig nem tudtam mozdulni. A csomagom mintha megnőtt volna és úgy éreztem, hogy már mindenki sejtí; mi, hát a pap fia volt az a koldus. S különösen az apám, aki erősen néz.

S mindjárt hallottam, amint szidott:

- Aki ilyen gyámoltalan, az akar mást szidni?

Erre mégis feltekintettem reszketve. Azértis! Égett és bizsergett az egész testem s különösen a térdem és a csomagom remegett, de azért csak álltam és «felemelt fővel» bámultam bele a világosságba, hadd lássa és hadd ismerje meg mindenki a koldust.

Akkor sandán, a hozzám legközelebbi, legutolsó padra esett a tekintetem, ahol azok ültek, akik a «hitközségből élnek kolduskenyéren». Erre nehéz elhatározással egyenest közéjük álltam be a padba, hiszen én már úgyis idetartozok. S ott megint csak álltam és álltam, álltam, feszesen és reszketve s még mindig nem mertem jól körülnézni. A csomagomat le se tettem s gondoltam, lehet, hogy a Reich, vagy a Blau, most egyszerre csak ide fog jönni és mindjárt megszegyenít, még mielőtt egy szót is szólhatnék apámról. De nem, senkise jött. Csak a mellettem ülő «szegény ember» kínálta elém a maga imakönyvét és mutatta, hogy hol tart a

kántor. Aztán a másik meg morogva és hajlongva folyvást egyenesen a nyakamba borított egy imakendő. Most már rájuk néztem. Az egyik a rossz szemüvege felett hunyorgott, a másik meg a fogatlan szájával mosolygott.

Persze - gondoltam, - most még azt hiszik, hogy «helyes a kicsike» és «ő a pap fia».

Ezután már egészen széjjel mertem nézni, előbb csak sandán, de aztán egyenesebben is, csak még oda nem tekintettem fel, ahol az anyám ült és Ernuskó.

Senkise nézett rám vissza, úgy látszott, nem vettek észre és talán mégsem ismerték meg a «koldust», vagy az is lehet, hogy csak azért nem akarnak megszegényíteni itten, mert «olyan büszkék vagyunk a főisztelendő úrra, igazán olyan szépen beszélt». S most már letettem magam mögé a padba a csomagot, jól bele a sarokba. Ettől persze még mindig nem tudtam bátrabb lenni, hiába nem akartam, a lábam csak remegett mindig, úgyhogy újra hallottam az apám hangját; most már a sárga és rongyos imakönyvből, amire bámultam:

- A koldus, akinek a lába még most is így remeg, az ne akarjon az apjáról beszélni...

Erre lehajoltam és folyton fogtam a lábamat s úgy tartottam, előbb az egyiket, aztán a másikat, hogy ne remegjen.

- Azértse - morogtam, - azértse. Nekem engedelmeskedsz te láb, vagy az apámnak? - De alighogy elengedtem őket, csak újra remegni kezdtek s apám hangja szólt belőlük:

- Még a lábadnak se vagy ura és...

Erre hagytam, csak hadd remegjenek, nem törődök velük többet.

De a fülem is zúgott s belőle meg ezt hallottam apám hangján:

- Aki még a fülének sem ura...

- Jó - gondoltam -, ti mind csak engedelmeskedjete az apámnak, azért én mégis beszélni fogok róla. S most már figyelni kezdtem, mikor kerül apám imájára a sor. S kiszámítottam, hogy még négy ima van hátra.

S most végre odanézttem apámra. Igen, úgylátszik, mindig engem nézett.

S most mindjárt intett a fejével, hogy jöjjetek fel hozzá.

S hallottam belül a hangját.

- Elég volt ebből az uccakölyök-tempóból, előre, ide, fel. S akkor még jól van, nem bánom, ha egyszer úgysis «megbűnhődte magát».

S erre a lábaim majdnem maguktól elindultak hozzá, úgyhogy bele kellett kapaszkodnom a pad szélébe és úgy fogtam magam, hiába remegtek és topogtak a lábaim.

- Itt maradtok - morogtam és többet nem néztem apámra és csak az imakönyvbe. S erre lassan megint nyugodtabb lettem és újra számoltam:

- Még két ima és aztán jön...

S hogy ne is hallhassam többé sehogyan sem az apám hangját belülről, morogni kezdtem az imát, ahol éppen tartottunk.

De persze azért csak arra gondoltam, hogy majd mit is fogok mondani. De az egész, a koldulással együtt, igen nehéznek látszott. S ekkor gondoltam:

Hátha nem is ismerték meg rólad a koldust? Akkor talán arról nem is kellene beszélned. Csak a gonosz apáról. Ez könnyebb volna.

De ahogy erre gondoltam, mindjárt úgy láttam, hogy a Reich sandán néz rám. S megismert, igenis. És a Blau? Az is.

Akkor hát mindegy - gondoltam, - mégis csak a koldulásomról is kell beszélni. Hogy elzüllöttem. S hátrafordultam és remegő kézzel egyenest, dühösen ki akartam bontani és magam elé tenni, hogy csak hadd lássák már most, nem bánom, mert úgyis beszélni fogok róla is. Mindenről.

De most meg anyám hangja szólt ki nevetősen a csomagból:

- Gyuri, Gyuri, te számár, hiszen kinevetnek! A virslivel, meg a krémessel. Ki akarod nevetetni magadat?

Nem nyultam a csomaghoz. S kétségbeesve tekintetem magam elé, mert anyám hangja újra szólt:

- Milyen nevetséges vagy te gyerek! Nem is tudod? Ha csak ki fogod nyitni a szádat, nevetni fognak. Te csacsi!

Erre már sírni szerettem volna, mert igen, ez a legbosszantóbb, ez, ez, hogy nevetni fognak, mert kicsiny vagyok, kicsiny, kicsiny, kicsiny, és a koldulásom is kicsiny, és a csomagom is, a virsli és a krémes és a könyv is, csak kicsiny és nevetséges és a beszédem is, amit mondani akarok magamról és a gonosz apáról.

S újra hallottam anyám hangját:

- Az ember nem haragudhat rá, apa, hiszen olyan csacsi, csak nevetséges az egész, hidd el, apa!

Erre a könnyeim maguktól eleredtek, hiába nem akartam, csak folytak és akkor, nehogy lássák és hallják visszatartott sírásomat, a pad alatt kezdtem fujni az orromat.

De most egyszerre felhallatszott erősen és újra a Flussz éneke.

S figyelmeztetett: még egy utolsó ima, aztán jön.

Erre könnyeim ijedtemben rögtön elálltak. S csak álltam a zsebkendőmmel keservesen.

S gondoltam: - nem sírok többé, mert nevetséges leszek. Hiába, minden hiába. Kicsi vagyok és amit mondanék, az is csak kicsi lenne.

Senki, semmi, a gonosz apa sem tudott olyan bosszantót mondani, mint a kinevetős anya.

S megint csak az imakönyvet bámultam.

S ott most megláttam az utolsó imában nagy héber betűkkel elől:

A MI URUNK ISTENÜNK

Csak néztem rá bután.

S most ő szólalt meg:

- Látod, miért szidtál engem is. Apádat szidhattad. De engem miért? Látod, miért dobáltál meg és miért mutogattad nekem a krajcárokat. Látod, most aztán már senkid sincs. Senkid.

S én bután, gyáván és nagyon fáradtan motyogtam magamban:

- De hiszen én csak a templomot dobáltam meg, a betűket és én csak a falat dobáltam meg és én csak a levegőbe mutattam a krajcárt.

- Látod - szólt az Isten, - «ez mind csak gyáva csűrés, csavarás», látod, inkább kértél volna, hogy segítsék apáddal szemben. De te még most itt a templomban se kérsz, csak bámulsz bután, pedig már itt az utolsó ima. Utána aztán apád lejön és egyenesen hazavisz, meglátja a csomagot és a többit úgyis tudod.

S tovább: - Látod, miért mondtad: hadd lám, az embereket, a zsidókat is mind olyan gonosznak teremtette-e az Isten, amilyen ő, meg a papja.

- És látod, nem is teremtetem őket olyan egészen gonoszoknak, egy krajcárt mindegyik adott, de még a keresztények is, és ezért van itt most a csomagod, a szégyened. És látod, ha nem szídtál volna engem is, most nem éreznéd magad olyan kicsinek.

- De hát mit tegyek most már? - motyogtam.

- Mit? Kérj engem, hogy ne nevéssenek majd ki, ha megmutatod a koldulásaidat és megmondod apádról az igazat és magadról is.

- Dehát kértelek én már, hányszor, és mindig az apámnak segítettél, a gonosznak.

- Mégis próbáld csak meg. Most még utolszor.

- Dehát te úgyse törődsz velem.

- Mégis csak próbáld meg utoljára.

- És ha nem sikerül? És ha mégis csak nevetni fognak és apám lesz a győztes és megint megszégyenít és elvisz és becsuk a javítóba; mint «naplopót és koldust»?

- Akkor azt fogod mondani: Jó, most már aztán igazán mindent megpróbáltam és most már igazán nem törődök semmivel és most már igazán örökre koldus és gonosz leszek, ha kikerülök a javítóból.

- Jó - feleltem, - hát legyen, akkor utoljára megpróbálom.

S felnéztem a mennyezetre:

- Én nem akartalak téged megharagítani, te Isten, csak a szüleim miatt mondtam, amit mondtam. De én téged nem akartalak bántani! Lehet, hogy te vagy és hogy jó vagy!

De az Isten mindjárt rámszólt: - «Lehet?» No ez igen kevés.

- Nem, nem - mondtam, - én azt hiszem, hogy igenis vagy! Egész biztos, hogy lehetsz. Hogy vagy. És én mindent meg fogok tenni, amit csak akarsz! Csak most utoljára segíts rajtam, hogy ne nevéssenek ki és ne legyen kicsi és ne legyen igaza apámnak.

- Jó - mondta az az Isten, - dehát te tudod, hogy mi kell ehhez: önzetlenül megtartani a tízparancsolatot, úgy ahogy a Würz tanító úr mondta s ahogy abban a bibliában van!

- Jó - feleltem én is, - bár még nem tudom pontosan valamennyit, de aztán már mindig meg fogom tartani.

- Úgy ám! - szólt az Isten, - de *önzetlenül!*

- Hát akkor önzetlenül - feleltem.

- De akkor - felelte az az Isten - nem kívánhatod tőlem, hogy neked legyen itt igazad apáddal szemben, mert tudod jól, te is gonosz vagy és ő is. És ezért egyiteknek se adok igazat. Ez az igazság.

- Úgy - feleltem, - szóval te nem jó vagy, hanem igazságos.

- Úgy bizony, és éppen ezért, te csak szidd magadat itten. Ez az első!

- Jó - feleltem, - ezt úgyis meg akarom tenni. De aztán ki fogja őt szidni? Az apát? Ő nem fogja aztán magát szidni itten!

- Azt csak bízd rám - szólt az Isten, - te csak menj ki majd a szószék elé és mielőtt apád beszélni kezd, leborulsz és ezt kiáltod: - Gonosz vagyok én, és koldus, nyomorult. És «bűnbe» vittem az apámat. És akkor ő lejön a szószékről és azt fogja mondani: - Jobb vagy te, mint én, mert mégis csak kicsi vagy és tudjátok meg «híveim», énmiattam lett ő gonosz és koldus.

- Á - mondtam -; nem fogja ő ezt megtenni. És csak engem fognak kinevetni, csak én fogok «zavart» csinálni és aztán csak minden még rosszabb lesz.

- Akkor - szólt az az Isten -, csak ne higgyj.

- De ha - feleltem - olyan nehéz ezt nekem róla elhinni! Adjál nekem valami jelt előbb, hogy bizonyosan úgy lesz.

- Ezt nem lehet - szólt az az Isten.

- Akármilyen picit, csak hogy én tudjam, hogy te vagy az! Hogy például most egyszerre mindenki aludjon el! Csak egy percre!

- Hohó! - szólt az Isten, - ez nagyon sok!

- Hát akkor - alkudoztam, - csak ott mellettem az a két bácsi aludjon el, akik most éppen úgy hajlonganak! Vagy ha még ez is sok, akkor csak a gyertyák aludjanak el, most mindjárt!

Az az Isten azonban még ezt sem akarta megtenni:

- Vagy hiszel nekem mindent - mondotta - egész önzetlenül, vagy nem. Nem lehet alkudozni! Kezdd el, mielőtt apád beszélni kezd.

- De ő azt fogja hinni, hogy csak azért teszem, mert «zavart» akarok és «feltűnést».

- Mindegy, hogy ő mit hisz!

- És ő sohase szeretett! Ezt tudod jól.

- Mindegy, hogy sohase szeretett! Tedd!

- De ha nem merem! Szégyellem. Félek, hogy csak «póru járók».

- Majd hunyd be a szemed s úgy menj ki és borulj le és kiálts.

- De mi lesz? Jaj, mi lesz!

- Ha nem lesz úgy, ahogy ígérem, akkor, mondtam már, szidhatsz és örökre gonosz lehetsz. Érted? De most már elég. És vigyázz, mert apád már készül a beszédhez. Most hunyd be a szemed és rajta!

Minden porcikámban ijedten lehunytam a szememet, s aztán egyszerre úgy éreztem, hogy rohannom kell és kiáltanom muszáj, már nem tehetem, hogy ne rohanjak és ne kiáltsak, s akkor üvölteni kezdtem:

- Isten nevében mondom, hogy nyomorult, gonosz koldus vagyok és «bűnbe vittem» apámat.

- S megint előlről és folyvást újra.

A kántor elhallgatott. Atyámat nem láttam, mert szemem le volt húnnyva és rohantam, csak a hangját hallottam és vele sok más hangot.

De én nem törődtem már semmivel sem és csak kiáltottam tovább:

- Az Isten mondta, hogy kiabáljak! Az Isten mondta, hogy kiabáljak! - Aztán elestem és úgy maradtam.

Szemem még mindig csukva volt és most éreztem, amint atyám megragadta a kezemet:

- Gyere azonnal!

Ám én csak kiabáltam, úgy mint eddig, mire atyám felemelt s kivitt magával a templomból.

Úgy éreztem, egy pillanatig sem szabad pihennem, folyvást kiáltanom kell, mert ha nem, utána csak sokkal rosszabb lesz.

Ekkor egyszerre anyám hangját hallottam.

- Mi az? - sikoltotta. - Elgázolták?

Én azonban csak tovább kiáltottam:

- Isten mondta, hogy kiabáljak, az Isten, az Isten.

S mikor atyám letett a mi szobánkban, mindjárt odafutottam hozzá, ugráltam, s csókoltam, ahol értem. S tovább kiáltottam: - én az Isten nevében kiabálok, az Isten nevében.

Eztán anyámhoz szaladtam, hogy őt is csókoljam Isten nevében, de anyám ijedten hátrált előlem, s kiáltott:

- Megőrült! Istenem, ez megőrült!

Befutott előlem a hálósobába, akkor két testvéremhez futottam, s ugyanúgy csókoltam őket, ahol értem, ámde ők is ijedten hátráltak, s bementek anyámhoz. Erre visszafutottam atyámhoz, s tovább csókoltam, mire ő erősen megfogott:

- Nono, - szólt - jó. Nana. Én is szeretlek, mindnyájan szeretünk, csak maradj szépen nyugton.

Most anyám jelent meg a küszöbön, de atyám némán és erősen intett neki, hogy csak menjen vissza a szobájába.

Most atyám karjai közt még mindig nagyon reszketve, vártam, hogy megszólal-e s mondja, amit az az Isten ígért nekem felőle. Vagyis, hogy szidni fogja-e magát. Ha már a templomban nem mondta, - gondoltam, - talán majd most itt.

De ő csak igen különösen nézett rám. Se szigorúan, se szelíden, «megbánással» sem, inkább csak figyelt rám. De semmi olyat nem mondott, mint amit az az Isten megígért nekem, hanem csak ezt:

- No jó, nincs semmi baj. Gyere, ülj le szépen. Aztán majd beszélgetünk. Nem vagy fáradt?

- De, - mondtam - fáradt vagyok, de azért Isten nevében szóltam.

És újra mondtam, amit már annyiszor, most már halkabban, mert rekedt voltam egészen és nagyon fáradt. De apám még mindig nem azzal felelt, amit az Isten ígért:

- No jó - szólt s megvetette az ágyamat, - most csak feküdj le és ha szépen nyugodtan fekszel, azt kapod tőlem, amit csak kívánsz.

Gondoltam:

«Feküdj le és azt kapod.»

Ő hát azt hiszi, hogy én beteg vagyok és azért ígéri: «azt kapsz, amit kívánsz», és azért mondta: «na, jó, jó». És eszembe jutott, amit anyám kiáltott, mikor elszaladt:

«Ez megőrült.»

S szóltam:

- Köszönöm, de én nem vagyok beteg és örült, hozzám az Isten szólt és ő mondta: kiáltsd ezt és ezt.

- Jól van - szólt apám. - De azért csak fekj le. És majd az ágyban megmondhatod, mit szólt neked az Isten.

Néztem apámat és gondoltam:

Megmondjam neki, mit ígért az Isten? S csak néztem és néztem, mikor egy hang belül ezt súgta:

- Vigyázz, ne mondd meg neki, mit ígért az Isten neked felőle: hogy majd ő is bevallja gonoszságát. Mert akkor nem fog többé betegnek tartani, hanem csak úgy, mint azelőtt, gonosznak, aki «csak zavart csinál», és még gonoszabb lesz hozzád, mint eddig volt. Vigyázz! Most már láttad, hogy az Isten nem tartotta meg az ígétét, azért inkább csak légy te neki beteg, vagyis «örült». Az sokkal jobb!

És ez a hang, ami ezt mondta, mintha egész más lett volna, mint a többi, ami idáig beszélt velem és belőlem. És éreztem, hogy jó lesz, ha megfogadom, és örültem magamban a jó figyelmeztetésnek.

De apám úgy látszik mindjárt észrevehetett rajtam valamit:

- No, mit mosolyogsz? - szólt.

Megijedtem, hogy kitalálja a figyelmeztetést és sietve mondtam:

- Semmit, semmit...

De azért még mindig nem tudtam mozdulni és vetkőződni, mert láttam, hogy az apám nagyon figyel. Még jobban, mint eddig.

- Nos - szólt újra az apám, - nem akarsz lefeküdni?

- De - feleltem gyorsan, - most már tudom én is, hogy beteg vagyok, vagyis örült és lefekszem.

S vetkőzni kezdtem, de nem úgy, mint máskor, sebesen, mert az a hang így súgta: - most nem kell sietned, mert «örült» vagy, vagyis «beteg», és fáradt is vagy.

Meg-megálltam hát a vetkőzésben, de mivel láttam, hogy apám mindig jobban és jobban figyel és a végén mégis kitalálja, hogy nem vagyok beteg, vagyis örült, hirtelen sietni kezdtem a vetkőzéssel. És még gyorsabban bujtam az ágyba és szerettem volna magamra húzni jól a dunyhát, hogy ne figyelhessen többet rám, de nem mertem. Gondoltam, hátha éppen abból kitalálja a többit. És ijedten láttam, hogy odaült az ágyamhoz egész közel és még jobban és még jobban figyelt. S szólt:

- No, most már megmondhatod, mit szólt hozzád az Isten.

És megint szólt az a hang: - Vigyázz! Csak azért olyan szelíd a hangja és az arca, hogy te ne tudhassad, mennyire figyel, de vigyázz, mert egyszerre csak rádveti magát, amiért nem vagy beteg, vagyis «örült», és...

Erre úgy féltem, hogy nem tudtam szólni se, csak néztem, néztem atyámat. S ő kérdezett:

- Mit nézel úgy, mitől félsz, mit láatsz?

Erre a hang így szólt: - Vigyázz! Meg ne mondd neki, hogy tőle félsz, mert akkor azonnal *megetud mindent* és jaj neked, jajj!

És én egyre rémültebben hátrább húzódtam az ágyban.

Ő pedig:

- No, maradj szépen - szólt és utánam nyult.

De a hang megint és egyre lassabban: - Vigyázz, mert megfog!

És akkor még hátrább húzódtam, de ott a fal volt és a falból szólt most a hang: - Ne nézz rá többet, mert mindjárt mindent megtud; rejtsd el a fejedet, mert különben «meghalsz a kezei közt», «megfojt».

Erre belefúrtam fejemet a párnába és úgy maradtam lihegve, apám pedig úgy hallottam, egyre hangosabban szólított és akkor úgy éreztem, hogy fenyeget a hangjával, mert már *mindent tud*. És én egyre jobban fúrtam bele a fejemet a párnába, egész addig, mikor egyszerre nem hallottam már az apám hangját.

S most már tudtam, hogy vége, mindjárt «megfojt». De nem bírtam már mozdulni, csak éreztem, hogy lassan, a vánkosból, mintha apám keze csavarodna a nyakam köré. Fuldoklottam, aztán egyszerre csak egészen csönd lett s hallottam megint azt a harmadik hangot, de egész halkán, csak igen halkán: - Most már «halott» vagy, vagyis «véged» van, «és nem kelhetsz fel többé», «és nem nyitod ki a szemedet többé.»

- És aztán? - kérdeztem - de nem nyitottam ki a szememet. Erre egy egész másik hang szólt:

- Gyuri, Gyuri.

S gondoltam: nem az anyám ez?

- Igen, - súgta az a hang megint, - ő az és örül, hogy végre «véged van», és te csak hagyd, hogy örüljön, mert így neked is jó lesz, ha te «halott» vagy.

Erre megint az anyám hangja:

- Hát nyisd ki szépen a szemedet, Gyuri. Nézd, mi vagyunk itt.

Erre a hang:

- Kinyithatod, de azért csak maradj «halva», mert ez a legjobb.

Hát kinyitottam, de igen nehezen és alig láttam, olyan fáradt voltam. Anyám ott ült az ágyamnál és sírva kérdezte:

- Hogy vagy? Jól érzed magad?

S a hang: mondd csak, hogy «halott» vagy.

S szóltam: halkán és igen fáradtan:

- Én anyám? Nem látja, hogy halott vagyok?

Erre bejött apám is.

És az a hang mindjárt szólt:

- Ne ijedj meg, most már nem tehet neked semmit, mert «halott vagy», «véged van» és «nem kelhetsz fel többé», csak a szemed van nyitva. Már nem bánthat.

Ágyamhoz lépett s kérdezte:

- Nos, jobban vagy?

S feleltem:

- Én halott vagyok, végem van, csak a szemem van nyitva.

Erre láttam, apám meg akarta fogni a kezemet. Először el akartam húzni tőle, mert féltem, de a hang megint biztatott:

- Hagyd, nem bánthat már, mondom, «halott» vagy.

Erre hagytam s szóltam:

- Halott vagyok és senkise bánthat engem többet.

Ő pedig így szólt:

- Dehogyan bánthatunk. És nem vagy te halott, csak egy kicsit ájult voltál.

Néztem rá; s gondoltam: nem akarja bevallani, hogy *azt* tette velem és ezért vagyok halott!

S néztem anyámat is, aki csak lesett.

S gondoltam: - Ő tudja, mit tett velem az apám? Vagy ő se akar tudni róla, mert nem akar többet «semmi izgalmat»? Megkérdezzem tőle?

De a hang így szólt:

- Mindent megmondhatsz, csak ezt az egyet ne mondd nekik, hogy mit tett veled az apád, mert akkor megint azt hiszi anyád, hogy «őrült» vagy, tehát beteg. És az apád is megint nagyon fog figyelni. Az pedig nagyon rossz lesz. Éppen olyan rossz, mint amilyen már egyszer volt. Azért inkább csak légy te halott, azt nem figyeli az apád és az anyád sem. - S nem szóltam semmit sem.

Mire megint az apám:

- Bizony, ájult voltál, még pedig a rosszaságtól - és mosolygott s megveregette a kezemet. - De most már hála Isten, rendbejössz majd. - S megint fogta a kezemet, vajjon lázam van-e?

Erre anyám szólt aggodalmasan apám felé:

- De miért mondja azt mindig, hogy halott. - S már újra sírt.

Néztem őket, de igen rosszul láttam és nagyon forró voltam és fáradt.

Mire apám:

- Ej Istenem, hát még *fáradtnak* érzi magát. Ez természetes, ilyen ájulás után. Ezt érti azon, hogy halott.

Anyám kérdően nézett rám:

- Nagyon gyöngé vagy?

Visszanéztem rá. S megint gondoltam:

«Ájulás»? Hát igazán nem tudod, hogy apám *azt* tette velem? Vagy csak te is tagadod, mint ő?

Mire anyám nógatott:

- Valamit mondani akarsz? No csak beszélj, mindent megmondhatsz nekünk, senkise bánt és senkise haragszik rád. Senki! Úgy-e apa?

- Persze, hogy senki! - felelte apám, - no csak beszélj, mit akartál mondani?

S a hang megint szólt:

- Mindent megmondhatsz, csak azt az egyet nem, hogy az apád megfojtott s azért vagy halott.

- Nos? - szólt az anyám újra. - Beszélj szépen.

S szóltam:

- Mindent megmondhatok, csak azt az egyet nem.

Anyám közelebb hajolt:

- Mit?

S apám:

- Nos?

- Azt az egyet - feleltem és néztem őket s gondoltam: - Ni, hogy tettetik magukat, kíváncsinak. Mikor úgyis tudják. Apám egész biztosan.

Mire megint az apám:

- No csak mondd - szólt, - azt az egyet is egész nyugodtan megmondhatod. Akármit.

Addig néztem rá, hogy egész magától megszólalt a szájam:

- Úgyis tudja...

De a hang mindjárt ijedten intett: - Vigyázz, tovább ne. Mert aztán igen nagyon rossz lesz. Újra.

- Mit? - kérdezte apám, - mit tudok úgyis?

De tovább nem mertem.

- Csak, semmit - szóltam.

Mire apám odasúgott valamit mosolyogva anyámnak.

Erre az is mosolygott és bólogatni kezdett.

Igen - gondoltam, - örülnek, hogy halott vagyok.

Apám azonban felállt és heves lépteivel bement a szobába s kihozott onnét egy csomagot. A koldulásaim voltak. De csak a meséskönyv egyedül.

Igen, gondoltam, hát azt hitték, hogy ez az az egy, amit nem akartam kimondani. Hogy ettől féltem. Pedig hát nem kell már félnem attól, hogy koldultam, mert úgyis halott vagyok.

Apám letette az ágyamra a könyvet s szólt:

- Ez már egész rendben van - szólt, - elintéztük. Nincs semmi baj. És ez most már jogosan a tied.

S anyám:

- Erről akartál kérdezni?

S a hang súgta: - Mondd, hogy erről. Nehogy tovább kérdezzenek és akkor még kimondd azt az egyet, amit nem szabad.

- Erről - feleltem.

S anyám:

- Mindenki szépen visszakarta, amit adott. A keresztények is. Minden egyes krajcárt.

A hang súgta: - Köszönd meg szépen. Hiszen úgyis halott vagy.

S szóltam:

- Köszönöm szépen, hiszen úgyis halott vagyok.

Erre anyám szeme megint könnyezni kezdett.

S apámhoz fordult:

- Látod, megint azt mondta.

Erre az:

- De értsd meg Ida, hogy ő nem is tudja, mi az a «halott». Ez nála csak azt jelenti most, hogy fáradt. Úgy ahogy mondtam már. Úgy-e Gyuri?

Mire anyám hozzám fordult:

- Igen?

S a hang szólt belül:

- Tudják, hogy az vagy. Halott. De ezzel sem akarják «izgatni» magukat. Azért te csak hagyd rájuk, hogy fáradt vagy, mert különben még tovább kérdeznek. Pedig neked legjobb, ha nem kérdeznek.

S mikor anyám újra kérdezte:

- Igen? nagyon fáradt vagy? - szóltam:

- Az vagyok. És legjobb nekem, ha nem kérdeznek.

Anyám bólogatott.

- Jó. Akkor hát csak aludj szépen.

S erre a hang: - Hunyd le a szemed. Ők csak hadd higgyék, hogy fáradt vagy és alszol. Neked úgylátásig mindegy. Hiszen úgylátásig halott vagy.

S lehunytam a szemem.

Mire a hang biztatott: - Legjobb a sötétben, egyedül, egész egyedül.

Erre hallottam, amint halkán felkeltek és elmentek az ágyam mellől.

S a hang folyton súgta, egyre halkabban: - Legjobb - a se-tét-ben, - egye-dül, - egész - egye-dül.

És mindig setétebb lett és egyre nehezebb volt a setétség és nyomott és nyomott, úgyhogy nemsokára azt éreztem, hogy «fekszem a setét földben mozdulatlanul», «egy ládában». De a szemem nyitva volt és hallottam, hogy az anyám, meg az apám hívnak. Gondoltam: csak hadd hívjanak, nem akarok felkelni, nem és nem. De egyre rosszabb lett a ládában és akkor erősen megmozdultam. Most világos lett köröskörül és láttam, hogy a mi szobánkban, az ágyban fekszem és apám s anyám ültek mellettem. S nappal van. De nem reggel, hanem úgy éreztem, inkább már délután. Csodálkozva néztem rájuk. Gondoltam, akkor csak álmodtam, hogy a földben vagyok.

S apám kezdte:

- Nos, jobban vagy most már?

De én megint csak néztem őket csodálkozva. Nem értettem, mikor kerültem ide az ágyamba. S mért aludtam, mikor már nappal van és talán délután. Úgylátásig, gondoltam, beteg voltam.

S szóltam:

- Nem értem! Beteg voltam?

Mire apám, láttam, összenézett anyámmal.

- Te, ez nem is tudja, hogy mi történt velem! - S mosolygott.

S gondoltam: örül, hogy már nem vagyok beteg. Mert ez csak «nagyon kellemetlen».

S anyám apám felé:

- Ne tudna semmit arról, ami velem volt?

Mire apám hozzám fordult:

- Nos, tudod-e mi volt veled?

S néztek kíváncsian. Én meg vissza rájuk csodálkozva. S aztán magam elé: törtem a fejemet. De csak belefáradtam és nem jutott más az eszembe, mint az, amit álmodtam. Hogy lent voltam a földben a lábamban. És az, hogy azelőtt koldultam és bementem a templomba, hogy «mindent megmondjak». De hogy ottan mi történt, erre nem emlékeztem. És mindarra sem, ami azóta volt velem, hogy apám hazahozott. Félelemtől és megerőltetéstől szétzilált természetem hagymázos állapotát, megfojtásom és halottságom rémképeit teljesen elfeledtem. A jótékony álmom, amely «halálom» után következett, lemerítette az egészet az öntudat alá s csak évek múlva merült fel onnét lassan-lassan álmaimban. De akkor, midőn felnyitottam a szemem, semmire sem emlékeztem belőle. Csak azon törtem a fejemet, hogy mért is lettem beteg. De ezt se értettem.

Mire anyám szólt lágy hangján és csodálkozva:

- Tényleg nem tudja!

S hozzám:

- De most már friss vagy, nem?

- Friss - gondoltam és körülnéztem: - Nem érzek semmit sem - szóltam és megint körülnéztem s úgy láttam, minden ugyanúgy van, mint más reggel szokott lenni, csak éppen már délután lehet.

- Ha nem érez semmit - szólt apám, - akkor biztos rendben van. - A kezem után nyult, ez kicsit magától megijedt, de mindjárt elszégyeltem s apám se vett észre semmit belőle. Fogta s szólt anyám felé:

- Azt hiszem, már láza sincs.

Hozta a hőmérőt és én betettem a hónom alá. Aztán megnézték a nyelvemet, megszámozták a pulzusomat. «Minden rendben» volt s a lázmérő se mutatott lázat, s mikor anyám kérdezett, hogy nincs-e étvágyam, elfogadtam a levest meg egy híg tojást, amit kínált s jól meg is ettem. Apám ezzel is meg volt elégedve. S még csak most hallottam, hogy nincs még délután, hanem még csak most lesz dél.

Apám megmutatta a saját óráját. Igen, még csak tizenegy óra volt.

- Persze - mondta, - hogy nem tudhatod az időt, mikor olyan soká aludtál betegen.

Jó, gondoltam, bizonyosan így kell lenni, honnét is tudnám, mikor csak most először «aludtam olyan soká betegen».

Akkor hát délelőtt van.

És akkor apám kérdezni kezdett:

- No halljuk, mi az utolsó, amire emlékszel?

Erre anyám is leült az ágyamhoz, bár az ebéd javában főtt odakint s láttam rajta, hogy kíváncsi és mint mindig, most is «aggódik».

- Mire? Utoljára? - szoltam s gondoltam: - Miért ne mondhatnám el az álmodmat. S kicsit még szabódtam, magam se tudtam miért, talán mert máskor sohase voltak kíváncsiak az álmodra.

Végül azonban mégis megmondtam, hogy azt álmodtam, hogy meghaltam.

Erre anyám felkelt s intett hevesen, mint aki semmiről sem akar többet tudni, mert bizonyára elég volt az «izgalomból».

- Jó, jó, rendben van - mondta. - Csak hallgass.

Hozzám lépett, megcsókolt hirtelen:

- Elmult, elmult hálisten, nem kell róla beszélni.

Megveregette az arcomat s éppoly hirtelen elment az ágyam mellől:

- A fontos, hogy már minden rendben van és meggyógyultál.

Kérdőn néztem rájuk, úgy hogy apám nem tudta megállni, hogy kicsit meg ne magyarázza:

- Meghültél odalent - szolt - és félrebeszélte két egész napig. Mindig azt hitted, hogy *Isten tudja, mit akarunk veled.*

Mire anyám gyorsan:

- Apa! Mondom, nem kell róla beszélni!

- Miről? - kérdeztem. De anyám szolt:

- Semmiről na, elmult és most csak fekdj szépen. Nézd. - S mutatta koldulásaim mesékönnyét.

- Inkább olvas, ha van rá kedved. Majd aztán egy-két nap mulva szépen felkelsz. Addig mindig olvashatsz és jól kell enned. Úgy-e apa?

S apám:

- Csak túlságosan meg ne erőltessen az olvasás.

Kezembe vettem a könyvet, azzal apám bement az irodájába, anyám pedig kiment a konyhába az ebédhez.

Egyedül maradtam könyvemmel. Forgattam s gondoltam: mit tehetek egyebet. Ha beteg vagyok és még néhány napig «feküdnöm kell úgyis». Újra meg újra körülnéztem, megtudni, «hogyan is vagyok» tulajdonképen. De megint csak azt láttam, hogy semmi, semmi sem változott a szobánkban.

«Félrebeszéltem», gondoltam. Két egész napig.

De ez csak egy szó volt.

Sehogysen értettem, hogy múlhatott el két egész nap csak azzal, hogy félrebeszéltem, még pedig arról, hogy:

«Isten tudja, mit akarunk veled.»

S hogy mit? Erről: «mondom, nem kell beszélni. Elmult.»

Nagyon szerettem volna tudni, mi volt az, amiről «félrebeszéltem», közben azonban a kezemre esett a tekintetem, amellyel a meséimet forgattam. Láttam, hogy «soványabb», mint amilyen volt és eszembe jutott, hogy:

«Jól kell enned. És addig mindig olvashatsz.»

Igen, gondoltam, akkor most «jó dolog» lesz addig s kitakaróztam, hogy másutt is megnézem magamat, hátha találok valamit. Pontosán megnéztem az egész testemet, még a lábamat is, de semmi különöset nem láttam, csak éppen hogy másutt is, mindenütt soványabb lettem és a bordáim erősen kilátszóztak. Ekkor szerettem volna megpróbálni a járást, de alighogy kicsit leléptem az ágyról, könnyebbnek éreztem magamat, mint máskor, vagyis «gyöngének» s gondoltam: biztosan ez a «szédülés», amiről anyám már sokszor panaszkodott. Megijedtem és visszabújtam az ágyba. Akkor gondoltam:

Látod, már milyen bátor voltál. Elmentél hazulról, megdobáltad a templomot, koldultál még a keresztényeknél is, «szállást» kértél és elmentél a templomba mindent megmondani. S most megint csak gyáva vagy és kicsiny. Még csak az ágyból sem mersz kiszállni. Egészen elszomorodtam.

Így van, gondoltam, de miért? Mert az az Isten nem tartotta meg, amit ígért. Becsapott engem. De szólt a másik hang:

- Nem olyan biztos. Megtetted te a templomban, amit előbb te ígértél az Istennek? Bevallottad az összes bűneidet?

Megerőltettem a fejemet, de csak arra tudtam emlékezni, hogy hiszen be akartam vallani az összes bűneimet, de nem tudtam már, csak kiabáltam, de hogy mit, azt sem tudtam most már, - úgylátszik, gondoltam, - már akkor «beteg» lehettem, mert «meghültem», és már akkor kezdtem «félrebeszélni». És akkor talán nem is csapott be az az Isten, hiszen én se tettem meg előbb, amit neki ígértem. De - gondoltam - lehet az is, hogy megtettem.

Majd csak megtudom, hogyan volt odalent a templomban.

S minthogy az apám éppen bejött, mert anyámhoz igyekezett a konyhába, megkérdeztem:

- Apa kérem, mit kiabáltam a templomban?

Mosolygott rám.

- Mindenféle csacsiságot.

- Mégis mit?

- Én bizony nem tudom, - szólt, hozzám lépett, megigazította vánkosaimat, pontosan, aztán dunyháimat, különösen a lábamnál:

- Így - mondta, - most csak már vigyázz, hogy újra meg ne hülj. Szépen a világosság felé fordítsd a könyvet, ha olvasol.

S olyan szelédnek éreztem a hangját.

Gondoltam hirtelen: - megmondom neki, mit akartam én, mit ígért az Isten nekem órála és az egészet, úgy ahogy volt s ameddig emlékszem. Egészen pontosan. Hadd tudjon mindent és meglátom, mit mond.

- Apa kérem, szeretnék mindent megmondani egész pontosan és igen komolyan, mindent, ami velem történt és főleg - szóltam - az Istennel, de a többit is. Csakhogy mindent tudjanak.

Láttam, hogy apám kicsikét felhúzza a homlokát, csak egy egész kicsit, de megláttam. S különösen ott, ahol azt mondtam: főleg az Istentről.

S szólt:

- Minek, fiam? Tudunk mi már mindent. Egész pontosan. Ami veled történt. Legjobb, ha magad se töröd rajta a fejedet. Azon, ami volt. Mert megint csak megbetegszel.

S újra igazított az ágyamon:

- Mi mindent elfeledtünk és megbocsátottunk. Anyád is, én is. Az egészséget betegségnek tekintjük, ami volt. Ami elmúlt és vége. - S nyomatékosan folytatta: - És te is tekintsd annak és feledd el szépen mindent, úgy mint mi, ez lesz a legjobb. Mert hidd el, ha megint beteg lennél, abból nem épülsz fel már olyan könnyen. Az már nagyon károsan befolyásolná a növekedésedet és az egész életedet. Ezért hát legjobb lesz, ha mindent elfeledsz, *érted, fiacskám?* - s megint szólt erősebben: - *mindent, fiacskám.* És ne is kérdezz többet.

Ezzel megsímogatta, felnőtteken, ahogy szokta, a fejemet és kiment a konyhába, ahová igyekezett.

Néztem utána, s gondoltam: akármiért mondta, de úgy látszik *igaz, amit mondott.* Neki is meg nekem is.

S magamban újra átgondoltam.

«Betegségnek tekintik» azt, ami történt.

Mindent.

Egész onnét, amikor kezdtem kérdezni az Istent.

Betegségnek. És nem rosszaságnak, aminek szokták. És el akarják feledni az egészséget. «Megbocsátottak».

És pedig úgy látszik azért nem akarnak haragudni rám miatta, mert a «büntetést», úgy gondolják, megkaptam a betegségtől.

Gondoltam: ez még nem olyan rossz büntetés...

És újra elgondoltam, amit apám mondott:

- Te is tekintsd annak. És feledd el. Mindent - mondta - *mindent, fiacskám.*

Ezt még sohase mondta.

Akkor úgy látszik mégis nagyon beteg lehettem. És ők igazán el akarják feledni. No jó, gondoltam, hát akkor nem beszélek többet az egészségről. Jó, hát legyen nekik az az Isten «betegség», és a rosszaság is meg a koldulás és az egész, ami volt. És feleddjél el.

Olvasni fogok és «jól enni».

És úgy is tettem, míg csak meg nem jöttek az iskolából a testvéreim.

Mindjárt láttam rajtuk, hogy nekik is meghagyta az apám, hogy tekintsék betegségnak az egészséget és «feleddjék», ami volt.

Ernuskó felajánlotta, hogy majd tanít, nehogy sokat mulasszak az iskolában. Oluska pedig nem akarta mutatni az irigységet, hogy olyan «jó dolgom» van, s ennem kell jól és olvashatok. Inkább még képeket is hozott nekem, amiket újabban kezdett gyűjteni magának. Tudtam azonban, hogy ez nem nekem szól, hanem a betegségemnek, de azért megköszöntem nekik.

Addig is jó lesz, gondoltam.

Az ebéd aztán úgy telt el, mint minden más ebéd.

Atyám már a leves után elővette számológépduláit.

Persze most is szégyenkeztem, de mindjárt gondoltam: «Tekintsd betegségnak az egészséget és *feledd el fiacskám. Mindent. Mindent.*»

Igen, gondoltam, betegségnek «tekintem» én is azt, hogy apa mindig számol és hogy anya mindig fél és azt is, hogy Ernuskót megint csak előbb és többször kínálta, mint engem vagy Oluskát.

És mikor ebéd után megint olyan nagyon csöndnek kellett lenni az egész lakásban, ezt is «betegségnek tekintetem», és azt is, hogy Ernuskó mindjárt, még szájában a falattal már a könyvét «bújta», Oluska pedig megint mindjárt a tükör elé állt és újra fésülte magát. S Lidi szavajárását «van nekem más dolgom is». De belevettem mindjárt a Würz tanító urat és a tanítókisasszonyt is. S ez így volt egész nap és másnap, meg azután is, mindent, ami miatt haragudtam, szégyenkeztem, és ami nem tetszett és arra biztatott mindjárt, hogy beszéljek «szemtelenül», - betegségnek «tekintetem» és «feledd el az egészset».

«Te csak egyél jól és olvass».

Csak azt az egyet, ami velem történt, igyekeztem nem elfeledni. Meseolvasás közben és az étkezések után egyre pontosabban igyekeztem visszaemlékezni mindenre.

De csak mindig odáig ment, ahol a templomban elkezdtem az Istennel alkudozni. S ha tovább erőltettem az emlékezést, egyszerre fájni kezdett a fejem.

Látod, gondoltam, ez az, amitől anya annyiszor szenved.

Most már tudod ezt is.

S aztán gondoltam: úgy hát ez az Isten igazán betegség, egy fejfájás legalább is.

S utána: feledd el az egészset.

De azért még mindig nem feledtem el, csak nem «törtem» többé a fejemet, ha odáig jutottam, ahogy a templomban az Istennel kezdtem beszélni.

S ami így megmaradt, abból, gondoltam, lehetne egy mesét csinálni. Olyat, mint az álruhás és árva királyfi.

De azzal a címmel, hogy:

Az álruhás és árva papfi.

És mindjárt, ahogy ezt gondoltam, hozzá is fogtam magamban:

«Egyszer volt, hol nem volt egy zsidó pap és papné, és azoknak három gyermekük.

És mindegyiket jobban szerették, mint a legkisebbet. Ezt odaadták legelőször a fekete Apónak, aki sohase engedte el az imazsinórját, még ha aludt sem. De aztán sem volt jobb neki, mert ez a legkisebb sok mindent akart, amit a szülei nem akartak és amit a két testvér sem akart.

Az egyik testvér csak tanulni akart és azért őt jó tanulónak nevezték.

A másik testvér csak lány volt és csak fésülni akart és irigykedni, ezért is úgy hívták őt, hogy hosszúhajú.

De a harmadik, a legkisebbik, nem akarta sem ezt, sem azt, hanem azt, hogy miért nem táncolnak anya, apa is és a bútorok és a képek és miért nem muzsikálnak. És miért nem beszélnek vele igazán? De még más mindent is akart, úgyszólván őt csak Önzőnek nevezték, vagyis Fékteleennek.

És semmi sem volt szabad neki. Még az sem, hogy kiessen az ablakon és «vége» legyen.

És az sem, hogy kérdezhesen az Istentől, hogy miért nem jelenik meg. Mikor ezt ő mégis megkérdezte, úgy megverték, hogy ő erre nagyon megharagudott a gonosz apára, a kinevetős anyára és az Istenre is és inkább el akart menni örökre világgá, hogy igazán egész gonosz

legyen, amilyenek az apa mondta. De előbb meg akarta mondani az igazat a templomban mindenről. Mert előbb jól meghányta-vetette a dolgokat, a zsidókról, a keresztényekről és az Istenről is, nemcsak a gonosz apáról és a kinevetős anyáról.

És ez lett a veszte az Önzőnek, hogy meg akarta mondani az igazat a templomban.

Mert előbb még volt bátorsága, megdobni az Istent és koldulni még a keresztényeknél is és venni meséskönyvet, krémest és szállást kérni és minden jó lett volna már, de üldözőbe vette őt az apa, kezdett beszélni a hangja rája a tűzből a péknél. És a setétből és a templomajtóból is, addig-addig, hogy rávette az Önzőt és az mégis bement a templomba megmondani mindent. És ott meg aztán nemcsak az apa, de az anya is üldözte a kinevetős hangjával és az Önző hiába könyörgött ahhoz az Istenhez, ez mindent ígért, de aztán csak betegség lett a vége, félrebeszélés és fejfájás. És a többire nem emlékszem. Csak arra még, hogy megint olyan gyáva zsidó vagyok, mint azelőtt. És az lett a vége az egészsnek, hogy:

Mindent feledj el fiacskám. Én is elfeledek.»

A meséhez Ernuskó adott papírt, mert nem akartam rá külön pénzt kérni apától és a ceruzát Oluska kölcsönözte, mert az enyémet egészen elfaragtam az ágyban. S szóltam nekik:

- Köszönöm, feledjétek el mindent és tekintsetek betegnek.

Mire Ernuskó:

- Azért adtam oda a papirost, pedig nekem is kérni kell.

S Oluska:

- Én meg a ceruzát. Csak aztán - szólt, - ha majd felkelsz, megint ne kezdj újra mindent.

De mire leírtam a mesét, már nem tetszett.

Mert, gondoltam, ki «vette el itt a büntetést», úgy, mint a mesékben olvasni szoktam.

És hol van itt a vége?

Csak a betegség?

Ez nem lehet egy mesének a vége.

És aztán:

A mesékben vannak boszorkányok, törpék, tündérek és táltosok, de az az Isten egyikben sincs. Ez csak a Bibliában van, vagyis a Mózes meséiben. Ez hát, gondoltam, inkább olyan, mint ami a Mózes meséiben van. De azért olyan sem, mert ott az Isten, amit ígér, azt betartja.

S ahogy ezen gondolkodtam, megint szólt bennem egy hang:

Az Isten? Mit akarsz még mindig! Most már tudod, hogy az Isten csak betegség, vagyis fejfájás. És mikor te vele «beszéltél», akkor te már «meg voltál hülve» és «félrebeszéltél». S ezért újra így fejeztem be a mesét:

«... Az Önző azt hitte, hogy az Istennel beszélt és az ígért neki mindenfélét, pedig ő már akkor beteg volt. És ágyba került, de azért az apa, anya és a testvérek tovább éltek Istenből, míg meg nem haltak. És az Önző is.»

Ezt a mesét azonban csak akkor írtam, ha nem volt senki a szobában. Nem akartam, hogy tudjanak róla, ha egyszer mindenki mindent elfeledett. De azért még így is féltem, hogy egyszer anya vagy apa észreveszik, vagy mikor alszom, kiveszik az ágyamból.

Azért inkább gondoltam, beledobom a tűzbe, mert úgyse igazi jó mese. S így ezt meg is tettem. De, gondoltam, majd írok egyszer igazat is.

S néztem a tüzet.

S már megint hallottam belőle apám hangját, mint a péknél.

- Látod, te csak «betegeskedsz», de bezzeg más «dolgozik» egész nap és tanul.

Szelídebben mondta, mint a péknél, de azért volt benne elég «szemrehányás».

S aztán már ezt a «szemrehányást» nemcsak a tűzből hallottam ki, hanem valójában is, az apából épp úgy, mint anyából és a testvéreimből.

Csak még az orvost hívták el, a Büchnert, hogy «jól nézzen meg utoljára». El is jött és hosszú szakálla volt, még hosszabb, mint az apáé és pirosabb a keze és hidegebb. S haja is kevesebb volt. Olyan kevés, hogy anya azt mondta: «minden egyes szálát külön pakolja be, minden este» és «nagyon keni a szakállát», «mint egy bolond, olyan hiú». Nagyon pomádészaga volt és orvosságzaga, de ez nekem tetszett. Csak a hideg, piros keze nem és különösen az, hogy az nagyon vörös és szőrös volt.

- No, mi az, mi az, gyerek - szólt, - rendben vagy már?

S merthogy már tél volt, felgyújtotta a lámpást.

Aztán: - Csöppet se fáj már a fejed?

Mondtam: - Már nem.

S ő: - Nem is szédülsz cseppet se?

Mondtam: - Nem, csak még kicsit könnyű vagyok, ha leszálok az ágyból.

Csak intett:

- Az semmi.

Aztán odahozatta a lámpást az ágyamhoz és kezdett belenézni erősen a szemembe.

Nem tudom, hogyan, de ez nem tetszett nekem. Kezdttem félni, pedig voltak a szobában. Apa és anya is ott álltak az ágy nál.

S ő észrevette:

- Megijedtél?

Piros lettem.

- Dehogysis - szóltam, - de úgyszincs semmi az én szememben.

S ő:

- Azt majd én mondom meg! Te csak azt mondd meg, hogy ijedezel-e?

- Én nem, - mondtam pirosan és most már erősen kinyitottam a szememet, hogy csak nézzen bele, ahogy akar.

Bele is nézett jól s szólt:

- Ne feszítsd meg úgy a szemedet. Csak úgy nézz rám, ahogy szoktál.

S ránéztem. Ő meg mosolygott.

- Így, így - és megsímogott és mosolygott, de azért csak nézett és megint símogott és mosolygott: - Rendben van, nincs itt semmi baj.

Apa bólogatott s én gondoltam:

Mit símogatsz most egyszerre annyira? És mit mosolyogsz: Mert megfizetnek?

Mire ő:

- No most mondd el szépen, mi történt veled, mikor elmentél hazulról?

Apára néztem s szóltam:

- Elfeledtem én már mindent.

Apám megint bólogatott, s az orvos:

- No, annál jobb.

S szólt:

- Akkor vizet kérek. A kezemnek. De meleget!

Megmosta a kezét, aztán bement a szüleimmel.

Gondoltam: most kapja a keserves pénzt.

Még aznap felkeltem s már két nap múlva lemehettem az iskolába.

Előre félttem, hogy az iskolában milyen szégyen ér majd.

De apám azt mondta, csak legyek nyugodt, ő már ott is mindent «elintézt».

S valóban, ahogy Würz tanító úr meglátott, mindjárt odajött hozzám.

- No - mondta, - nem történt semmisem. Csak ülj be szépen a helyedre.

S beültem büszkébben még, mint azelőtt, nehogy szóljanak hozzám; mi közük ahhoz, ami velem volt?

Nem is szólt senkise.

Csak egyet láttam, aki utánzott: felhúzta az orrát és kancsalított, mint én, mikor koldultam.

- Buta - szóltam neki, - én beteg voltam.

De ő nevetett és elment.

Igen, gondoltam, ők tudják, hogy el szerettem volna menni világgá. De nem tudtam. S azt hiszik, hogy azért lettem beteg, mert gyáva voltam.

De azértse szóltam egyikhez sem. A fele, gondoltam, úgyis megbukik, mire a negyedikbe megyünk és annak is a fele, mire majd a középiskolába megyünk, a keresztényekhez. És sok meg kimarad. Így volt Ernuskóéknál is. Miért szóljak hát velük?

A tanulás most egyideig mintha jobban ment volna. Úgy látszik, gondoltam, a tantárgyak is mindent elfeledtek. Még a számolás és a héber fordítás is, ami mindig legnehezebb volt.

Persze, gondoltam, azért megy könnyebben, mert nem gondolok annyit, mint régebben a «csavargásra».

S hogy miért?

Mert magamtól nem kívántam annyiszor lemenni az uccára, mint régebben, csak ha nagyon muszáj volt. S olyankor is elkerültem, ha csak tudtam, az egész Bástyakört, gondoltam, jobb így, még ha apám «el is intézett» mindent.

Lehet, hogy a zsidó boltosok nem szólítanak meg.

De hátha a keresztények. S miért szégyenkezzem?

Csak mikor már elmúlt a tél is, próbáltam meg először újra a Bástyakört.

És akkor mégis úgy volt, hogy egyik boltos a sok közül, még hozzá nem is egy keresztény, megszólított:

- Nna - mondta, - mikor koldulunk megint?

De azért mosolygott rám.

Persze, gondoltam, «mert helyes a kicsike».

És «ő a pap fia és mi igazán büszkék vagyunk a főtisztelendő úrra»!

S szóltam büszkén:

- Én beteg voltam és mindent elfeledtem.

S mentem tovább. De ő még mindig mosolygott. S gondoltam: - de «bezzeg» akkor nem mosolyogtál úgy, mikor csak egy koldus voltam.

És siettem hazafelé.